

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKTA SULAK
ALANLARIN KORUNMASI: RAMSAR
SÖZLEŞMESİ VE AKDENİZ HAVZASI ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NİSANUR YÜKRÜK

BURSA-2025

ÖZET

Yazar adı soyadı	Nisanur YÜKRÜK
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Kamu Hukuku
Bilim dalı	Milletlerarası Hukuk
Tezin niteliği	Yüksek Lisans
Tez danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Sercan REÇBER

Uluslararası Hukukta Sulak Alanların Korunması: Ramsar Sözleşmesi ve Akdeniz Havzası Örneği

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği riskler ile bu risklerin çevre üzerindeki olumsuz etkileri, çevrenin korunmasına yönelik ortak bir sorumluluk anlayışının geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Uluslararası toplum, insan haklarının korunmasına yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu çerçevede çevre hakkı, çağdaş insan hakları sistemi içerisinde yeni bir hak kategorisi olarak ortaya çıkmıştır. Kuşaklar arası adalet anlayışına dayanan çevre hakkı, yalnızca günümüz bireylerinin değil, aynı zamanda gelecek kuşakların da yaşanabilir bir çevrede yaşama hakkını güvence altına almaktadır.

Bu çalışma, sulak alanların ekolojik önemi ve korunmasına yönelik uluslararası hukuki yaklaşımları incelemektedir. Özellikle Ramsar Sözleşmesi çerçevesinde geliştirilen normatif yapı ve uygulama mekanizmaları değerlendirilerek, sulak alanların sürdürülebilir yönetimine dair uluslararası işbirliğinin rolü ortaya konulmuştur. Ekosistem bütünlüğü açısından kritik işlevlere sahip olan sulak alanların korunmasına ilişkin hukuki düzenlemeler, başta Ramsar Sözleşmesi olmak üzere çeşitli uluslararası belgeler ve bölgesel işbirliği girişimleri kapsamında ele alınmıştır. Çalışma, Akdeniz Havzası özelinde seçilen somut bir örnek aracılığıyla bu normların pratikteki yansımalarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, sulak alanların maruz kaldığı çevresel tehditlere karşı etkili ve çok aktörlü bir koruma yaklaşımının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Akdeniz Havzası, Çevre Hakkı, Çevresel Haklar, Ramsar Sözleşmesi, Sulak Alanlar, Sulak Alanların Korunması, Uluslararası Çevre Hukuku.

ABSTRACT

Name & surname	Nisanur YÜKRÜK
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Public Law
Subfield	International Law
Degree awarded	Master
Supervisor	Asst. Prof. Sercan REÇBER

Protection Of Wetlands In International Law: Ramsar Convention and Mediterranean Basin Case

The risks brought about by scientific and technological advancements, along with their negative impacts on the environment, have necessitated the development of a collective sense of responsibility for environmental protection. The international community has undertaken various initiatives aimed at safeguarding human rights, and within this context, the right to a healthy environment has emerged as a new category within the modern human rights framework. Grounded in the principle of intergenerational justice, the right to a healthy environment seeks to guarantee not only the rights of present generations but also those of future generations to live in a habitable environment.

This study examines the ecological significance of wetlands and the international legal approaches aimed at their protection. In particular, it evaluates the normative framework and implementation mechanisms developed under the Ramsar Convention, highlighting the role of international cooperation in the sustainable management of wetlands. Legal regulations concerning the protection of wetlands—which serve critical functions for ecosystem integrity—are analyzed within the scope of the Ramsar Convention, as well as other international instruments and regional cooperation initiatives. The study aims to assess the practical implications of these norms through a specific case study focused on the Mediterranean Basin. In this context, the necessity of an effective and multi-actor protection approach in response to the environmental threats faced by wetlands is emphasized.

Keywords: Mediterranean Basin, Right to Environment, Environmental Rights, Ramsar Convention, Wetlands, Protection of Wetlands, International Environmental Law

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM ÇEVRE HAKKI ve ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKU

A. Tarihsel Süreç	4
1. Genel Olarak	4
2. Çevre Kavramı ve Etik Yaklaşımlar	6
3. Çevre Hakkının Öznesi, Haklar Sınıflandırmasındaki Yeri ve Diğer Haklarla İlişkisi	8
a. Çevre Hakkı mı Çevrenin Hakkı mı?	10
b. Çevre Hakkının Haklar Sınıflandırmasındaki Yeri	12
c. Diğer İnsan Hakları ile Çevre Hakkı Arasındaki İlişki	14
B. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Kapsamında Çevre Hakkı	17
1. AİHS'te ve AİHM İçtihatlarında Çevre Hakkı	17
2. Çevre Hakkına İlişkin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndaki Düzenlemeler	22
C. Uluslararası Çevre Hukukunun Tarihsel Gelişimi	25
1. Çevre Hukuku Disiplininin Doğuşu.....	25
2. Uluslararası Hukukta Çevresel Uyanış	28
3. Uluslararası Bölgesel Oluşumlar ve Sivil Aktörlerin Çevrenin Korunmasındaki Rolü	31
D. Uluslararası Çevre Hukuku İlkeleri	33
1. Genel Olarak	33
2. Koruma Amaçlı İlkeler	35
a. İhtiyat İlkesi (The Precautionary Principle)	35
b. Önleme İlkesi (The Prevention Principle)	36
c. Kirleten Öder İlkesi (The Polluter Pays Principle).....	39
3. Yönetişim ve Katılım İlkeleri	42
a. Katılım İlkesi (Principle of Participation)	42
b. İşbirliği ve Entegrasyon İlkesi (Principle of Cooperation and Integration) .	45
4. Sürdürülebilirlik Temelli İlkeler	47
a. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi (The Sustainable Development Principle) ..	47
b. Geriye Gidilemezlik İlkesi (Non-regression Principle).....	49
E. Genel Değerlendirme.....	51

İKİNCİ BÖLÜM
SULAK ALANLARIN ULUSLARARASI HUKUKTA KORUNMASI
VE
AKDENİZ HAVZASI ÖRNEĞİ

A. Sulak Alanlarla İlgili Genel Bilgiler	53
1. Sulak Alanların Tanımı ve İşlevleri	53
a. Sulak Alanların Doğa ve İnsan İçin Önemi	55
b. Sulak Alanlara Zarar Veren Faaliyetler	59
2. Sulak Alanların Sürdürülebilir Yönetimi	61
3. Sulak Alanların Koruma Statüsü	63
a. Korunan Alan Kavramı	63
b. Sulak Alanların Korunması Bakımından Ramsar Sözleşmesi'nin Önemi ...	65
B. Ramsar Sözleşmesi	68
1. Genel Olarak	68
2. Ramsar Sözleşmesi'nin Hukuki Niteliği	71
3. Sözleşme'nin Yapısı, Bölgeselleşme Sistemi ve Taraf Devletlerin Yükümlülükleri	71
a. Sözleşme'nin Yapısı ve Bölgeselleşme Sistemi	74
b. Taraf Devletlerin Sözleşme'den Kaynaklanan Yükümlülükleri	80
C. Listeleme Usulü, Denetim Mekanizmaları ve Sözleşme'nin Değerlendirilmesi	85
1. Ramsar Listesi ve Kriterleri	85
a. Ramsar Listesi	85
b. Ramsar Kriterleri	86
2. Denetim Mekanizması	89
a. Ramsar Danışma Misyonu ve İzleme Prosedürü	90
b. Montreux Kaydı Usulü	90
c. Tazmin ve Telif Kavramına Yönelik Görüşler	92
3. Sözleşme'nin Etkinliği Meselesi, Eleştiriler ve Öneriler	96
a. Sulak Alanların Kaybına İlişkin Bilimsel Veriler	96
b. Sulak Alan Kaybını Gerekçeleştirme Arayışları	97
4. Genel Değerlendirme	101
D. Ramsar Sözleşmesi'nin Türkiye'deki Uygulaması ve Türkiye'nin Sulak Alan Mevzuatı	102
1. Çevre Kanunu	104
2. Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği	105
a. Yönetmelik Uyarınca İdari Teşkilatlanma ve Görevler	106
b. Koruma İlkeleri ve Tespit, Tescil Prosedürü	107
c. Yasak ve Sınırlamalar	108
d. Sulak Alanların Belirlenmesi Usulü	109
3. Ulusal Komisyon ve Görevleri	111

4. Genel Değerlendirme	112
E. Sulak Alanların Korunmasında UNESCO’nun Rolü	113
1. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme.....	113
2. Listeden Silme Prosedürü ve Ramsar Karşılaştırması	115
a. Listeden Silme.....	115
b. Ramsar Sözleşmesi İle İlişkisi	116
3. Genel Değerlendirme	119
F. Akdeniz Havzası’nda Sulak Alanların Hukuki ve Ekolojik Korunması	119
1. Akdeniz Sulak Alanlarının Ekolojik Önemi ve Karşılaştığı Tehditler	119
2. Akdeniz Havzası’nda Sulak Alanların Hukuksal Korunması ve İşbirliği	121
a. MedWet Girişimi ve Ramsar’ın Kültürel Değer Anlayışı	121
(1) Medwet’in Hukuki Statüsü.....	125
(2) Med-INA	126
(3) Akdeniz Gözlemevi	127
b. Akdeniz Eylem Planı ve Barselona Sözleşmesi	128
(1) Akdeniz Eylem Planı ve Hukuki Dayanağı.....	128
(2) Barselona Sözleşmesi	130
G. Akdeniz Havzası’nda Sulak Alanların Korunması: “Donana” Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme	131
1. Donana Bölgesi	131
2. Koruma Statüleri ve Hukuki Çerçeve	133
a. Ulusal Statüsü	133
b. Uluslararası Statüsü	135
3. Genel Değerlendirme	139
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA	146

ÖNSÖZ

Tez çalışmam süresince akademik rehberliği ve katkılarıyla bana yol gösteren kıymetli hocam, danışmanım Sayın Dr. Sercan Reçber'e; Milletlerarası Hukuk alanına yönelmemde bana ilham kaynağı olan ve beni motive eden kıymetli hocam Sayın Dr. Gülsüm Kaya'ya; tez jürimde olmayı kabul ederek yorumlarıyla çalışmama önemli katkılar sunan hocam Sayın Dr. Hande Gür Orcan'a ve akademik tecrübelerinden yararlanma imkanı bulduğum aynı zamanda yanında staj yaptığım meslek büyüğüm Sayın Hakim Dr. Gökhan Taneri'ye şükranlarımı sunarım.

Bu süreçte manevi varlıklarını her daim yanımda hissettiğim aileme gönülden teşekkür ederim.

Sulak alanların ekolojik değerine ve hukuki korunmasına ilişkin anlayışa katkı sunması ümidiyle, bu çalışmanın konuyla ilgilenen araştırmacı ve uygulayıcılara faydalı olmasını dilerim.

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

AK : Avrupa Konseyi

AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

art. : Madde (Article)

AY : Anayasa

AYM : Anayasa Mahkemesi

BM : Birleşmiş Milletler

Bkz. : Bakınız

CFC : Kloroflorokarbon (Chlorofluorocarbon)

COP : Taraflar Konferansı (Conference of the Parties)

Ç.K. : Çevre Kanunu

Ed. : Editör

Et. al. : Ve diğerleri (et alii)

EUROMED : Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (Euro-Mediterranean Partnership)

IGO : Uluslararası Hükümetlerarası Kuruluş (International Governmental Organization)

IOPs : International Organisation Partners (Uluslararası Ortak Kuruluşlar)

IPBES : Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (Hükümetlerarası Biyoçeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Platformu)

IPLCs : Indigenous Peoples and Local Communities (Yerli Halklar ve Yerel Topluluklar)

IUCN : Uluslararası Doğa Koruma Birliği (International Union for Conservation of Nature)

IWMI	: Uluslararası Su Yönetimi Enstitüsü (International Water Management Institute)
m.	: Madde
MAB	: İnsan ve Biyosfer Programı (Man and Biosphere Programme)
MAP	: Akdeniz Eylem Planı (Mediterranean Action Plan)
MedINA	: Akdeniz Doğa ve Atropos Enstitüsü (Mediterranean Institute for Nature and Anthropos)
MedWet	: Akdeniz Sulak Alanlar İnisiyatifi (Mediterranean Wetlands Initiative)
MoU	: Mutabakat Zaptı (Memorandum of Understanding)
MWO	: Akdeniz Gözlemevi (Mediterranean Wetlands Observatory)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-Operation and Development)
p.	: Sayfa (Page)
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SAKY	: Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği
ss.	: Sayfa sayısı
Söz.	: Sözleşmesi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
STRP	: Bilimsel ve Teknik İnceleme Paneli (Scientific and Technical Review Panel)
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
UNECE	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (United Nations Economic Commission for Europe)
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme)

- UNESCO** :Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim, Kültür Kurumu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
- UNFCCC** :United Nations Framework Convention on Climate Change (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi)
- WWF** : Doğayı Koruma Vakfı (World Wide Fund for Nature)

GİRİŞ

İnsanlığın üretkenlik, sanayileşme ve küreselleşme olarak adlandırdığı ve bir gelişim olarak sunduğu sürecin olumsuz etkilediği alanlardan biri ne yazık ki çevredir. Kentleşme, teknolojik gelişmeler, Sanayi Devrimi, nüfus artışı ve buna bağlı olarak doğal kaynakların hızla tüketilmesi pek çok çevre sorununu beraberinde getirmiştir. Bu çevresel sorunlar zamanla yalnızca devletlerin egemenlik alanını ilgilendiren bir mesele olmaktan çıkmış, devletlerarası bir sorun ve insanlığın ortak endişesi haline gelmiştir.

Hukukun toplumsal düzeni sağlamadaki rolü, insanlar arası ilişkilerin kurallarını belirleme ve çeşitli hakları güvence altına almadaki işlevi, çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemelerin de hukuki zemine oturtulması gerekliliğini doğurmuştur. Devletlerin iç hukukunda koruma altına aldığı çevre, artık insanlığın ortak mirası anlayışıyla uluslararası düzeyde de korunması gereken bir değer haline gelmiş ve bu doğrultuda uluslararası çevre hukuku disiplini ortaya çıkmıştır. Başlangıçta yalnızca iyi komşuluk ilişkileri kurmayı hedefleyen çevresel işbirlikleri, 1972 Stockholm Konferansı ile birlikte küresel bir boyut kazanarak çevrenin korunması amacı doğrultusunda şekillenmiştir. Süreç içerisinde sivil toplum kuruluşları ile meslek örgütlerinin de konferanslara katılımı, çevre sorunlarının artık devletlerüstü bir nitelik kazandığını ortaya koymuştur.

Uluslararası çevre hukukundaki bu gelişmeler, çevrenin korunmasına yönelik yükümlülükleri yeni bir hak kategorisi olarak "çevre hakkı" biçiminde ortaya çıkarmıştır. Çevre hakkı, bir insan hakkı olarak ele alınmaya başlamış, çeşitli hukuki düzenlemeler aracılığıyla bu hakkın günümüz kuşakları ile gelecek nesiller bakımından kapsamı ve bu hakkın ihlali halinde uygulanacak yaptırımlar belirlenmiştir. Bu bağlamda, çevresel alanların korunması gerekliliği farklı nedenlerle gündeme gelmiş, belirli doğal alanlar çeşitli koruma statüleriyle güvence altına alınmıştır. Sulak alanlar da bu kapsamda korunan başlıca alanlardan biri olmuştur.

Bu çalışmada çevre hakkı çerçevesinde sulak alanların hukuksal korunması ele alınacak, konu Akdeniz Havzası özelinde somutlaştırılacaktır. Bu doğrultuda yanıtı aranan temel sorular şu şekildedir: Uluslararası çevre hukukunda çevre hakkı nasıl tanımlanmalıdır? Sulak alanların ekosistem ve insan yaşamı açısından taşıdığı önem nedir? Bu alanlara

tanınan koruma statüsü nedir? Uluslararası hukuk, sulak alanlar için etkin koruma sağlayabilmekte midir? Söz konusu uluslararası koruma rejiminin Akdeniz Havzası'na sözleşmesel yansımaları nelerdir? Münhasıran sulak alanların korunmasını hedefleyen Ramsar Sözleşmesi'nin koruma mekanizması nasıl işlemektedir ve etkin bir koruma sağlamakta mıdır? Çalışma bu sorular ışığında bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Ramsar Sözleşmesi, yalnızca sulak alanların korunmasına özgü hükümler içermesi sebebiyle bu çalışma açısından özel bir öneme sahiptir.

Akdeniz'in tarihsel olarak önemli bir coğrafya olması, çalışmanın Akdeniz Havzası özelinde somutlaştırılmasının temel gerekçesini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Söz konusu bölümler çevre hakkının doğuşu ve kapsamı, uluslararası çevre hukuku ve ilkeleri ile sulak alanların önemi ve hukuksal korunması çerçevesinde Akdeniz Havzası örneğinden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, çevre kavramı ve çevre etiğine dair farklı yaklaşımlar ile çevre hakkının tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Çevre hakkının kapsamı ve hukuki niteliği değerlendirilecek, bu hakkın bir insan hakkı olarak nasıl yorumlanması gerektiği aktarılacaktır. Çalışmada çevre hakkı, insan hakkı olarak kabul edilmekte ve bu temelde analiz edilmektedir. Bu bağlamda, çevre hakkının unsurları ve haklar sistemi içerisindeki yerine dair görüşlere yer verilecek, ayrıca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan çevre hakkı düzenlemeleri incelenerek genel bir çerçeve sunulacaktır. Devam eden kısımda, uluslararası çevre hukukunun tarihsel gelişimi sunulacak ve uluslararası çevre hukukunun temel ilkeleri açıklanacaktır. Çalışma boyunca çeşitli uluslararası sözleşme ve konferans metinlerine atıfta bulunulacağından bu ilkelerin incelenmesi, anlamsal bütünlüğün sağlanması açısından önem taşımaktadır.

İkinci bölümde, sulak alanların doğa ve insan yaşamı için önemi ele alınacak, sulak alanların sınıflandırması yapılacak ve bu alanlara zarar veren faktörler ile sulak alanların karşı karşıya kaldığı tehditler belirlenecektir. Sulak alanların sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda nasıl yönetilmesi gerektiği tartışılarak sınırlı bir doğal kaynak olan bu alanlardan çevreye zarar vermeden daha verimli yararlanma olanakları değerlendirilecektir. Bu bölümde özellikle Ramsar Sözleşmesi, uluslararası sözleşmeler hukuku bağlamında ele alınarak analiz edilecektir. Ayrıca Ramsar Sözleşmesi ile taraf

devletlere yüklenen sorumluluklar ve uluslararası ölçekte öngörülen işbirliği mekanizmaları incelenerek benzer koruma hükümleri içeren UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi ile karşılaştırma yapılacak, etkin koruma açısından eleştiri ve önerilere yer verilecektir.

Bölümün son kısmında, çalışmanın somutlaştırılması amacıyla Akdeniz Havzası sulak alanlarından biri olan “Donana” ele alınacaktır. Akdeniz Havzası örneğine özellikle yer verilmesinin sebebi, bu bölgenin tarih boyunca insanlığın yaşamsal faaliyetlerine ev sahipliği yapan verimli ve stratejik bir alan olmasıdır. Tarihsel süreçte insanlığın önemli ölçüde faydalandığı Akdeniz’in karşı karşıya bulunduğu çevresel tehditler ve zararlar tespit edilecek, ayrıca Akdeniz Özel Koruma Alanları kapsamında Barselona Protokolü’ne kısaca değinilecektir. Bunun yanı sıra, Ramsar Sözleşmesi ile UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi kapsamında koruma altına alınan Donana Bölgesi koruma statüleri bağlamında incelenecektir. Böylece, çalışmada sunulan değerlendirmeler uluslararası düzlemde somut bir örnekle desteklenmiş olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE HAKKI ve ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKU

A. TARİHSEL SÜREÇ

1. Genel Olarak

Çevre hakkının kapsamını, içeriğini ve önemini daha iyi kavrayabilmek için öncelikle çevre kavramının tanımlanması gerekmektedir. 2872 sayılı, 9 Ağustos 1983 tarihli Çevre Kanunu’nda çevre: “*Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam*”ı ifade etmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre ise çevre, “*bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi*” olarak tanımlanmaktadır¹. Etimolojik bakımdan çevre, bir şeye bağlılığı ifade etmekle merkeze konulan değeri sarmalayan unsurları karşılamaktadır². “*İnsanla birlikte tüm canlı varlıklar ve canlı varlıkların eylemlerini etkileyen ya da etkileyebilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik, toplumsal nitelikteki tüm etkenler çevreyi oluşturmaktadır*”³.

Zihinlerdeki çevre imgesi ise içinde yaşanan koşulları belirleyen etkenlere göre şekillenmektedir⁴. İnsanlık tarihi boyunca küresel düzeyde önemli birçok değişim ve gelişim süreçleri yaşanmış, bu süreçler yalnızca insanlığı değil çevreyi de doğrudan etkilemiştir⁵. Alışkanlıkları değişen insan, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında çevreye hakim olmaya başlamış ve kaynakları hızla tüketmiştir. Sınırlı kaynakların hızlı ve yanlış tüketimi neticesinde de birçok çevre sorunu meydana gelmiştir⁶.

Çevreye verilen zararlar ve önü alınamayan çevre sorunları, çevrenin etkin şekilde korunması bakımından hukuki kurallar oluşturulmasını zorunlu kıldığından çevre hukuku bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır⁷. Toplumun doğal kaynaklardan yararlanmasını belirli

¹ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, “Çevre”, <https://sozluk.gov.tr/?ara=%C3%A7evre> (E.T. 10.06. 2025).

² Volkan Maviş, *Türk Ceza Kanunu’nda Çevreye Karşı Suçlar*, 1. b. (Ankara: Yetkin Basımevi, 2021), 28.

³ Ahmet Çelikkıran, “İnsan, Çevre, Eğitim”, *Eğitim Yönetimi* 1, no. 4 (1995): 1.

⁴ Maviş, 27.

⁵ Ahmet Kayan, “Çevre Sorunlarına Eğitimle Farkındalık Oluşturma”, *Journal of Awareness* 3, no. 3 (2018): 484.

⁶ Kayan, 484.

⁷ Muhammed Yunus Bilgili, “Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6, no. 2 (2015): 566.

kurallara bağlayan ve bu kurallara uyulmaması durumunda yaptırım mekanizmalarını öngören hukuk dalı çevre hukukudur⁸.

Uluslararası toplum, sınırsız taleplerini sınırlı kaynaklarla karşılamaya çalışırken doğaya geri dönüşü olmayan zararlar vermiştir⁹. Bunun sonucu olarak bir yandan çevrenin korunmasına dayalı insani menfaatler bir yandan da üretim ve ticarete dayalı ekonomik menfaatler çevre hukukuna yön veren iki faktör olarak kendini göstermiştir¹⁰.

1972 yılının Haziran ayında Stockholm’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler (BM) İnsan ve Çevre Konferansı, çevrenin uluslararası gündemde yer aldığı ilk önemli konferans olmuştur¹¹. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 113 devlet ile çevreci örgütlerin katılım gösterdiği Stockholm Konferansı, çevreyle ilgili ilk uluslararası konferans olma özelliği taşımakta ve uluslararası çevre hukukunun doğuşunda önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir¹². Konferans neticesinde BM, bazı prensip, tavsiye ve eylem planlarından oluşan bir rapor¹³ hazırlamıştır¹⁴.

Devam eden yıllarda, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun 1987 yılında BM Genel Kurulu’na sunduğu ve Brundtland Raporu olarak da bilinen *Ortak Geleceğimiz Raporu*¹⁵ ile birlikte sürdürülebilir kalkınma, küresel boyutta ele alınan bir ilke olarak gündeme gelmiştir¹⁶. Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla birlikte, sürekli kalkınma anlayışı yerini, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da dikkate alarak bugünün ihtiyaçlarının karşılanmasını esas alan bir yaklaşıma bırakmıştır¹⁷.

⁸ Bilgili, 566.

⁹ Alp Eren Tanyeri, *Uluslararası Hukukta Özel Hassas Deniz Alanları ve Türk Suları*, 1. b. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 13.

¹⁰ Tanyeri, 13.

¹¹ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Desleri II. Kitap*, 10. b. (Ankara: Turhan Kitabevi, 2014), 437.

¹² Ahmet M. Güneş, “Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme”, *İÜHFM C. LXX* (2012): 85.

¹³ United Nations, *Report of the United Nations Conference on the Human Environment*, Stockholm, 5–16 June 1972 (New York: United Nations, 1973), <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972> (E.T. 10.06.2025).

¹⁴ Tanyeri, 28.

¹⁵ World Commission on Environment and Development, *Our Common Future* (Brundtland Report) (New York: United Nations, 1987), <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (E.T. 10.06.2025).

¹⁶ Şafak Kaypak, “Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutu”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, no. 10 (2012): 225.

¹⁷ Kaypak, 225.

1992 yılında Rio de Janeiro’da toplanan Rio Konferansı, diğer adı ile Yeryüzü Zirvesi devamında imzalanan birtakım sözleşmeler de sürdürülebilirlik ilkesi bakımından önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir¹⁸. Özellikle zirve sonrasında yayımlanan Gündem 21 (*Agenda 21*) adlı rapor ile sürdürülebilir kalkınma insanlığın ortak hedefi haline gelmiş, çevre ile ekonomik kalkınma arasındaki sorunların giderilmesini amaçlayan ilkeler belirlenmiştir¹⁹. Rio Konferansı ile beraber Rio Deklarasyonu²⁰, Gündem 21²¹, Orman Prensipleri²² kabul edilmiş, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi²³ imzaya açılmıştır²⁴.

2. Çevre Kavramı ve Etik Yaklaşımlar

Çevresel sorunların çözümüne yönelik geliştirilen fikirler doğrultusunda şekillenen etik yaklaşımlar, temelde insan merkezci (antroposentrik), canlı merkezci (biosentrik), çevre merkezci (ekosentrik) ve gelecekçi (fütürist) yaklaşım olarak sınıflandırılabilir²⁵.

İnsan merkezli etik yaklaşım²⁶ insanı evrendeki en önemli değer olarak kabul etmektedir²⁷. Bu anlayışa göre, insan egosunun sınırı yoktur ve tüm eylemler insanın mutluluğunu sağlamaya yöneliktir²⁸. Doğayı tüketen insan profili yüceltilmekte, insanın mutluluğu ve yararı adına doğaya yapılacak her türlü müdahale bu yaklaşım çerçevesinde

¹⁸Şeyma Bozkaya ve Aslıhan Nakiboğlu, “Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Çevre Zirveleri”, *Route Educational and Social Science Journal* 6, no. 11 (2019): 941.

¹⁹ Bozkaya ve Nakiboğlu, 941.

²⁰ United Nations, *Rio Declaration on Environment and Development*, A/CONF.151/26/Vol.I, Rio de Janeiro, United Nations Conference on Environment and Development, 1992, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (E.T. 10.06.2025).

²¹ United Nations, *Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development*, 1992, <https://sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21> (E.T. 10.06.2025).

²² “Tüm orman türlerinin yönetimi, korunması ve sürdürülebilir kalkınmasına ilişkin küresel düzeyde bir uzlaşa sağlanmasını amaçlayan, hukuken bağlayıcı olmayan ancak yetkili nitelikteki ilkesel bir bildiri.” **Bkz.** Non-legally Binding Authoritative Statement of Principles for a Global Consensus on the Management, Conservation and Sustainable Development of All Types of Forests (New York: United Nations, 1992), <https://digitallibrary.un.org/record/144461?v=pdf> (E.T. 10 Haziran 2025).

²³ United Nations, *United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)*, 1992, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (E.T. 10.06.2025).

²⁴ Tanyeri, 32.

²⁵ Mesut Kayaer, “Çevre ve Etik Yaklaşımlar”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 1, no. 2 (2013): 69.

²⁶ “Anthropocentric,” <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/anthropocentric> (E.T. 10.06.2025).

²⁷ Fatma Ağbuğa, *Çevre Sorunlarına Etik Bir Yaklaşım: Felsefi Bir Sorgulama* (Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 41.

²⁸ Ağbuğa, 41.

meşru görülmektedir²⁹. İnsan merkezci çevre etiği, ekolojik tahribatın insanın refahı için engellenmesi veya azaltılması gerektiğini savunan, insanı doğanın ayrılmaz bir parçası olarak değil de doğayı yönlendiren ve belirleyen temel özne olarak gören bir etik anlayıştır³⁰.

Canlı merkezcilik olarak adlandırılan diğer bir ekolojik yaklaşım ise, yaşayan tüm varlıkların kendiliğinden ve temel bir değere sahip olduğunu savunur³¹. Buna karşılık canlı olmayan varlıkların yaşam sürememeleri nedeniyle bu tür bir değerden yoksun olduğunu ileri sürmektedir³². Canlı merkezci yaklaşıma göre insanın herhangi bir ayrıcalığı yoktur. İnsan da, hayvanlar ve bitkiler gibi doğal hayatın bir parçasıdır³³.

Canlı merkezci yaklaşımın eksikliklerinden kaynaklandığı düşünülen çevre merkezci etik anlayış, doğaya haklar tanımakta ve ona içsel bir değer atfetmektedir³⁴. Bu yaklaşım, canlı ve cansız tüm varlıkların karşılıklı bağımlılıkla örülü organik bir bütün oluşturduğunu, bu bütün içindeki herhangi bir bağın kopmasının tüm ekosistemin dengesini bozacağını savunmaktadır³⁵. Çevre merkezci çevre etiği, canlı merkezci etiği genişleterek cansız varlıklara da etik bir değer atfeden bir yaklaşımdır³⁶.

Fütürist çevre etiği yaklaşımına göre ise öncelikli olan gelecek kuşaklardır ve gelecek kuşaklar ifadesi ile kast edilen yalnızca insanlar değil, aynı zamanda canlı ve cansız varlıkların tamamıdır³⁷. Bu yaklaşımın amacı, insanların çevreden gelecek nesilleri düşünerek yararlanması sayesinde çevre sorunlarını önlemektir³⁸. Çevrenin mirasçıları olarak nitelendirilen gelecek kuşaklara karşı çevresel sorumluluk hissedilerek çevresel

²⁹ Ağbuğa, 41.

³⁰ Hakan Reyhan ve Ayşen Satır Reyhan, “Çevre Sorunlarından Doğan Etik bir Yaklaşım Olarak Çevre Hakkı Üzerine ‘Siyasal Ekolojik’ Bir Değerlendirme”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi* 7, no. 14 (2020): 408.

³¹ Necati Murad Omay, “Çevre Etiği ve Asıl Değer”, B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), *1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book* içinde (İstanbul: Istanbul University Press, 2019), 860.

³² Omay, 860.

³³ Reyhan ve Satır Reyhan, 409.

³⁴ Ali Ekber Gülersoy ve Elif Dursun, *Çevre Etiği Yaklaşımları ve Akımları* (Ankara: İksad Yayınevi, 2023), 35.

³⁵ Gülersoy ve Dursun, 35.

³⁶ Reyhan ve Satır Reyhan, 410.

³⁷ Nilgün Özer, *Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Etiğine Yönelik Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray: Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2015), 33.

³⁸ Özer, 33.

sorunların çözülmesi ve ortadan kaldırılmasının bu etik yaklaşımın temel amacı olduğu söylenebilir³⁹.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bu etik yaklaşımlar, devletlerin çevre politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır⁴⁰. Ancak bu dönemde çevre hakkı normlarının geniş kapsamlı bir çevre etiği çerçevesinde ele alınmadığı, daha çok insan merkezli yaklaşıma dayandırılarak hem uluslararası hem de ulusal çevre hukukunda yer aldığı görülmektedir⁴¹.

3. Çevre Hakkının Öznesi, Haklar Sınıflandırmasındaki Yeri ve Diğer Haklarla İlişkisi

Hak, kişinin belirli bir şeyi yapabilmesini, ona sahip olabildiğini ve ondan yararlanabilmesini sağlayan yetkinin dayanağını oluşturan bir kavramdır⁴². Çevre hakkı, temel insan haklarından biri olarak kabul edilmektedir ve bu yaklaşım, çevresinde köklü değişiklikler yapan insanın hem gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakma sorumluluğunu hem de çevreyle uyum içinde yaşama yükümlülüğünü taşıdığı düşüncesine dayanmaktadır⁴³. Çevresel değerlere hukuki koruma sağlama gayretlerinin yaygınlaşması ile beraber çevrenin korunması ve insan için yaşanılabilir çevre arayışı doğmuştur⁴⁴. Bu arayış beraberinde en genel tanım ile, yeni bir insan hakkı kategorisi olarak insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı anlamına gelen çevre hakkını ortaya çıkarmıştır⁴⁵. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, 1970’li yıllardan beri tartışılmakla birlikte ilk defa 1972 yılında Stockholm Deklarasyonu’nda kendisine yer bulmuştur⁴⁶. Bildirge’de insanın bugünkü ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek gibi ciddi bir sorumluluğu olduğu ifade edilmiştir⁴⁷.

³⁹ Gülersoy ve Dursun, 42.

⁴⁰ Reyhan ve Satır Reyhan, 410.

⁴¹ Reyhan ve Satır Reyhan, 410.

⁴² Hakan Olgun ve Volkan Işık, “Bir ‘İnsan Hakkı’ Olarak ‘Çevre Hakkı’ ve Türk Hukukundaki Yeri”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 3, no. 1 (2017): 34.

⁴³ Reyhan ve Satır Reyhan, 406.

⁴⁴ Hasan Demir, *Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 10.

⁴⁵ Demir, 10.

⁴⁶ Akif Tögel, “Çevre Hakkının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Eklenmesi Sürecine Dair Bir Değerlendirme”, *İnsan Hakları Dergisi* (Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı Yayınları, S. 10, 2022), 33.

⁴⁷ United Nations, *United Nations Conference on the Human Environment*, Stockholm, 1972, art. 6.

Çevre hakkının konusu en sade haliyle çevredir⁴⁸. Hakkın öznesi ise “herkes” olduğu söylenebilir⁴⁹. Elbette “herkes” ile kast edilen yalnızca gerçek kişiler değildir⁵⁰. Çevresel etkiler doğuran birçok faaliyette bulunan tüzel kişiler de bu kapsamda görülmelidir⁵¹. Gerçek kişiler yönünden irdelendiğinde ise hakkın zamansal olarak iki ayrı öznesinin olduğu söylenebilir. Bunlar günümüz kuşağı ve gelecek kuşaklardır⁵².

Türkiye’de 1982 Anayasası’nın 56. maddesi düzenlemesi⁵³ dikkate alındığında çevre hakkından yararlanma hakkının herkese verildiği görülmektedir. Bu ifadeden yalnızca bireylerin hak sahibi olduğu yönünde bir çıkarım yapmak sağlıklı olmayacaktır⁵⁴. Zira insanlar toplumsal bir hayat sürdürdüklerinden topluluklar da çevre hakkının öznesi konumundadır⁵⁵. Çevresel sorunlar karşısında çevresel korumadan yararlanacak olan herkes çevre hakkının öznesi olarak kabul edilmelidir⁵⁶.

Çevre hakkının insan merkezli olduğunu kabul eden bir görüşe göre, insanın kendisi dışındaki başka şeyleri koruması gerektiği düşüncesi, insanın kendisinin de korunması gerekliliğini ortadan kaldırmamalıdır⁵⁷. Bu bağlamda olumsuz çevre koşullarının bireylerin insan haklarını gerçekleştirme kapasitesini ve devletin vatandaşların haklarını koruma yeterliliğini zayıflatabilmesi bakımından insan haklarının kullanımını etkilediği söylenebilir⁵⁸. Bu nedenle, insan hakları ile çevre arasındaki bağlantılar, çevrenin insan haklarının korunmasını desteklediği gibi desteklendiği bir ilişki ağı çerçevesinde genişletilebilir⁵⁹. İnsan haklarının temel unsurlarından biri olan bütüncüllük göz önünde

⁴⁸ Yasemin Semiz, *Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Çevre Hakkına Yaklaşımı* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 5.

⁴⁹ Semiz, 60.

⁵⁰ Semiz, 60.

⁵¹ Semiz, 60.

⁵² Olgun ve Işık, 38.

⁵³ A.Y m. 56: “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.”

⁵⁴ Erdal Abdulhakimoğulları, Özcan Sezer ve Mahmut Akpınar, “Küresel Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 14, 68.

⁵⁵ Abdulhakimoğulları, 68.

⁵⁶ Nazlı Oral Erkan, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Çevre Hakkı* (Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 5.

⁵⁷ James W. Nickel, “The Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification,” *Yale Journal of International Law* 18, no. 1 (1993): 283.

⁵⁸ Bridget Lewis, “Environmental Rights or a Right to the Environment? Exploring the Nexus Between Human Rights and Environmental Protection,” *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law* 8, no. 2 (2012): 40.

⁵⁹ Lewis, 40.

bulundurulduğunda, çevre hakkının diğer haklarla bağlantılı olarak ele alınması ve tüm haklara saygının sağlanması mümkün kılınmalıdır⁶⁰. Nitekim uzun yıllar boyunca uluslararası insan hakları hukuku ile uluslararası çevre hukuku ayrı alanlar olarak değerlendirilmiş olsa da ele alınan sorunlar önemli ölçüde örtüşmekte ve bu alanlar giderek birbirini daha fazla etkilemektedir⁶¹.

Haklar beraberinde birtakım yükümlülükler de getirdiğinden çevre hakkına sahip olan insanın çevresel birtakım yükümlülüklerinin olacağını beklemek doğaldır⁶². Gerçekten de insanın sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkının çevreyi koruma yükümlülüğüyle paralel olarak düzenlendiği görülmektedir⁶³. Bu nedenle, bireyin hem çevrenin yararlanıcısı hem de kirleticisi olduğu algısı mevcuttur ve bu da bireysel sorumluluklar ile kolektif endişeleri beraberinde getirmektedir⁶⁴.

a. Çevre Hakkı mı Çevrenin Hakkı mı?

Çevre ve hak kelimeleri bir araya geldiğinde kast edilenin bir insan hakkı mı yoksa doğrudan çevrenin hakkı mı olduğu çevre hukukunun temel tartışma alanlarından biridir⁶⁵. İnsan merkezci yaklaşım, çevre hakkını insanın sağlıklı çevrede yaşama hakkı olarak ele alırken çevre merkezli yaklaşım, çevrenin kendi öz değeri olduğu düşüncesinden hareketle çevrenin tek başına bir hak öznesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır⁶⁶.

Klasik çevre hukuku yaklaşımının insan merkezli olduğu genel kabul görmektedir ve bu anlayışa göre insan, hukuki düzenlemelerin odak noktasını oluşturduğundan, çevrenin korunması da ancak insana çevre hakkı tanınması yoluyla mümkün olabilir⁶⁷. Bu çerçevede, çevrenin değeri kendi başına değil, insana sunduğu faydalar üzerinden

⁶⁰ Mehmet Semih Gemalmaz, "Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi," *Journal of Istanbul University Law Faculty* 1, no. 4 (2011): 248.

⁶¹ John H. Knox, "The Global Pact for the Environment: At the Crossroads of Human Rights and the Environment," *Review of European, Comparative & International Environmental Law* 28 (2019): 40.

⁶² Alina Gentimir, "Environmental Protection As Fundamental Right Guaranteed To The European Level," *Present Environment and Sustainable Development* 14, no. 2 (2020): 125.

⁶³ Gentimir, 125.

⁶⁴ Gentimir, 125.

⁶⁵ Kazım Kocatürk, *Çevre Hukukunda Yeni Bir Yaklaşım: Çevrenin Hakkı*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 21.

⁶⁶ Kocatürk, 21.

⁶⁷ Erkan, 5.

tanımlanmakta, çevre hakkı da esasen insanın sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olarak şekillenmektedir⁶⁸. Çevrenin hakkı anlayışını savunan görüşe göre insan ekosistemin sürdürülebilirliği açısından sorumluluk taşıyan bir emanetçidir ve her kuşak çevreyle uyum içinde hareket etmek zorundadır⁶⁹.

Hakkın öznesinin doğrudan çevre olduğunu ifade eden anayasalar bulunmaktadır. “Doğanın Hakları” başlıklı hüküm içeren anayasalardan biri olan Ekvador Anayasası’nın⁷⁰ bu yaklaşımın ürünü olduğu söylenebilir. Anayasa’nın 10. maddesine⁷¹ göre “*Doğa, Anayasanın ve yasanın tanıdığı tüm hakların öznesidir*”. Anayasa normu ile doğrudan doğa, hak öznesi tayin edilmiş ise de bu düzenleme, uygulama yönünden birtakım soruları da beraberinde getirmiştir⁷². Bu soruların ilki, hayvanlar ve bitkiler gibi insan olmayan yaşam formlarına hak sahipliği tanınacaksa onları idari makamlar ve yargı mercileri huzurunda kimin veya neyin temsil edeceği⁷³. Doğanın hakları ve temsili meselesinde beliren sorulara verilecek yanıtlar hukuki bir tartışma⁷⁴ ortamını beraberinde getirir de doğanın hakları ve temsiline örnek bazı yargısal kararlar ve devlet uygulamaları mevcuttur. Örneğin, Hindistan Anayasası’nda devletin çevreyi ve vahşi hayatı koruma, geliştirme gibi görevleri vardır. Yaşayan varlıklara, doğal çevreye merhamet duymak da vatandaşların temel ödevleri arasındadır⁷⁵. Bu hükümden hareketle çevrenin korunması ile ilgili davaların daha hızlı görülmesi amacıyla 2010 yılında Hindistan Ulusal Çevre Mahkemesi⁷⁶ (*The National Green Tribunal, NGT*) kurulmuştur. Eyalet Mahkemesi’nin Ganj ve Yamuna nehirlerinin tüzel kişi olarak ilan edildiği, halk tarafından kutsal kabul

⁶⁸ Erkan, 5.

⁶⁹ Ağbuğa, 44.

⁷⁰ Ecuador, *Constitution of 2008* (rev. 2021), https://constitutionproject.org/constitution/Ecuador_2021?lang=#591.

⁷¹ Ekvador AY m. 10: “Hakların Uygulanmasına Yönelik İlkeler Madde 10: Doğa, Anayasanın kendisi için tanıdığı bu hakların konusu olacaktır.”

⁷² Tolga Şirin, “Gelecek Kuşaklardan Doğanın Haklarına: Bolivya Ve Ekvador Anayasaları”, *Türkiye Barolar Birliği: II. Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı*, Türkiye, 2014, 63.

⁷³ Şirin, 63.

⁷⁴ Evrim Durmaz, *Doğanın Hakları: Çevre Hukukuna Alternatif Bir Kuram*, 1. bs. (İstanbul: On İki Levha, 2023), 366-67.

⁷⁵ Hindistan AY m. 48A’ya göre: “Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ile ormanların ve yaban hayatının güvence altına alınması” ve m.. 51A(g)’ya göre: “Hindistan’ın her vatandaşının, ormanlar, göller, nehirler ve yaban hayatı dâhil olmak üzere doğal çevreyi koruması ve iyileştirmesi ve canlılara karşı şefkat göstermesi” bir görevdir. **Bkz.** India, *Constitution of India*, <https://legislative.gov.in/constitution-of-india/> (E.T. 10.06.2025).

⁷⁶ National Green Tribunal (India), "Official Website of the National Green Tribunal," <https://www.greentribunal.gov.in/> (E.T. 10.06.2025).

edilen bu nehirlerin ağır ölçüde kirletilmesi sebebiyle olağanüstü önlemler alınmasını tespit ettiği kararında⁷⁷ Mahkeme, nehirleri yaşayan varlıklar olarak kabul etmiş ve nehirlerle tüzel kişilik tanıyarak tüzel kişiliğin tanımını genişletmiş, ayrıca hükümet temsilcilerini nehirlerle yasal temsilci olarak atamıştır⁷⁸. Fakat Hindistan Yüksek Mahkemesi bu kararı hukuken uygulanamaz bularak bozmuştur⁷⁹.

Her ne kadar çevrenin doğrudan hak sahibi olması gerektiğini öne süren anayasal düzenlemeler ve yargı kararları bulunsada mevcut uluslararası hukuk düzeni ve normatif yapı çevre hakkını insan merkezli bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada çevre hakkı bir insan hakkı olarak değerlendirilecektir.

b. Çevre Hakkının Haklar Sınıflandırmasındaki Yeri

Haklara sahip olmak için insan olmak yeterlidir. İnsan olarak doğmaktan başka bir koşul gerekmez⁸⁰. Rio Bildirgesi'nin birinci ilkesi incelendiğinde, kullanılan "*insanların doğa ile uyum içinde sağlıklı yaşam hakkı*"⁸¹ ifadesi göstermektedir ki Bildirge, çevre hakkını esasen bir insan hakkı olarak ele almıştır. Çevre hakkının bir insan hakkı olarak ele alınması yaygın bir eğilimdir⁸².

⁷⁷ *Mohd. Salim v. State of Uttarakhand and Others*, Writ Petition (PIL) No. 126 of 2014, Uttarakhand High Court, decided March 20, 2017, <https://elaw.org/resource/salim-v-state-uttarakhand-writ-petition-pil-no126-2014-december-5-2016-and-march-20-2017>.

⁷⁸ "Mohd Salim v State of Uttarakhand and Others", para. 19, 12: "Buna göre, *parens patriae* yetkisi kullanılarak, Ganj ve Yamuna Nehirleri ile bunların tüm kolları, dereleri ve bu nehirlerle sürekli ya da aralıklı olarak akan her türlü doğal su kaynağı, tüzel/hukuki kişiler/canlı varlıklar olarak ilan edilmiştir. Bu varlıklar, bir tüzel kişinin statüsüne sahip olup, bir canlı kişinin sahip olduğu tüm haklara, görev ve sorumluluklara sahiptir. Bu karar, Ganj ve Yamuna Nehirlerinin korunması ve muhafaza edilmesi amacıyla alınmıştır."

⁷⁹ "Uttarkhand Eyaleti'nin Mart 2017 tarihli kararlara itiraz etmesi üzerine, Hindistan Yüksek Mahkemesi söz konusu kararların infazını durdurmuştur. Mahkeme, kararların uygulanabilirlik açısından pratik olmaması nedeniyle hukuken sürdürülemez olduğuna kanaat getirmiştir. Nitekim Mahkeme, kararların sel felaketleri sonucunda meydana gelebilecek can kayıplarında tazminat taleplerinin kim tarafından karşılanacağı hususuna açıklık getirmediğini vurgulamıştır. Ayrıca, nehrin birden fazla eyaletten geçmesi sebebiyle, söz konusu hükmün diğer eyaletlerin egemen haklarına müdahale teşkil edebileceği yönünde görüş bildirmiştir. Yapılan itirazda ayrıca, Mahkeme'nin davada taraflarca ileri sürülmeeyen bir konuda (nehire tüzel kişilik tanınması) hüküm tesis ederek yetki aşımı yaptığı ileri sürülmüştür, zira davacı Salim'in talebi yalnızca işgallerin kaldırılmasına ilişkindir." **Bkz.** Natural Justice, *Environmental Court Case Series: Ganges Case Summary* (2020), https://naturaljustice.org/wp-content/uploads/2020/07/Environmental-Court-Case-Series_Ganges-Case-Summary_Natural-Justice-2020.pdf (E.T. 10.06.2025).

⁸⁰ Yıldırım Torun, "İnsan Hakları," *KKEFD* S. 16 (2007): 417.

⁸¹ "Doğayla uyum içinde, sağlıklı ve üretken bir yaşama sahip olma hakkına sahiptirler." ilkesi için **bkz.** United Nations, Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26/Vol.I, 1992, Principle 2.

⁸² İlhan Tekeli, *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*, 1. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009), 85.

İnsan haklarının kuşaklara göre sınıflandırılması⁸³ tarihte ilk kez Karel Vasak tarafından dile getirilmiştir⁸⁴. Kuşaklar sınıflandırmasında birinci kuşak haklar siyasal ve kişisel haklar, ikinci kuşak haklar ekonomik ve sosyal haklar, üçüncü kuşak haklar ise dayanışma hakları olarak belirlenmiştir⁸⁵. Üçüncü kuşak haklara barış hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, sosyal ve ekonomik gelişme hakkı örnek verilebilir⁸⁶. Bu haklar dayanışma hakları olarak değerlendirilmektedir, zira gerçekleştirilmeleri yalnızca devletin sorumluluğunda değildir⁸⁷. Toplumu oluşturan herkesin üzerine düşeni yerine getirmesi gerekir⁸⁸. Dayanışma hakları insana yaraşır bir toplum hayatını ifade ettiğinden hem bireylere hem toplumun tamamına ait haklardır⁸⁹.

Dayanışma haklarının doğuşu esasen II. Dünya Savaşı sonrasında insan haklarının uluslararası öneminin fark edilmesiyle olmuştur⁹⁰. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyayı tehdit eden çevresel problemlerin çözümüne yönelik arayışlar küresel bir boyut kazanmıştır⁹¹. Korkutucu boyutlara ulaşan çevre kirliliği, nükleer silahlar, silahlı çatışmalar gibi insanlığın ve çevrenin varlığını tehlikeye sokan meseleler, küresel bir dayanışmayı ve ortak çözüm arayışlarını zorunlu kılmış, uluslararası toplantı ve belgeler ile dayanışma haklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır⁹².

Çevre hakkının üçüncü kuşak hak olması, bu hakkın dayanışma hakkı özelliklerinden kaynaklanmaktadır zira çevre konusunda kolektif hareket edilmeli ve toplumsal yaşamı oluşturan herkes bu konuda ortak gayret göstermelidir⁹³. Çevre hakkının uygulanmasında

⁸³ Karel Vasak, "A 30-Year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights," *UNESCO Courier*, no. 30 (November 1977): 29, <https://www.scribd.com/document/420962564/Karel-Vasak-Human-Rights-A-Thirty-Year-Struggle-the-Sustained-Efforts-to-give-Force-of-law-to-the-Universal-Declaration-of-Human-Rights#page=29> (E.T. 26.07.2025).

⁸⁴ Aydın Turhan, "İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi," *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4, no. 2 (2013): 359.

⁸⁵ Turhan, 359-60.

⁸⁶ Tekeli, 85.

⁸⁷ Tekeli, 85.

⁸⁸ Tekeli, 85.

⁸⁹ Can Hamamcı, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler," *İnsan Hakları Yıllığı*, 1983-1984, 175.

⁹⁰ Oral Erkan, 8.

⁹¹ Gökçe Bulut, "Çevre Hakkının Gelişimi ve AİHM Kararlarındaki Yeri" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 23.

⁹² İbrahim Ceyhan, "5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Çevre Hakkının Korunması (Çevreye Karşı Suçlar)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 20.

⁹³ Orse Demirel, "İnsan Hakları Açısından Çevre Hakkı" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 9.

günümüzde yaşayan nesil ile sonraki nesiller arasında dayanışma ve adaletin geliştirilmesi önemlidir⁹⁴. Günümüz insanların eylem ve davranışları gelecek kuşakları ve geleceğin çevresini etkileyeceğinden günümüz insanının gelecek kuşaklara karşı sorumluluk bilinciyle hareket etme zorunluluğu vardır. Bu zorunluluk dayanışma anlayışını güçlendirmektedir⁹⁵. Önemle belirtmek gerekir ki çevre hakkı her ne kadar dayanışma hakları içinde yer alsa da diğer kuşak haklarla da yakından ilgilidir⁹⁶.

c. Diğer İnsan Hakları ile Çevre Hakkı Arasındaki İlişki

Çevreye hukuki koruma sağlanması arzusuyla beraber gelişen çevre hukuku, hukuk sisteminde tartışılmış ve neticesinde dayanışma hakları ile üçüncü kuşak haklar kategorisinde değerlendirilen çevre hakkı doğmuştur⁹⁷. Çevre hakkı bir insan hakkı olarak ayrıca ele alınsa da diğer haklarla bağlantılıdır⁹⁸. Temiz çevre, insanların ve diğer canlıların varlığını sağlıklı devam ettirebilmesi ile sahip olduğu hak ve özgürlüklerin korunması için önemli görülmektedir⁹⁹. Çevre, başta birinci ve ikinci kuşak haklar olmak üzere tüm hakların kullanılabileceği ortamı ifade ettiği için tüm hak ve özgürlüklerin birleşim noktası gibidir¹⁰⁰.

Türkiye Cumhuriyeti ulusal mevzuatına bakıldığında “Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı”nın 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde düzenlendiği, 1983 yılında ise 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun yürürlüğe girdiği görülmektedir¹⁰¹. Çevre hakkı sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını karşıladığından yaşam hakkı ile iç içedir¹⁰². Gerçekten de Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre çevre kirliliği kaynaklı ölümlerin oranı oldukça fazladır ve insan yaşamı çevresel kirlilik nedeniyle tehdit altındadır¹⁰³. Uluslararası metinlerde yer alan ve mahkeme kararlarında çevre hakkı ihlalleri konusunda

⁹⁴ Abdulkakimoğulları, Sezer ve Akpınar, 64.

⁹⁵ Demirel, 9.

⁹⁶ İmam Bakır Kanlı ve İsmail Tarık Küpeli, "Çevre Hakkının Dayanışma Hakkı Olarak Gelişimi ve Türkiye Özelinde Analizi," *AÜSBD* 21, no. 2 (2021): 425.

⁹⁷ İ. Güneş Gürseler, "İnsan Hakları, Çevre, Anayasa," *TBB Dergisi*, S. 75 (2008): 199.

⁹⁸ Emrah Akyüz, "Çevre Sorunları ve İnsan Hakları İlişkisi," *The Journal of Academic Social Science*, S. 15 (2015): 434.

⁹⁹ Akyüz, 434.

¹⁰⁰ Akyüz, 434.

¹⁰¹ Tögel, 33.

¹⁰² Gürseler, 201.

¹⁰³ World Health Organization, *World Health Statistics 2024: Monitoring Health for the SDGs, Sustainable Development Goals* (Geneva: World Health Organization, 2024), <https://www.who.int/publications/i/item/9789240094703> (E.T. 10.06.2025).

atıf yapılan yaşam hakkı, en temel insan hakkıdır¹⁰⁴. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) yaşam hakkını düzenleyen 2. maddesinde¹⁰⁵ herkesin yaşam hakkının yasa yolu ile korunacağı hüküm altına alınmış, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarında çevre hakkı ihlali başvuruları yaşam hakkı ile doğrudan ilişkili şekilde ele alınmıştır¹⁰⁶. Bu noktada belirtmek gerekir ki AİHS'te ve AİHS ek protokollerinde çevre hakkına ayrıca ve açıkça yer verilmiş değildir¹⁰⁷. Benzer şekilde 1972 Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonrası yayımlanan Stockholm Bildirgesi'nde yer alan “İnsan, kendisine onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve tatmin edici yaşam koşulları temel hakkına sahiptir”¹⁰⁸ ifadesinde doğrudan çevre hakkı düzenlenmese de yaşam hakkı ile çevre hakkı arasında sıkı bir bağlantı kurulduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁹. O halde hukuki düzenlemelerde doğrudan çevre hakkı ifadesine yer verilmese de çevrenin dolaylı yoldan korunduğu çıkarımında bulunulabilir.

Kamu otoriteleri veya özel hukuk tüzel kişilerin yürütülen faaliyetler neticesinde meydana gelen çevre kirliliğinin, T.C. Anayasası ve AİHS'te koruma altına alınan “özel ve aile hayatına saygı” hakkını ihlal ettiği görülmektedir¹¹⁰. Kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkının da yine çevresel zararların insan yaşamına etkisi bağlamında ele alındığı kararlar mevcuttur¹¹¹. Örneğin Anayasa Mahkemesi 2013/6587 sayılı “Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık” başvurusunda özetle konut yakınındaki baz istasyonunun sağlığı olumsuz etkilediği iddiasıyla açılan davanın reddedilmesi

¹⁰⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 17. maddesi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 3. maddesi açıkça yaşam hakkını düzenlemektedir.

¹⁰⁵ Council of Europe, *European Convention on Human Rights* (Strasbourg: Council of Europe, 1950), https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (13.06.2025).

¹⁰⁶ Işıl Demir, "Sağlıklı Çevrede Yaşama Hakkı: Sürdürülebilir Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Kavramlarının İdari Yargı Kararları Işığında Değerlendirilmesi," *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* (2023): 6.

¹⁰⁷ Ebru Karaman, "Sağlıklı Ve Dengeli Bir Çevrede Yaşam Hakkı," *The Journal of Academic Social Science*, S. 157 (2024): 19.

¹⁰⁸ United Nations, *Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5–16 June 1972* (New York: United Nations, 1973), <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972> (E.T. 10.06.2025).

¹⁰⁹ Demir, 6.

¹¹⁰ Melike Orçin, “Özel ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı Bağlamında Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı,” içinde *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları: Düünden Bugüne ve Geleceğe*, ed. Zerrin Savaşan ve Hakan Ünay (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 73.

¹¹¹ Orçin, 73.

üzerine maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı ile aile yaşamına saygı hakkının ihlal edildiği iddiası ile başvuru yapılmıştır. Mahkemece yapılan değerlendirmede sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının normatif dayanağının 56. madde¹¹² olduğu, ancak söz konusu hükmün sosyal ve ekonomik haklar bölümünde düzenlendiği, Anayasa'nın bireysel başvuru hakkını düzenleyen 148. maddesi¹¹³ hükmüne yer verilmek suretiyle Anayasa'da yer alan ikinci ve üçüncü kuşak hakların ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulamayacağı ifade edilmiş, devamında ise sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının Anayasa'nın fiziksel ve ruhsal bütünlüğün korunması ile ilgili hukuksal çıkarları ihtiva eden 17. maddesi¹¹⁴, özel ve aile hayatına saygıyı güvence altına alan 20. maddesi¹¹⁵ ve konut dokunulmazlığını düzenleyen 21. maddesi¹¹⁶ ile bağlantılı olarak ve söz konusu hükümlerde yer alan hukuksal çıkarlar üzerindeki etkisi dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁷ Ayrıca kararda çevre hakkının hem günümüz hem gelecek kuşaklar için neden önemli olduğuna kapsamlı şekilde yer verilmiştir¹¹⁸.

Çevre hakkının diğer haklar üzerindeki etkisinin sınırlayıcı nitelikte olduğu durumlar da bulunmaktadır¹¹⁹. Sağlıklı bir çevrede yaşamak bireyler için bir hak olduğu kadar çevreyi

¹¹²AY m. 56: "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir."

¹¹³ AY m. 148: "Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir."

¹¹⁴AY m. 17: "Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir."

¹¹⁵AY m. 20: "Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz."

¹¹⁶ AY m. 21: "Kimsenin konutuna dokunulamaz."

¹¹⁷ *Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık*, B. No: 2013/6587, 24/3/2016, "Özel yaşamın korunması kapsamında, kişiliğin serbestçe geliştirilmesiyle uyumlu birçok hukuksal çıkar bu hakkın kapsamına dahildir. Bu bağlamda kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne ilişkin hukuksal çıkarı da özel hayata saygı hakkı kapsamında güvence altına alınmaktadır. Fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı kapsamında güvence altına alınan hukuksal çıkarlardan biri de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkıdır." (Aynı yönde **bkz.** AYM, E.2013/89, K.2014/116, 3/7/2014)

¹¹⁸ *Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık*, B. No: 2013/6587, 24/3/2016, "Gerek yaşam hakkıyla gerekse sağlık hakkıyla olan yakın ilişkisi, bugünkü nesil kadar hatta daha çok gelecek nesilleri ilgilendirmesi çevre hakkını günümüzde çok daha önemli hâle getirmektedir. Çevrenin kirlendikten ve bozulduktan sonra eski hâline getirilmesinin çok güç ve külfetli olması hatta kimi zaman mümkün olmaması nedeniyle kalkınma ve ekonomik gelişme için yapılacak yatırım ve faaliyetlerin, doğayı tahrip etmeden ve çevreyi kirliletmeyen gerçekleştirilmesi, kirlenen çevrenin temizlenmesi veya bozulan çevrenin onarılması yerine, kirliliği ve bozulmayı önleyici tedbirlere ağırlık verilmesi gerekmektedir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, getirilecek kuralın ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir." (Aynı yönde **bkz.** AYM, E.2013/89, K.2014/116, K.T.3/7/2014, E.2006/99, K.2009/9, 15/1/2009 ve AYM, E.2011/110, K.2012/79, 24/5/2012)."

¹¹⁹ Gürseler, 201.

korumak, bozmamak ve geliştirmek de bireyler için bir yükümlölüktür. Bu bakımdan çevre hakkı, mülkiyet hakkını sınırlayan bir haktır¹²⁰. Nitekim T.C. Anayasası'nda açıkça belirtildiğı üzere mülkiyet hakkı ancak kamu yararı nedeniyle kısıtlanabilir ve mülkiyet hakkının kullanımı kamu yararına aykırı olamaz¹²¹. Çevrenin kirletilmesi veya bozulması durumunda özel mülkiyete müdahale edilebilme olanağı sayesinde mülkiyet hakkına, çevre yararına kısıtlamalar getirilmekte, bu da çevrenin daha etkin şekilde korunması amacına hizmet etmektedir¹²². T.C. Anayasası'nın 23. maddesinde düzenlenen "*Yerleşme hürriyeti... sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek... amacıyla sınırlanabilir*" hükmünde olduğı gibi diğerk bazı hakların da mülkiyet hakkıyla benzer şekilde ve çevre hakkının korunması amacıyla sınırlandırılabilceğı düşünölmektedir¹²³.

Yukarıda çerçevesi çizilen haklar arası ilişkilere ek olarak çevre hakkının diğerk haklardan farklılık gösterdiği yönlerede kısaca değinmekte fayda vardır. Bu bağlamda, çevre hakkının hem hak hem ödev kavramlarını birleştirmesi, bu haktan yararlananların yalnızca günümüz kuşağını değı gelecek kuşakları da kapsaması, yani hakkın öznesinin aynı zamanda gelecek kuşaklar olması, mağdur olmayan kişilerin de üstün yarar anlayışı ile çevresel koruma talep edebilecek olması, bu hakkı diğerk insan haklarından ayıran önemli özelliklerdendir¹²⁴.

B. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI KAPSAMINDA ÇEVRE HAKKI

1. AİHS'te ve AİHM İçtihatlarında Çevre Hakkı

4 Kasım 1950 yılında Roma'da imzalanan AİHS, yaşam hakkı, işkence yasağı gibi devletin sınırlandıramayacağı mutlak hakları düzenleyen, temel hak ve özgürlükler ile bunların demokratik bir toplumdaki sınırlandırma ölçütlerini ortaya koyan, somutlaştırıcı ve bağlayıcı bir sözleşme olarak nitelendirilebilir¹²⁵. Avrupa'da bir kamusal düzen

¹²⁰ Gürseler, 201.

¹²¹ AY m. 35: "Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz."

¹²² Abdullah Uz, "Türkiye'de Çevre Hakkının Mülkiyet Hakkı ve Özel Teşebbüs Hürriyeti Üzerindeki Etkileri," *Amme İdaresi Dergisi*, S. 3 (2008): 113.

¹²³ Bilgili, 570.

¹²⁴ Bilgili, 570.

¹²⁵ Council of Europe, *The European Convention on Human Rights – A Living Instrument* (Strasbourg: Council of Europe, 2020), 5, <https://edoc.coe.int/en/european-convention-on-human-rights/9431-avrupa-insan-haklari-soezlesmesi-yasayan-bir-metin.html> (E.T. 10.06.2025).

oluşturmayı hedefleyen, temel hak ve özgürlükleri¹²⁶ kapsamlı şekilde düzenleyen bu Sözleşme'nin etkin şekilde uygulanabilmesi için AİHM¹²⁷ bir denetim ve yaptırım mercii olarak tayin edilmiştir¹²⁸. Mahkeme, Sözleşme hükümlerinin ihlal edilip edilmediğine yönelik tespit kararının yanı sıra ihlalin tespiti halinde bu ihlalin başvurusu zarara uğratması durumunda tazminat kararı da verebilmektedir¹²⁹.

Çevre hakkı ise AİHS ile güvence altına alınan haklardan birisi olmadığı gibi süreç içerisinde kabul edilen ek protokoller ile de düzenlenmiş değildir¹³⁰. Bunun sebebinin AİHS'in hazırlandığı ve imzalandığı tarihlerde çevre hakkının henüz gelişmemesi olduğu düşünülmektedir¹³¹.

Her ne kadar AİHS'te çevreyle ilgili doğrudan bir düzenleme olmasa da AİHM, çevreye verilen zarar ve çevresel riske maruz kalma neticesinde Sözleşme ile koruma altına alınan bazı hakların ihlal edilebileceği gerekçesiyle kapsamı genişletmiş ve dolaylı şekilde çevresel hakları da koruma altına almıştır¹³². Böylece AİHM içtihat yoluyla devletlere, çevrenin korunmasına yönelik pozitif sorumluluklar getirmiştir¹³³.

AİHS'in 8. maddesinin geniş yorumlanması neticesinde çevrenin kirletilmesi veya çevresel tehlike yaratan faaliyetlere karşı koruyucu önlemler alınmaması halinde özel yaşamın, aile yaşamının ve konutun korunması haklarının ihlal edileceği yönünde AİHM kararları mevcuttur¹³⁴.

¹²⁶ Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, Council of Europe Treaty Series No. 005, Rome, 4 November 1950.

¹²⁷ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 19. ve 32. maddeleri.

¹²⁸ Cem Şenol, "AİHS Hükümleri Ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlikleri Üzerindeki Etkisi," *YÜHFD*, S. 1 (2012): 264.

¹²⁹ Şenol, 269.

¹³⁰ Serkan Ekiz ve Cansu Koç Başar, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Actio Popularis: Çevre Kirliliği ve İklim Değişikliği Bağlamında Bir Değerlendirme," *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, no. 2 (2024): 833.

¹³¹ Ekiz ve Koç Başar, 833.

¹³² Council of Europe, *Çevre ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* (Strasbourg: Avrupa Konseyi Yayınları, 2015), Adalet Bakanlığı çevirisi, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/25032022152620Convention_TUR.pdf (E.T. 10.06.2025).

¹³³ Ekiz ve Başar, 833.

¹³⁴ Rona Aybay, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Konusunda Bazı Genel Gözlemler Ve 14. Protokol," *TBB Dergisi*, S. 88 (2010): 237.

Örneğin AİHM'in 16798/90 başvuru numaralı "*Case Of López Ostra v. Spain*"¹³⁵ kararında başvuru sahibi, kendi evine yakın bir yerde kurulmuş olan deri fabrikasının çevreye verdiği zararlardan dolayı Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Bu kararda Mahkeme, fabrikanın insan sağlığını ciddi biçimde tehdit edecek bir boyutta etkisi olmadığını ancak fabrikanın vermiş olduğu rahatsızlığın boyutunun Sözleşme'nin 8. maddesinde düzenlenen "herkesin özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi" hakkını ihlal ettiği sonucuna varmıştır.

116/1996/735/932 numaralı "*Case of Guerra And Others v. Italy*"¹³⁶ başvurusu incelendiğinde ise başvurucuların, yaşadıkları kasabaya yakın bir fabrikanın üretim faaliyetlerinden ötürü yüksek riskli olarak sınıflandırıldığını, yüksek riskli bu faaliyetler sonucu ciddi zehirlenme vakalarının olduğunu, yetkililerin bu fabrikanın çevreyi kirletme riskini azaltmak ve büyük kazaları önlemek için uygun tedbirleri almadığını ve bu durumun Sözleşme'nin 2. maddesinde garanti altına alınan yaşam ve bedensel bütünlük haklarını ihlal ettiğini iddia ettiği görülmektedir. İkinci olarak ise İtalya'nın riskler ve büyük bir kaza durumunda nasıl hareket edileceği konusunda bilgi sağlamak için adım atmadığını, bu durumun Sözleşme'nin 10. maddesinde belirtilen bilgi edinme haklarını ihlal ettiğini ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Mahkeme yaptığı değerlendirmede basın özgürlüğü bağlamında halkın bilgi alma hakkının olduğu kabul edilse de, bu durumun başvurudaki gibi çevresel tehlikelere dair kamu otoritelerinin bilgi sağlama yükümlülüğü olduğu anlamına gelmeyeceği, 10. maddenin devlete aktif olarak bilgi toplamasını ve yaymasını gerektirecek bir pozitif yükümlülük yüklediği kanaatiyle bu davada Sözleşme'nin 10. maddesinin uygulanmayacağına hükmetmiştir. Mahkeme Sözleşme'nin 8. maddesi yönünden yaptığı değerlendirmede ise fabrikanın başvurucuların yaşadığı bölgeye yakın mesafede olduğunu, fabrikanın üretim sürecinde arsenik trioksit dahil zehirli gazlar yaydığını, daha önce 1976 yılında ciddi bir sızıntı ve zehirlenme vakası yaşandığını belirtmekle çevresel kirliliğin başvuranların özel ve aile hayatlarını doğrudan etkilediğini, bu nedenle de Sözleşme'nin 8. maddesinin

¹³⁵*Case of López Ostra v. Spain*, Application no. 16798/90, ECHR, 09.12.1994, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57905> (E.T. 10.06.2025).

¹³⁶*Case of Guerra and Others v. Italy*, Application no. 116/1996/735/932, ECHR, 19.02.1998, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135> (E.T. 10.06.2025).

uygulanabilir olduğunu kabul etmiştir. Mahkeme bu kararı verirken somut olayda devletin doğrudan etkisi olmasa dahi zararı önleme konusunda gerekli tedbirleri almayışını sebep göstermiştir.

Mahkeme'nin 41666/98 başvuru numaralı "*Case of Kyrtatos v. Greece*" kararı da¹³⁷ çevre hakkının AİHS sistemi içinde sınırlı fakat gelişen bir yere sahip olduğunu göstermesi, ayrıca sulak alanları konu alması bakımından önemli kararlardan biridir. Başvurucular Yunanistan'ın Tinos Adası'nda yer alan Ayia Kiriaki-Apokofto sulak alanı çevresindeki mülklerinin yakınındaki imar faaliyetlerinin hem özel ve aile hayatlarını olumsuz etkilediğini hem de Yunanistan Yüksek İdare Mahkemesi'nin söz konusu sulak alanın korunmasına yönelik verdiği 3955/1995 ve 3956/1995 sayılı kararlarının idare tarafından uzun süre boyunca uygulanmaması nedeniyle adil yargılanma ve mahkeme kararlarının etkili icrası hakkını ihlal ettiğini iddia etmiştir. Başvurucular sulak alanın çeşitli kuş türleri açısından taşıdığı biyolojik zenginliğin plansız şekilde yürütülen kentsel gelişim faaliyetleri neticesinde ciddi şekilde zarar gördüğünü, bu durumun yalnızca ekosistem tahribatına değil aynı zamanda kendi yaşam alanlarının niteliğinin doğrudan etkilenmesine neden olduğunu ileri sürmüştür. Sulak alanın bir kısmı doldurularak otopark ve yol inşasına tahsis edilmesinin, ayrıca kesintisiz devam eden ticari faaliyetlerin sebep olduğu gürültü ve ışık kirliliğinin özel yaşam koşullarında bozulmalara yol açtığını belirtmişlerdir. Buna karşılık hükümet, söz konusu yapı ruhsatlarının iptaline ilişkin mahkeme kararlarına büyük ölçüde riayet edildiğini, yapıların tamamının yıkılmasının orantısız bir müdahale oluşturacağını ve bölgedeki fiziksel dönüşümün kamu yararını önceleyen imar politikaları kapsamında meşru bir planlama olduğunu savunarak iddiaları reddetmiştir. Mahkeme ise yaptığı değerlendirmede bağlayıcı yargı kararlarının icrasının yargılama sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirterek idarenin yargı kararlarını yedi yıldan uzun süre boyunca uygulamamasının Sözleşme'nin 6. maddesi ile koruma altına alınan adil yargılanma hakkını ihlal ettiğine hükmetmiştir. Buna karşılık 8. madde yönünden yaptığı değerlendirmede ise sulak alanda yaşayan canlılara verilen zararın başvurucuların özel ve aile yaşamını somut şekilde etkilediğine dair yeterli kanıt

¹³⁷Case of Kyrtatos v. Greece, Application no. 41666/98, ECHR, 22.05.2003, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61099> (E.T. 30.06.2025).

bulunmaması nedeniyle ihlal kararı vermemiştir. Mahkemenin bu değerlendirmeye esas görüşü, çevresel bozulmanın yalnızca kişinin özel hayatına doğrudan ve ciddi etkisi olması durumunda AİHS'in koruma alanına gireceği ve salt genel çevresel zararların AİHS'in 8. maddesinin ihlalini oluşturmayacağı anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu karar her ne kadar çevresel zararların bireysel haklar üzerindeki etkisini dar ve sınırlayıcı bir yorumla ele almış olsa da çevre hakkı ile sulak alanların korunmasına ilişkin meselelerin uluslararası yargı mercilerinde tartışılmaya başlanması açısından önemli bir yere sahiptir.

AİHM'in 38342/05 başvuru numaralı "*Case of Jugheli And Others v. Georgia*" kararının esaslar bölümünde ise özetle, çevresel bir kirlilik meydana geldiğinde her durumda AİHS'in 8. maddesinin ihlal edilmiş sayılmayacağını, Sözleşme'de ayrıca ve açıkça bir çevre hakkı düzenlemesi olmadığını, bununla birlikte eğer birey doğrudan ve ciddi şekilde kirlilik veya gürültüden etkileniyor ise 8. madde kapsamında ihlalin gündeme gelebileceğini, fakat çevresel kirliliğin 8. madde kapsamına girebilmesi için asgari bir düzeye ulaşması gerektiğini, bu asgari düzeyin her somut olay bakımından farklılık arz edeceğini belirtmiştir. Mahkeme, şikayet konusu zarar, modern şehir yaşamında kaçınılmaz şekilde karşılaşılan çevresel tehlikelerle kıyaslandığında önemsiz kalıyor ise 8. maddeye dayanılmasının makul olmayacağını, buna karşılık ciddi boyutlu çevresel kirlilikler bireylerin yaşam kalitesini, refahını, konutlarında yaşamaktan duydukları keyfi engelleyebileceğinden bu ihtimalde 8. maddenin uygulanması gerekeceğini açıklamıştır¹³⁸.

Mahkemenin 53600/20 başvuru numaralı ve bu bölümde incelediğimiz son karar örneği olan "*Case of Verein Klimasenioren in der Schweiz And Others v. Switzerland*" kararında ise karşıt görüş sunan yargıçlardan biri özetle, güvenliğe yönelik en büyük tehdidin doğanın çöküşü olduğunu, biyoçeşitliliği kaybetmeyi durdurma ve doğayı korumanın insanlık olarak bizlerin yeteneğine bağlı olduğunu, hiçbir devletin bunu görmezden gelemeyeceğini, iklim değişikliğinin yalnızca çevresel bir sorun değil aynı zamanda güvenlik meselesi olduğunu vurgulamıştır. Fakat Mahkemenin yetkileri sözleşme metni

¹³⁸ *Case of Jugheli and Others v. Georgia*, Application no. 38342/05, ECHR, 13/07/2017, 62–91, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175153> (E.T. 10.06.2025).

ile sınır olduğundan ve Sözleşme’de doğrudan çevre hakkı düzenlemesi bulunmadığından Mahkemece iklim değişikliği ile mücadele noktasında devletlere bağlayıcı yükümlülükler getirilemeyeceği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Burada Mahkemenin temel rolünün sözleşmeyi kapsamı dışında genişletmek değil, mevcut çerçeve içinde devletlerin anlamlı adımlar atmasını teşvik etmek olduğu yönünde görüş bildirmiştir¹³⁹.

Kısacası AİHM çevreye önem vermekte, çevre sorunlarının ciddi bir kaygı ve ortak endişe olduğunu belirtmekte, fakat çevrenin korunması için AİHS’in doğrudan yaptırım aracı olamayacağını işaret etmektedir¹⁴⁰. Bu durum, AİHS’in çevreyi dolaylı şekilde ve Sözleşme’de yer alan diğer haklar bağlamında koruduğunu ortaya koymaktadır¹⁴¹.

2. Çevre Hakkına İlişkin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’ndaki Düzenlemeler

Çevre hakkının kapsam ve niteliğinin belirlenmesi bakımından uluslararası mahkeme kararları ve uluslararası anlaşmalar önemli olmakla beraber ulusal hukukta çevre hakkının dayanak ve kapsamının belirlenmesi, öncelikle iç hukuk düzeninde çevresel korumanın etkin kılınması önem arz etmektedir. Bu nedenle, çalışmanın bu bölümünde çevre hakkı, T.C. Anayasası ve Anayasa Mahkemesi’nin örnek kararları çerçevesinde ele alınacaktır.

Çevre hakkı Türkiye Anayasaları içinde ilk defa 1982 Anayasası’nda düzenlenen bir haktır¹⁴².

VIII. Sağlık, çevre ve konut

A. Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması

Madde 56 – “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak, insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık

¹³⁹ *Verein Klimaseniorinnen Schweiz And Others v. Switzerland*, Application no. 53600/20, ECHR, 09/04/2024, Partly Concurring, Partly Dissenting Opinion of Judge Eicke, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206> (E.T. 10.06.2025).

¹⁴⁰ Erkan Duymaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevrenin Korunmasına Katkısı," *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 47 (2013): 125.

¹⁴¹ Duymaz, 125.

¹⁴² Bulut, 63.

sigortası kurulabilir.”

Çevre hakkının sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında düzenlendiği görülmekle beraber bu durum doktrinde eleştirilmektedir¹⁴³. Eleştiriler, Anayasa’nın 65. maddesinin¹⁴⁴ sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında düzenlenmesi, aynı şekilde 56. maddesinin de aynı başlıkta düzenlenmesi sebebiyle 65. madde yer alan “*devletin sosyal ve ekonomik alanda görevlerini mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getireceği*”¹⁴⁵ kriterinin 56. madde yönünden de sınırlayıcı olacağı düşüncesi etrafında toplanmaktadır¹⁴⁶. Fakat burada önemle belirtmek gerekir ki kanun maddesinde yer alan “*görevin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek*” ifadesi, sosyal gerekliliklerin bazı durumlarda ekonomik koşullara göre öncelikli olabileceğini de ortaya koymaktadır¹⁴⁷. Doktrinde Anayasa’nın 65. maddesinde yer alan “mali kaynakların yeterliliği” kriterinin ancak çok büyük harcamalar bakımından sınırlayıcı bir kriter olabileceği¹⁴⁸ ve 65. maddesinde yer alan “malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirme” hükmüyle devlete tanınan takdir yetkisinin, sosyal hakların yalnızca pozitif yönüne dair bir sınırlılık ölçütü olabileceği yönünde görüşler de bulunmaktadır¹⁴⁹.

Anayasa Mahkemesi ise E. 2011/110 K.2012/79 sayılı kararında “*Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, getirilecek kuralın, ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir*” görüşü ile doğrudan Anayasa’nın 65. maddesinden bahsetmemiş olsa da çevre hakkının, mali gerekçelerden bağımsız şekilde ele alınıp korunması gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁰. Mahkeme kararında, çevre hakkının devletin mali kaynaklarının yeterliliği

¹⁴³ Senem Özgirgin Vardar ve Mert Selim Şen, “Çevre Hakkının İnsan Hakları Kapsamında Değerlendirilmesi Ve Türkiye’de Çevre Hakkına Dair Deneyimin İncelenmesi,” *ASEAD*, S. 3 (2024): 21.

¹⁴⁴ AY m. 65: “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.”

¹⁴⁵ Veysel Dinler, “Devletin İktisadi Ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı Açısından İdarenin Sorumluluğu,” *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1 (2008): 5.

¹⁴⁶ Olgun ve Işık, 44.

¹⁴⁷ Semiz, 65.

¹⁴⁸ Ahmet M. Güneş, “Çevre Hakkının Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği Üzerine,” *TAAD*, S. 16 (2014): 86.

¹⁴⁹ Bülent Algan ve Müberra Algan, “Eğitim Hakkı Ve Özgürlüğü Bağlamında Eğitim Hizmetlerinin Ruhsat Usulü İle Özel Kişilere Gördürülmesi,” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 3 (2013): 164.

¹⁵⁰ Semiz, 16.

ile sınırlı bir isteme hakkı olmadığını, aksine devlete yüklenen bir ödev olduğunu açıklamış, somut olay ve talepler değerlendirilirken çevre, insanın maddi manevi varlığını geliştirme hakkı ve ekonomik güç kriterlerinin tümünün birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır¹⁵¹.

Tüm bunlarla beraber çevre hakkının sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında düzenlenmesinin dayanışma haklarının doğasına aykırı olmayacağı da düşünülmektedir¹⁵². Anayasa'nın 56. maddesinde çevrenin korunması hem hak hem ödev olarak düzenlenmekle bu ödev yalnızca vatandaşlara değil, devlete de yüklenmiştir. Çevre hakkı kategori olarak sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında düzenlense dahi, hak-ödev ilişkisi yönü ile daha çok dayanışma hakkının özelliklerini yansıttığından ve devlet de bu dayanışma haklarının bir aktörü olduğundan hakkın başlığının bir çatışmaya sebep olmayacağı belirtilmektedir¹⁵³.

Anayasa'nın 56. maddesinde “Herkes çevre hakkına sahiptir” yerine “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir” ifadesinin tercih edilmiş olmasının yerinde olduğunu düşünenler de vardır¹⁵⁴. Bu görüş, maddenin mevcut halinin çevre hakkını doğrudan yaşam hakkıyla bağlantılı biçimde ele aldığı yorumuna dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, mevcut düzenleme çevresel korumayı daha etkin kılmakta ve yaşam hakkını daha kapsamlı biçimde koruma altına almaktadır¹⁵⁵.

Maddenin düzenleniş şekline ilişkin olarak başka eleştiriler de bulunmaktadır¹⁵⁶. Bu eleştiriler madde yazımında hakkın öznesi olarak gelecek kuşaklara da yer verilmesi gerektiği, çevre hakkının sorumluları bakımından yalnızca vatandaşlar ifadesindense “herkes” ya da “Türkiye’de yaşayanlar/bulunanlar” ifadelerinin kullanılmasının daha

¹⁵¹ Anayasa Mahkemesi, E.2011/110, K.2012/79, 24 Mayıs 2012, *Resmî Gazete*, no. 28360, 11.

¹⁵² Olgun ve Işık, 44.

¹⁵³ Olgun ve Işık, 44.

¹⁵⁴ Nükhet Turgut, “Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri,” içinde *Çevre Hukuku Sempozyumu* (Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2006), 23.

¹⁵⁵ Turgut, 23.

¹⁵⁶ Bilgili, 577.

yerinde olacağı, bu sayede çevrenin Anayasal korumasının daha etkin kılınabileceği düşüncesine dayanmaktadır¹⁵⁷.

1982 Anayasası'nın çevreye ilişkin düzenlemeleri 56. madde ile sınırlı değildir. Çevre konusunu içeren diğer hükümler şunlardır; Anayasa'nın 17. maddesinde kişinin maddi ve manevi varlığının korunması, 23/2. maddesinde yerleşme ve seyahat hürriyetinin sağlıklı kentleşme sebebiyle sınırlandırılması, 35. maddede mülkiyet hakkının ve 43. maddede kıyılardan yararlanılması hakkının sınırının kamu yararı olması, 44. maddede devlete toprağı koruma, geliştirme ve erozyonla kaybını önleme ödevi yüklenmesi, 46. maddede kamulaştırmada peşin ödeme istisnalarının çevresel korumaya yönelik faaliyetler olması, 57. maddede konut ihtiyacı planlamalarının çevresel koruma öncelenerek yapılması gerektiğinin düzenlemesi, 63. maddede kültür ve tabiat varlıklarının korunması, 169. maddede ise ormanların korunması hükümleri ile çevrenin hukuksal korunmasına anayasal bir dayanak oluşturulduğu açıkça görülmektedir.¹⁵⁸

C. ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. Çevre Hukuku Disiplininin Doğuşu

1972 yılında yalnızca sınırlı sayıda çevre anlaşması mevcutken ve pek çok devletin çevre mevzuatı bulunmazken zaman içerisinde birçok devlet çevre mevzuatını oluşturmuş ve iki ya da çok taraflı çevre anlaşmaları uygulamaya konmuştur¹⁵⁹. Devlet dışı aktörlerin de sürece dahil olmasıyla birlikte uluslararası çevre hukuku, çok paydaşlı bir yapıya bürünmüştür¹⁶⁰. Çevre sorunlarının küresel boyuta ulaşması, uluslararası işbirliğini ve hukuki düzenlemeleri kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu doğrultuda devletlerin, uluslararası kuruluşların ve sivil toplum aktörlerinin ortak katkılarıyla uluslararası çevre hukuku disiplini oluşmuştur¹⁶¹.

¹⁵⁷ Bilgili, 577.

¹⁵⁸ Gürseler, 204.

¹⁵⁹ Edith Brown Weiss, "The Contribution Of International Environmental Law To International Law: Past Achievements And Future Expectation The Evolution Of International Environmental Law," *Japanese Yearbook of International Law* 54 (2011): 1.

¹⁶⁰ Brown Weiss, 1.

¹⁶¹ Selim Kılıç, "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme," *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 2 (2001): 132.

Çevre hukuku, tüm toplumsal aktörleri kapsayan, kamu-özel hukuk ayrımını aşan, dayanışma ilkesine dayanan ve dinamik bir yapıya sahip hukuk dalıdır ve yalnızca insanları değil, tüm canlıları ve gelecek kuşakları da koruma amacı taşımaktadır¹⁶². Sınır tanımayan çevresel etkiler, bu alana uluslararası bir boyut kazandırırken, bilimsel ve teknolojik gelişmeler çevre standartlarının belirlenmesinde temel rol oynamaktadır¹⁶³. Bu bakımdan uluslararası çevre hukukunun gelişimi üç aşamada incelenebilir¹⁶⁴. İlk dönemde çevre düzenlemeleri ekonomik çıkarlara odaklanmış, belirli türlerin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ön planda tutulmuştur; ikinci dönemde, uluslararası komşuluk hukuku çevresel korumayı dolaylı olarak desteklemiştir ancak bu yaklaşımın yetersiz kalması, 1970’li yıllardan itibaren çevrenin korunmasını merkeze alan bağımsız bir uluslararası çevre hukukunun doğuşunu hızlandırmış, sonuç olarak çevre, uluslararası politikanın öncelikli gündemlerinden biri haline gelmiştir¹⁶⁵.

1972 Stockholm Konferansı¹⁶⁶, çevre sorunlarını uluslararası gündeme taşıyarak küresel düzeyde ele alınmasının önünü açması bakımından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir¹⁶⁷. Çevresel sorunların yalnızca ulusal çabalarla çözülemeyeceğinin anlaşılması devletler arasında ortak sorumluluk ve işbirliği gerekliliğini¹⁶⁸ doğurmuş, bu doğrultuda çevrenin korunmasına yönelik bağlayıcı uluslararası anlaşmaların temelleri atılmıştır¹⁶⁹. Konferans, çevre bilincinin küresel ölçekte gelişimine katkı sağlamış ve çevre hukukunun

¹⁶² Güneş Gürseler, "Türkiye’de Çevre Hukuku," *TBB Dergisi*, S. 3 (1999): 814.

¹⁶³ Gürseler, 814.

¹⁶⁴ Güneş, *Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 85.

¹⁶⁵ Güneş, *Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 85.

¹⁶⁶ “1972 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı, çevreyi küresel ölçekte öncelikli bir mesele haline getiren ilk dünya konferansıdır. Konferans sonunda kabul edilen Stockholm Bildirgesi ve Eylem Planı, çevrenin sürdürülebilir yönetimi için temel ilkeleri ve önerileri içermektedir. 26 ilkeden oluşan Bildirge, çevre sorunlarını uluslararası gündemin merkezine taşımış, sanayileşmiş ve geliştirmekte olan ülkeler arasında ekonomik büyüme, kirlilik ve insan refahı arasındaki ilişki üzerine ilk küresel diyalogu başlatmıştır. Üç ana başlık altında şekillenen Eylem Planı ise toplamda 109 tavsiye içermektedir. Konferansın en önemli sonuçlarından biri, Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın (UNEP) kurulması olmuştur.” **Bkz.** United Nations, *Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5–16 June 1972, A/CONF.48/14/Rev.1* (New York: United Nations, 1973).

¹⁶⁷ Ferhat Taze ve Yusuf Güneş, "Türkiye’de Çevre Ve Doğal Kaynaklar Konusunda İmzalanan Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukuka Uygulanmasında Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Öneriler," *Journal of Istanbul University Law Faculty*, S. 1 (2012): 76.

¹⁶⁸ Tütüncü, Ayşe, “Milletlerarası Çevre Meselelerine Genel Bir Bakış,” *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* 7, no. 2 (Temmuz 2011): 156.

¹⁶⁹ Taze ve Güneş, 76.

ulusal ve uluslararası düzeyde kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamıştır¹⁷⁰. Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (*United Nations Environment Programme, UNEP*) kurulmasıyla çevre alanında ilk uluslararası kurumsal yapı oluşturulmuş, merkezinin Kenya'da yer alması ile de çevre sorunlarının gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeleri ilgilendiren küresel boyutuna dikkat çekilmiştir. Stockholm Konferansı, sivil toplum kuruluşlarının çevre hukukundaki etkinliğinin arttığı bir oluşum olarak da ayrıca öneme sahiptir¹⁷¹.

Stockholm Konferansı sonucunda kabul edilen Stockholm Bildirgesi, 26 ilkeden oluşmaktadır. Bu ilkeler insanın sağlıklı ve üretken bir çevrede yaşama hakkı olduğunu vurgulamakta¹⁷², doğal kaynakların korunması, yenilenebilir¹⁷³ ve yenilenemez¹⁷⁴ kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılması, yaban hayatının ve habitatların korunması¹⁷⁵ gibi çevresel önceliklere yer vermektedir. Ayrıca, çevresel zararların önlenmesi, denizlerin kirletilmemesi¹⁷⁶ ve zararlı maddelerin salımının kontrol altına alınması gerektiği¹⁷⁷ ifade edilmektedir. Konferansta, çevre sorunlarının sadece ulusal politikalarla çözülemeyeceği, bu nedenle uluslararası işbirliğinin kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır¹⁷⁸. Bu bağlamda, devletlerin çevre üzerinde egemenlik haklarını kullanırken diğer devletlere zarar vermeme yükümlülüğünün altı çizilmiş¹⁷⁹, çevresel zarara uğrayanların zararlarının tazmin ve telafisi, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hakkı da¹⁸⁰ ilkeler arasında yer almıştır. Nükleer ve diğer kitle imha silahlarının çevresel etkilerine karşı önlem alınmasının gerekliliği¹⁸¹ de bu Bildirge'de açıkça ifade edilmiştir¹⁸².

¹⁷⁰ Kaypak, *Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları*, 225-26.

¹⁷¹ Brown Weiss, 2-4.

¹⁷² UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 1.

¹⁷³ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 3.

¹⁷⁴ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 5.

¹⁷⁵ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 4.

¹⁷⁶ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 7.

¹⁷⁷ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 6.

¹⁷⁸ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, "Proclaims that" section, 7th indent, 2nd paragraph.

¹⁷⁹ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 21.

¹⁸⁰ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 23.

¹⁸¹ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 26.

¹⁸² İlkeler için bkz. United Nations, A/CONF.48/14/Rev.1, *Report of the Human Environment Conference*.

Gelecek nesillere karşı sorumluluk ilkesi, Stockholm Konferansı'nda dile getirildiği gibi Rio Bildirgesi'nin sürdürülebilir kalkınma anlayışı açısından da temel bir norm halini almıştır¹⁸³. Bildirge'nin 21. ilkesi, devletlerin egemenlik hakkına saygı duyarken sınır ötesi çevresel zararların önlenmesi konusunda devletlerin sorumluluk alması gerektiğini vurgulamakta ve bu yönüyle antlaşmalara ve uluslararası teamül hukukuna dayanan önemli bir normatif çerçeve sunmaktadır¹⁸⁴.

2. Uluslararası Hukukta Çevresel Uyanış

1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği öncülüğünde düzenlenen toplantı sonucunda kabul edilen "Dünya Doğa Şartı"¹⁸⁵, Stockholm Konferansı sonrası çevre hukukunun gelişiminde önemli bir adım olmuştur. Bu belge devletlerin ve bireylerin tüm faaliyetlerinde biyolojik çeşitliliği korumasını, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını ve çevresel dengeyi esas alan üretim biçimlerinin benimsenmesini temel ilke olarak kabul etmektedir¹⁸⁶. Dünya Doğa Şartı, her ne kadar hukuken bağlayıcı olmasa da Stockholm Konferansı'nda benimsenen çevresel ilkeleri daha kapsamlı ve açık biçimde yeniden formüle etmesi, sürdürülebilir kalkınma kavramına uluslararası belgeler içinde ilk kez yer vermesi bakımından çevre hukuku açısından özel bir öneme sahip olmuştur¹⁸⁷.

Çevre hakkının uluslararası düzeydeki temel dayanağı 1972 Stockholm Bildirgesi kabul edilse de çevre hakkına yönelik gelişmeler bununla sınırlı değildir¹⁸⁸. Dünya Doğa Şartı ve 1992 Rio Bildirgesi¹⁸⁹ gibi metinler de çevre hakkını güçlendiren yapısı ile ön plana çıkmaktadır. 2002 Johannesburg Zirvesi¹⁹⁰ de çevre hakkının gelişen kapsamı bakımından önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Stockholm Bildirgesi sonrasında çoğu bölgesel nitelikte olmak üzere birçok çevre sözleşmesi de yürürlüğe girmiştir.

¹⁸³ Patricia Birnie, Alan Boyle, and Catherine Redgwell, *International Law & the Environment*, 3rd ed. (New York: Oxford University Press, 2009), 49.

¹⁸⁴ Birnie, Boyle, and Redgwell, 49.

¹⁸⁵ UN General Assembly, *World Charter for Nature*, <https://ejc.orfaleacenter.ucsb.edu/wp-content/uploads/2018/03/1982.-UN-World-Charter-for-Nature-1982.pdf> (E.T. 10.06.2025).

¹⁸⁶ Duygu Özge Oğuz, "Çevre Siyaseti ve Ekonomisi," içinde *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları: Düinden Bugüne ve Geleceğe*, ed. Zerrin Savaşan ve Hakan Ünay (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 117.

¹⁸⁷ Güneş, *Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 86.

¹⁸⁸ Emre Öztürk, *Yargıtay Kararlarında Çevre* (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2015), 21-23.

¹⁸⁹ United Nations, "Rio Conference."

¹⁹⁰ United Nations, "Johannesburg Summit."

Örneğin Barselona¹⁹¹ ve Karadeniz Sözleşmeleri¹⁹², sulak alanların¹⁹³ ve ozon tabakasının korunmasına ilişkin sözleşmeler¹⁹⁴ bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu tür sözleşmelerin temel özelliği, devletlere çevre koruma alanında geniş hareket alanı tanımlar¹⁹⁵.

Brundtland Raporu¹⁹⁶, 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanmış ve sürdürülebilir kalkınma kavramını uluslararası düzeyde ilk kez açık biçimde tanımlamıştır¹⁹⁷. Rapor, çevre sorunlarının insan refahını tehdit ettiğini vurgulamış, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin haklarını da zedelemeyen ekonomik kalkınma politikaları geliştirilmesi gerektiğini düzenlemiştir¹⁹⁸. Brundtland Raporu, sürdürülebilir kalkınmayı "*gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan, bugünkü ihtiyaçların karşılanması*" olarak tanımlamıştır¹⁹⁹. Rapordan önceki süreçte, kalkınmanın çevre üzerindeki etkilerine odaklanılırken bu raporla birlikte çevresel bozulmanın ekonomik kalkınma üzerindeki olumsuz etkileri değerlendirilmeye başlamış, çevresel sorunların ekonomik kalkınmayı doğrudan olumsuz etkilediği düşüncesi kabul görmüştür²⁰⁰. Rapor, insan ihtiyaçları ve doğa yasaları doğrultusunda ilerlemeyi hedefleyen bir eylem programının oluşturulmasını ve uygulamasının denetlenmesini önermiştir²⁰¹. Bu çerçevede, 1992 yılında Rio Konferansı (BM Çevre ve Kalkınma Konferansı) düzenlenmiş ve müzakereler

¹⁹¹ United Nations Environment Programme – Mediterranean Action Plan (UNEP/MAP), "Barcelona Convention and Protocols," <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/barcelona-convention-and-protocols> (E.T. 11.06.2025).

¹⁹² Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, "Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution (Bucharest Convention)," https://www.mfa.gov.tr/convention-on-the-protection-of-the-black-sea-against-pollution-_bucharest-convention_.en.mfa (E.T. 11.06.2025).

¹⁹³ UNESCO, "Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat (Ramsar Convention)," <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-wetlands-international-importance-especially-waterfowl-habitat?hub=348> (E.T. 11.06.2025).

¹⁹⁴ United Nations Audiovisual Library of International Law, "Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer," <https://legal.un.org/avl/ha/vcpol/vcpol.html> (E.T. 11.06.2025).

¹⁹⁵ Öztürk, 21-23.

¹⁹⁶ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (Brundtland Report).

¹⁹⁷ Güneş, *Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 86.

¹⁹⁸ Güneş, *Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 86.

¹⁹⁹ Kaypak, *Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları*, 227.

²⁰⁰ Kaypak, *Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları*, 227.

²⁰¹ Birnie, Boyle and Redgwell, 50.

için bir hazırlık komisyonu kurulmuştur²⁰². 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, çevre hakkının kurumsallaşmasında kritik bir rol oynamıştır. Konferansta, çevresel sorunların çözümünde uluslararası işbirliği ve sivil toplumun katılımı vurgulanmış, Rio Bildirisi, Gündem 21 gibi yol gösterici belgelerle küresel çevre politikalarına yön verilmiştir²⁰³. 1992 Rio Konferansı²⁰⁴, sürdürülebilir kalkınma ilkesini hayata geçirmek amacıyla düzenlenmiş ve sonrasında İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC*)²⁰⁵ ile Gündem 21²⁰⁶ gibi önemli belgeler kabul edilmiştir.

Gündem 21, çevresel, ekonomik ve sosyal alanlarda küresel düzeyde uygulanması hedeflenen kapsamlı bir eylem planıdır. Konferansta “*ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar*” ilkesi benimsenmiştir²⁰⁷, sorumluluk anlamında gelişmiş ülkelerin daha fazla yük üstlenmesi gerektiği vurgulanmıştır²⁰⁸. Ayrıca yerel yönetimlerin katılımcı süreçlerle kendi “Yerel Gündem 21” planlarını hazırlamaları öngörülmüştür²⁰⁹. Konferans, çevre koruma bilincinin yaygınlaşmasına ve sürdürülebilirlik kavramının tüm politika alanlarına entegrasyonuna öncülük etmiştir²¹⁰.

2002 yılında Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, Rio Konferansı'nda belirlenen hedeflerin uygulanmasında yaşanan sorunları ele almıştır²¹¹. Zirvenin temel amacı, sürdürülebilir kalkınmanın küresel

²⁰² Birnie, Boyle and Redgwell, 50.

²⁰³ Kanlı ve Küpeli, 426.

²⁰⁴ United Nations, *Rio Declaration*.

²⁰⁵ United Nations, *United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)*, 1992, https://treaties.un.org/doc/source/recenttexts/unfccc_eng.pdf (E.T. 11.06.2025).

²⁰⁶ United Nations, *Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development*, Rio de Janeiro, 1992.

²⁰⁷ İlkenin Kyoto Protokolü'ndeki somut karşılığı için **bkz.** Şûle Anlar Güneş, “İklim Değişikliği Yükümlülüklerine Uygunluğun Sağlanması: Kyoto Protokolü Uygunluk Mekanizması,” *Uluslararası İlişkiler* 8, no. 31 (Güz 2011): 70.

²⁰⁸ Alessia M. M. Giurdanella, "International Environmental History and Law," *Journal of Management Policy and Practice* 23, sy. 3 (2022): 80.

²⁰⁹ United Nations, *Agenda 21*, 95, 136.

²¹⁰ Giurdanella, 80.

²¹¹ “Johannesburg Uygulama Planı'nın Giriş Bölümü: 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı, sürdürülebilir kalkınma için temel ilkeleri ve eylem planını ortaya koymuştur. Johannesburg Zirvesi, bu ilkeleri ve Gündem 21'in tam uygulanmasını yeniden teyit etmiş ve Rio sonrası kazanımlar üzerine inşa ederek eksik kalan hedeflerin hayata geçirilmesini amaçlamıştır. Zirve, sürdürülebilir kalkınmanın üç temel ayağı olan ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları bütüncül şekilde ele almayı, yoksulluğun azaltılması, üretim-tüketim alışkanlıklarının dönüştürülmesi ve doğal kaynakların korunması gibi temel hedefleri ön plana çıkarmıştır. Ayrıca, iyi yönetim, uluslararası iş birliği ve küresel ölçekte kapsayıcı ortaklıkların

düzeyde etkin biçimde hayata geçirilmesini sağlamak için eksiklikleri tespit etmek ve yeni tedbirler belirlemektir²¹². 2002 Johannesburg Zirvesi, sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin önceki BM konferanslarından farklı olarak yeni hukuki ilkeler üretmekten önce mevcut ilke ve politikaların teyidi ile uygulama odaklı iyileştirilmesi üzerine şekillenmiştir²¹³. Zirvede kabul edilen Bildirge ve Eylem Planı, sürdürülebilir kalkınma kavramının içeriğini netleştirmeyi amaçlamıştır. Ancak yeni bağlayıcı düzenlemeler getirmemesi nedeniyle bu zirvenin çevre hukuku açısından sınırlı etki yarattığı düşünülmektedir²¹⁴.

3. Uluslararası Bölgesel Oluşumlar ve Sivil Aktörlerin Çevrenin Korunmasındaki Rolü

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, çevreyi açıkça düzenlemese de yaşam ve özel hayat hakkı gibi yollarla çevreye ve çevre hakkına dolaylı bir koruma sağlamaktadır²¹⁵. Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı, çevre hakkını kolektif bir hak olarak tanımlamakta ve halkların tatmin edici bir çevrede yaşama hakkını vurgulamaktadır²¹⁶. Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi ise 1988 tarihli ek protokolüyle beraber sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını tanımıştır. Asya Bildirgesi, çevrenin gelecek kuşaklar için korunmasını devletlere kolektif bir ödev olarak yüklemiştir²¹⁷. Bununla birlikte, Doğayı Koruma Uluslararası Birliği gibi uluslararası sivil toplum kuruluşları da belirli alanlarda normatif süreçlere etkili katkılar sunmuştur²¹⁸. Hem uluslararası örgütler hem uluslararası STK'lar, özellikle gelişmekte olan ülkeler için hukuki ve teknik kapasite inşası ile personel eğitimi gibi destekleyici roller üstlenerek çevresel politikalarının oluşturulmasında adeta tamamlayıcı birer aktör halini almıştır²¹⁹.

önemi vurgulanmıştır.” **Bkz.** United Nations, *Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*, Johannesburg, South Africa, 26 August–4 September 2002, A/CONF.199/20, 1–2.

²¹² Güneş, *Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 88-89.

²¹³ Birnie, Boyle and Redgwell, 53.

²¹⁴ Birnie, Boyle and Redgwell, 53.

²¹⁵ Kılıç, 139-40.

²¹⁶ Kılıç, 139-40.

²¹⁷ Kılıç, 139-40.

²¹⁸ Birnie, Boyle and Redgwell, 45.

²¹⁹ Birnie, Boyle and Redgwell, 45.

Avrupa’da çevre hukukunun gelişimine yön veren 1995 Sofya²²⁰ ve 1998 Aarhus Bildirgeleri²²¹, enerji verimliliği, nükleer güvenlik ve sınır ötesi çevresel etkilerin azaltılması gibi temel alanlarda bölgesel politika hedefleri oluşturmuştur²²². Bu çerçevede UNECE (*United Nations Economic Commission for Europe, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu*) bünyesinde kabul edilen Espoo,²²³ Helsinki²²⁴ ve Aarhus Sözleşmeleri, çevresel etki değerlendirmesi, sınır ötesi çevre kazaları ve kamusal katılım gibi konularda hukuki uyumu teşvik etmiş, özellikle nehir havzalarının korunmasına yönelik çok taraflı işbirliğini güçlendirmiştir²²⁵. 2003 yılında Kiev’de düzenlenen “Avrupa İçin Çevre” Konferansı, UNECE bölgesinde çevresel yönetişimin pekiştirilmesi, Doğu Avrupa, Kafkaslar ve Orta Asya’ya özgü bir çevre stratejisinin onaylanması, bu bölgelerin sürdürülebilir kalkınma çerçevelerine entegrasyonunu konu almaktadır²²⁶. Konferans, özellikle sivil toplumla çok paydaşlı iletişim yoluyla politikaların bütünleştirilmesi gerekliliğini, çevresel hedeflerin tarım ve enerji gibi ekonomik sektörlerle uyumlaştırılmasında karşılaşılan zorluklara ve potansiyel fırsatlara dikkat çekmiştir²²⁷. Kiev Protokolü’nün temel amacı, çevrenin ve insan sağlığının yüksek düzeyde korunmasını güvence altına almaktır. Bu doğrultuda, plan ve programların hazırlanma sürecinde çevresel ve sağlıkla ilgili etkilerin kapsamlı biçimde değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, stratejik çevresel değerlendirmenin uygulanmasında şeffaf, etkili ve açık usullerin oluşturulması, halkın bu süreçlere katılımının sağlanması ve

²²⁰United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), "Third Ministerial Conference "Environment for Europe", Sofia Conference, 23–25 October 1995," <https://unece.org/sofia-conference> (E.T. 11.06.2025).

²²¹United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), "Fourth Ministerial Conference "Environment for Europe", Aarhus Conference, 23–25 June 1998, Aarhus, Denmark," <https://unece.org/aarhus-conference> (E.T. 11.06.2025).

²²² Birnie, Boyle and Redgwell, 73.

²²³ “Çevresel tehditler ulusal sınırları tanımaz. Hükümetler, bu tehlikeyi önlemek için, sınır ötesi olumsuz çevresel etkileri olabilecek tüm büyük projeler hakkında birbirlerini bilgilendirmeleri ve danışmaları gerektiğini fark etmişlerdir. Espoo Sözleşmesi, çevresel zarar meydana gelmeden önce tüm paydaşları bir araya getiren kilit bir araçtır.” **Bkz.** Council of Europe, "Key Concepts" module, *The Environment and Human Rights – HELP Online Course* (Strasbourg: Council of Europe, 2024), <https://help.elearning.ext.coe.int/course/section.php?id=51727> (E.T. 01.06.2025).

²²⁴ United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), *Introduction: About the Convention*, <https://unece.org/environment-policy/water/about-the-convention/introduction> (E.T.18.06.2025).

²²⁵ Birnie, Boyle and Redgwell, 73.

²²⁶ United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), "Fifth Ministerial Conference "Environment for Europe", Kiev Conference, 21–23 May 2003, Kiev, Ukraine," <https://unece.org/kiev-conference> (E.T. 11.06.2025).

²²⁷ UNECE, "Fifth Ministerial Conference "Environment for Europe."

çevresel unsurların sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek politika araçlarına dahil edilmesi, Protokol'ün bütüncül yaklaşımını yansıtmaktadır²²⁸.

D. ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKU İLKELERİ

1. Genel Olarak

Uluslararası çevre hukukunun, uluslararası hukukun bir alt dalı olduğundan bahisle uluslararası hukukun kaynaklarından faydalandığı yönündeki görüşe göre, bu kaynaklar Uluslararası Adalet Divanı²²⁹ Statüsü'nün 38. maddesinde²³⁰ yer alan uluslararası anlaşmalar, uluslararası teamüller ve genel ilkeler olmak üzere ana kaynaklar; doktrin ve içtihatlar olmak üzere yardımcı kaynaklardır²³¹. Çevre hukukunun temel ilkeleri, çevre hukukunun münferit bir alan olarak gelişmesinde ve kendine has özellikler kazanmasında etkili olan ilkelere²³². Çevre hukukunun ilkelerinin temelde ihtiyat, önleme, sürdürülebilirlik, kirleten öder, katılım, entegrasyon ve işbirliği, geriye gidilemezlik olduğu söylenebilir²³³. Bu ilkelerin Türkiye Cumhuriyeti ulusal mevzuatına yansımaları 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda görülmektedir.

09.08.1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Kanunu, “Çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler şunlardır...” ifadesiyle başlayan “İlkeler” başlıklı 3. maddesinde²³⁴ sırasıyla önleme, işbirliği, sürdürülebilir kalkınma, katılım ve

²²⁸ United Nations, *Protocol on Strategic Environmental Assessment to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*, adopted in Kiev on May 21, 2003, art. 1, 2, https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/Ch_XXVII_4_b.pdf (E.T. 11.06.2025).

²²⁹ Uluslararası Adalet Divanı (UAD), 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması ile kurulmuştur. Antlaşma, hem Birleşmiş Milletler'in hem de UAD'nin kurucu belgesi niteliğindedir. UAD'ye ilişkin hükümler Antlaşma'nın 7(1), 36(3) ve 92-96. maddeleri arasında yer alır. Divan Statüsü, Antlaşma'ya ekli olup onun ayrılmaz bir parçasıdır ve Divan'ın yetki, görev ve karar alma süreçlerini belirler. Birleşmiş Milletler'e üye tüm devletler, kendiliğinden Divan Statüsü'ne taraf kabul edilir. **Bkz.** International Court of Justice, "History," <https://www.icj-cij.org/history> (E.T. 10.06.2025).

²³⁰ Birleşmiş Milletler, *Uluslararası Adalet Divanı Statüsü*, 1945, m. 38, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093041bm_02.pdf (E.T. 10.06.2025).

²³¹ Ahmet M. Güneş, "Ulusal Ve Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri," *Haklar ve Araştırmalar Derneği*, S. 6 (2021): 40.

²³² Güneş, *Ulusal Ve Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri*, 10.

²³³ Ahmet M. Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 1. bs. (Ankara: Bilge Yayınevi, 2012), 15.

²³⁴ Çevre Kanunu m. 3: “Çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler şunlardır...”

kirleten öder ilkelerine yer vermiştir²³⁵. Aynı yasanın 1. maddesinde²³⁶ kanunun amacının çevrenin sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunması olduğu belirtilmiştir²³⁷. Bu maddede de çevre hukukunun sürdürülebilir kalkınma ilkesine yer verildiği görülmektedir. Modern çevre hukukunun tasarım ve uygulaması bir dizi ilke ve kavramlarla şekillendirilmiştir²³⁸. Birçok uluslararası anlaşma ve belgeden, genel kural ve ilkeleri ayırt etmek mümkündür²³⁹. Bazı ilkeler uluslararası teamül hukukunu bazıları ise yeni gelişen hukuki yükümlülükleri karşılamaktadır. Ancak bu ilke ve kurallar, uluslararası hukukta tekrar eden uygulamalar ve atıflar yoluyla devlet pratiğinde yer almaktadır²⁴⁰.

Sanayileşmenin yarattığı çevre sorunları, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası gündemi önemli ölçüde meşgul etmiştir. Bu sorunların büyüklüğü, çevre üzerinde yıkıcı etkilere yol açmış ve çevreyi koruma amacıyla hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur²⁴¹. Bu doğrultuda, çevre hukuku kendine has ilkeleriyle bağımsız bir alan olarak şekillenmiştir. Bu ilkeler, ulusal ve uluslararası düzenlemelerde kendine yer bulmuş ve evrensel düzeyde kabul edilmiştir²⁴². Ayrıca, çevre sorunlarıyla ilgili uyuşmazlıklarda uluslararası yargı organlarının bu ilkeleri uygulaması, çevre hukukunun gelişimine katkı sağlamaktadır²⁴³.

²³⁵ Güneş, *Ulusal ve Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri*, 14.

²³⁶ Ç.K. m. 1: “Bu Kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır.”

²³⁷ Erol Çiçek, “İnsan Hakkı Olarak Çevre Ve Çevre Hukukuna Hakim Olan Bazı İlkeler,” *TBB Dergisi*, S. 103 (2012): 359.

²³⁸ Rohan Yadav, “International Environmental Law Principles and Their Application in Environment Protection Act,” *Bharatpur Pragya: Journal of Multidisciplinary Studies* 3 (2025): 124.

²³⁹ Philippe Sands, Jacqueline Peel, Adriana Fabra, and Ruth MacKenzie, “General Principles and Rules,” in *Principles of International Environmental Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 117.

²⁴⁰ Sands, Peel, Fabra, and MacKenzie, 117.

²⁴¹ Sercan Reçber, “Uluslararası Adalet Divanı’nın Uluslararası Çevre Hukukuna Katkısı Ve Pulp Mills Kararının Değerlendirilmesi,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2024): 1537.

²⁴² Reçber, 1537.

²⁴³ Reçber, 1537.

2. Koruma Amaçlı İlkeler

a. İhtiyat İlkesi (The Precautionary Principle)

İnsan faaliyetlerinin uzun vadeli etkilerinin belirsizliği göz önüne alındığında ihtiyat ilkesi, riskler kesin olarak ortaya konmadan önce önleyici tedbirler alınmasını öngörerek toplum ve doğa açısından telafisi güç zararların önlenmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir²⁴⁴. Bu yönüyle bu ilke, ciddi ve geri dönüşmez çevresel zararlar yaratabilecek faaliyetlerin durdurulmasını gerekli gören sürdürülebilir kalkınma anlayışının da temel unsurlarındandır²⁴⁵. İhtiyat ilkesi, kalkınma faaliyeti ciddi ve geri dönüşmez bir çevresel zarara neden olacak ise bu ekonomik faaliyetin durdurulmasını gerekli gören bir sürdürülebilir kalkınmayı vurgulamaktadır²⁴⁶. İhtiyat ilkesi, bilimsel belirsizlik koşullarında, kesin kanıtlar beklenmeksizin harekete geçilmesini savunan bir risk yönetimi yaklaşımıdır²⁴⁷. Bu ilkenin çevre hukuku kapsamında uygulanabilmesi için çevresel risk ya da risklerin bulunması gerekmektedir²⁴⁸. Çevresel riskin varlığı halinde, bilimsel veriler henüz kesinlik kazanmamış olsa bile çevrenin bozulmasını en aza indirmek amacıyla koruyucu ve önleyici önlemlerin alınmasını zorunlu kılar. Bu bağlamda ilke, belirsizliklerin tedbirsizliğe dönüşmesini engelleyen etkili bir mekanizma sunar²⁴⁹.

İhtiyat ilkesi, önleyici tedbirlerin bilimsel belirsizlik durumunda zararın ortaya çıkma olasılığı düşük olsa dahi alınmasını öngörmesi bakımından daha geniş bir uygulama alanına sahiptir²⁵⁰. İlkenin çıkış noktası da tam olarak bu bilimsel belirsizlik durumudur.

²⁴⁴ Samuel Manteaw, "Analysing Rules and Principles in International Environmental Law," *IJMRA* 8 (2025): 1933.

²⁴⁵ Manteaw, 1933.

²⁴⁶ Yadav, 126.

²⁴⁷ Empire Hechime Nyekwere, Innocent Okogbule, and Desmond Agwor, "Understanding the Principles of International Environmental Law and Their Reflections in International Environmental Treaties and Non-Binding Soft Law Instruments," *Journal of Law, Policy and Globalization* 123 (2022): 77.

²⁴⁸ Reçber, 1570.

²⁴⁹ Nyekwere, Okogbule and Agwor, 77.

²⁵⁰ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 158.

Bu nedenle, hem devletlerin hem de gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetlerinde her türlü önleyici tedbiri alma yükümlülüğü doğmaktadır²⁵¹.

b. Önleme İlkesi (The Prevention Principle)

Önleme ilkesi, çevresel zarar oluştuktan sonra müdahale etmek yerine, zarar gerçekleşmeden önce önleyici tedbirlerin alınmasını esas alır. Bu ilke, riskin açıkça belirginleştiği durumlarda devreye girer²⁵². Örneğin 1970’li yıllarda CFC’lerin (*Kloroflorokarbonların*)²⁵³ ozon tabakasına zarar vereceğine ilişkin şüpheler karşısında ihtiyat ilkesi uygulanmış, 1980’li yıllarda ise zararların kesinleşmesi üzerine CFC kullanımı önleme ilkesi doğrultusunda aşamalı olarak durdurulmuştur²⁵⁴.

Önleme ilkesi, çevresel zararların henüz ortaya çıkmadan engellenmesini amaçlar²⁵⁵. “Kaynakta önleme” anlayışı ise çevresel tehditlerin doğrudan kaynağında giderilmesini, kirliliğin en aza indirilerek yayılmasının engellenmesini ifade eder. Etkili çevre politikalarının oluşturulmasında bu ilke önemli bir rol oynamakta ve çevreye zarar verme potansiyeli taşıyan faaliyetlerin henüz başlamadan denetlenmesini gerektirmektedir²⁵⁶. Çevre hukukunun temel ilkelerinden biri olan önleme ilkesine göre çevreye zarar verme ihtimali bulunan faaliyetlerin başlamadan önce belirli kurallar çerçevesinde denetlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekir. Söz konusu kurallar, yasa, yönetmelik, genelge ve talimat gibi hukuki düzenlemelerle hayata geçirilmektedir²⁵⁷. Bu durum, çevre hukukunun yalnızca mevcut çevre kirliliklerine karşı değil, henüz ortaya çıkmamış ancak

²⁵¹ Onur Kuru, "Uluslararası Sözleşme Metinleri Kapsamında: Ciddi Ölçüde Sınır Aşan Çevresel Kirliliğe Neden Olma Yasağı Üzerine Gelişmelerin Değerlendirilmesi," *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2021): 295–296.

²⁵² Şerif Öner, "İklim Değişikliği Sorununun Uluslararası Gelişmeler Eşliğinde Türkiye’nin Politika Ve Kurumlarına Yansıması," *Ombudsman Akademik*, S. 18 (2023): 20–21.

²⁵³ Kloroflorokarbonlar (CFC’ler), stratosfere ulaştıklarında UV ışınlarıyla parçalanarak ozonla reaksiyona giren klor atomlarını serbest bırakır ve ozon tabakasını inceltir. Bu incelme, artan UV radyasyonu nedeniyle insan sağlığı, tarım ve deniz ekosistemleri üzerinde ciddi olumsuz etkilere yol açar. CFC’ler aynı zamanda yüksek küresel ısınma potansiyeline sahip güçlü sera gazlarıdır. Flor atomları sayesinde kızıltötesi radyasyonu absorbe ederek iklim değişikliğine katkıda bulunurlar. Detaylı açıklama için **bkz.** Chemwatch, "CFC’lerin Kimyası: Etkilerini Anlamak," Chemwatch Blog, 10 Mayıs 2023, <https://chemwatch.net/tr/blog/the-chemistry-of-cfcs-understanding-their-impact/> (E.T. 10.06.2025).

²⁵⁴ Öner, 20–21.

²⁵⁵ Neşve Burcu Onuk, "Avrupa Birliği’nde Çevre Hukukunun Gelişimi" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 24.

²⁵⁶ Onuk, 24.

²⁵⁷ Gökçe Gençay ve Üstüner Birben, "Çevre Korumada Hukukun Rolü," *ISEM2016: 3rd International Symposium on Environment and Morality*, 4–6 Kasım 2016, 246.

risk potansiyeli taşıyan durumlara karşı da önleyici düzenlemeler içerdiğini göstermektedir²⁵⁸. Korumak tedaviden iyidir anlayışına dayanan önleme ilkesi, çevre üzerinde olumsuz etki doğurabilecek faaliyetlerin en erken aşamada engellenmesini amaçlamaktadır. Bu yönüyle önleme ilkesinin mevcut çevresel sorunların giderilmesiyle değil, bu sorunlar doğmadan engellenmesiyle ilgili olduğu söylenebilir²⁵⁹.

Önleme ilkesi ile ihtiyat ilkesi arasındaki farklılıklara da değinmek gerekir. Önleme ilkesi çevresel tehlike varken söz konusudur. İhtiyat ilkesinde ise somut tehlikenin varlığı şart olmamakla beraber çevresel riskin öngörülmesi yeterlidir²⁶⁰. Çevresel zarar ihtimalinin varlığı hâlinde, yalnızca bilimsel kesinliğin bulunmaması gerekçesiyle eylemsiz kalınması, geri dönülmesi mümkün olmayan zararlara neden olabilir²⁶¹. Bu nedenle ihtiyat ilkesi, çevresel risklerin orantılı ve erken müdahalelerle giderilmesini mümkün kılar. Önleme ilkesiyle arasındaki temel fark, uygulama koşullarındadır²⁶². Önleme ilkesi gerçekleşmesi muhtemel zararlara yöneliktir, oysa ihtiyat ilkesi, potansiyel zararlar veya öngörülebilir riskler karşısında dahi önlem alınmasını gerektirir. Böylece yalnızca günümüzün değil, gelecek kuşakların çevre hakkını da korur²⁶³. Bu açıdan, somut bir tehlike aramayan, potansiyel bir zarar ihtimalini yeterli gören yapısıyla ihtiyat ilkesi, önleme ilkesinden ayrılır²⁶⁴.

Çevreyi koruma ve zararı önlemeyi amaçlayan bu ilke somut çevresel tehlikeler doğmadan çevresel zararları tümüyle önlemeyi ifade etmektedir²⁶⁵. Türkiye Cumhuriyeti ulusal mevzuatında bazı düzenlemelerde de önleme ilkesinin yer aldığı görülmektedir. Örneğin Çevre Kanunu'nun "İlkeler" başlıklı 3/a maddesinde²⁶⁶ önleme ilkesine yer

²⁵⁸ Gençay ve Birben, 246.

²⁵⁹ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 17.

²⁶⁰ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 17.

²⁶¹ Makbule Duygu Aksoy, "Çevre Hukuku İlkelerinin İdari Yargı Kararlarına Yansımaları" (Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2024), 123.

²⁶² Onuk, 25.

²⁶³ Onuk, 25.

²⁶⁴ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 20.

²⁶⁵ Onuk, 25.

²⁶⁶ Ç.K. m. 3(a): "Çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler şunlardır: a) Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğinin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler."

verilmiştir. Aynı kanunun 8. maddesinde²⁶⁷ yer alan “*kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililer kirlenmeyi önlemekle yükümlüdür*” ifadesi de önleme ilkesini işaret etmektedir²⁶⁸.

İlkeler karşılıklı etkileşim içerisindedir ve önleme ilkesi en başta gelen ilkedir. Zira diğer tüm ilkeler amaç yönünden onu gerçekleştirmeye yöneliktir²⁶⁹. Önleme ilkesi, çevresel zararların geri döndürülemez oluşu nedeniyle büyük önem taşır. Bu ilkeye bağlı olarak geliştirilen kaynakta önleme ilkesi ise kirliliğin henüz olduğu noktada durdurulmasını amaçlar. Bu yaklaşım, Basel Sözleşmesi²⁷⁰ gibi uluslararası belgelerde açıkça benimsenmiştir²⁷¹.

1990’lı yıllardan önce, çevresel zararları önlemeye yönelik geleneksel yaklaşım genellikle riskin varlığını doğrulayan mevcut bilimsel bilgilerin dikkate alınmasını gerektirmiştir. Bu da, çevresel zarara yol açabilecek faaliyetlerin tanımlandığı ancak bu zararın kesin olarak meydana gelip gelmeyeceği konusunda belirsizlik olduğu durumlarda önleme ilkesinin uygulanmasını sağlamıştır²⁷². Devletler, temiz bir çevre sağlama, doğal kaynakları koruma, çevresel kirliliği azaltma sorumluluğuna sahiptir ve çevresel kirlilik yalnızca meydana geldiği coğrafi bölgeyi etkilememekte, küresel ölçekte yayılarak tüm dünyayı etkilemektedir²⁷³. Bu yönüyle önleme ilkesi devletlere kendi yetki alanlarında yürütülen faaliyetlerin sınır ötesi çevresel zarara yol açmamasını sağlama yükümlülüğü de getirmektedir²⁷⁴.

²⁶⁷Ç.K. m. 8: “Her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır. Kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililer kirlenmeyi önlemekle, kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirliten, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler.”

²⁶⁸Aksoy, 48.

²⁶⁹Turgut, 28.

²⁷⁰ *Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal*, 1989, <https://www.basel.int/portals/4/basel%20convention/docs/text/baselconvention-text-e.pdf> (E.T. 10.06.2025).

²⁷¹Turgut, 28.

²⁷² Jose Felix Pinto-Bazurco, "The Precautionary Principle," *IISD*, 2020, 3.

²⁷³ Amna Issam Mahdi, "The Principle of Preventing Environmental Harm," *Journal of Human Security* 20 (2024): 94.

²⁷⁴ Nyekwere, Okogbule and Agwor, 74.

c. Kirleten Öder İlkesi (The Polluter Pays Principle)

Kirleten öder ilkesi, ilk kez 1972 yılında OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development, Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü*) tarafından kabul edilmiş ve çevre kirliliğinin engellenmesine yönelik bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır²⁷⁵. OECD Tavsiye Kararı'nda²⁷⁶ ilke, çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik temel araçlardan biri olarak tanımlanmış ve bu kapsamda kirletenin, kamu otoriteleri tarafından belirlenen önlem ve kontrol maliyetlerini üstlenmesi öngörülmüştür²⁷⁷. İlke, kirleticie maddi sorumluluk yüklerken alınacak çevresel tedbirlerin de kamu eliyle belirlenmesini esas almaktadır²⁷⁸. İlke, piyasa ekonomisinin esaslarını çevresel zarar veren faaliyetlere uygulayarak çevre kirliliğinin ekonomik yükünü sorumlu taraflara yüklemeyi amaçlamaktadır²⁷⁹. Kirletenlerin, yarattıkları çevresel tahribat için maliyet ödemesinin yanı sıra, çevresel zararları en aza indirme veya alternatif, zararsız yöntemler geliştirme konusunda teşvik edilmeleri gerektiği öngörülmektedir²⁸⁰.

Kirleten öder ilkesi, çevresel zararın ekonomik yükünün doğrudan kirleticie ait olduğunu kabul eder²⁸¹. Bu ilke, hem önleyici hem de onarıcı nitelikte olup kirletenin çevresel tahribata yol açan faaliyetlerden caydırılmasını ve doğacak tüm maliyetleri üstlenmesini amaçlar. Böylece çevreye verilen zararın sorumluluğu adil biçimde faaliyeti yürüten tarafa yüklenir²⁸². Kirleten öder ilkesi, kirleticinin sadece önleme ve giderme maliyetlerini değil, aynı zamanda kirliliğin insanlara, mülklere ve doğaya verdiği tüm zararların tazminini de üstlenmesini öngörür. Başka bir ifadeyle, kirleticie hem maddi yükümlülük hem de çevresel sorumluluk taşır²⁸³.

Kirleten öder ilkesi, çevrenin korunmasına yönelik önleyici ve onarıcı tedbirlerin hayata geçirilmesinde temel rol oynamaktadır ve çevreye zarar veren aktörlerin, zarar veren

²⁷⁵ Aksoy, 56.

²⁷⁶ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies*, OECD Legal Instruments, C(72)128, adopted May 26, 1972, <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0102> (E.T. 4.06.2025).

²⁷⁷ Aksoy, 56.

²⁷⁸ Aksoy, 56.

²⁷⁹ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 18.

²⁸⁰ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 18.

²⁸¹ Kuru, 295-96.

²⁸² Kuru, 295-96.

²⁸³ Nühmet Turgut, "Kirleten Öder İlkesi Ve Çevre Hukuku," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1 (1995): 619-620.

faaliyetlerinden caydırılmasını hedeflemektedir²⁸⁴. Kirlenmenin önlenmesine yönelik her türlü maliyet, kirletici faaliyeti yürüten devlet veya aktör tarafından karşılanmalı, böylece doğan sorumluluk, fiili olarak zarara neden olanlara yüklenmelidir²⁸⁵. Bu ilkenin özünde, kirliliğin tüm sonuçlarını tek bir sorumluya yüklemektense oluşan çevresel maliyetlerin kirletici aktörler arasında adil biçimde paylaştırılması anlayışı bulunmaktadır²⁸⁶. Nitekim OECD, ilkenin tanımında da “*maliyetlerin dağılımı*”²⁸⁷ ifadesini özellikle vurgulamıştır.²⁸⁸

Kirleten öder ilkesi Türkiye Cumhuriyeti mevzuatında Çevre Kanunu’nun 3/1(g) maddesinde düzenlenmiştir²⁸⁹. Aynı yasanın 28. maddesine göre, çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler bu zararlardan dolayı kusur aranmaksızın sorumludur²⁹⁰. Böylece yasa, çevreyi kirletenlerin kusursuz sorumluluğu ilkesini benimsemektedir²⁹¹.

Doğal kaynaklara verilen zararın niceliksel olarak hesaplanmasının bilimsel açıdan zor olduğu da ifade edilmektedir²⁹². Çevresel varlıklara değer biçilmesi zor olduğundan meydana gelen kirliliğin parasal karşılığını belirlemek de zordur²⁹³. Özel şirketlerin, ödedikleri karşılığı yüksek satış ve hizmet bedelleri olarak tüketicilere yüklemesi ise adaletsizlik oluşturabilmektedir. Dolayısıyla bu müdahalenin esasen yüzeysel kaldığı, iyileşmenin yalnızca görünürde olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır²⁹⁴. İlkenin

²⁸⁴ Koru, 295-96.

²⁸⁵ Koru, 295-96.

²⁸⁶ Turgut, *Kirleten Öder İlkesi Ve Çevre Hukuku*, 619-20.

²⁸⁷ OECD’nin 1972 tarihli “Kirleten Öder İlkesi”ne ilişkin Tavsiye Kararı’nda, çevre kirliliğinin önlenmesi ve kontrolüne yönelik maliyetlerin kirleticiye yüklenmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bu ilke, çevresel maliyetlerin kirletici faaliyetleri yürüten kişi veya kuruluşlar arasında adil ve etkin bir şekilde dağıtılmasını amaçlamaktadır. **Bkz.** OECD, *Guiding Principles*, para. I.1.

²⁸⁸ Turgut, *Kirleten Öder İlkesi Ve Çevre Hukuku*, 619-20.

²⁸⁹ Ç.K. m. 3: “Çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler şunlardır: g) Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir.”

²⁹⁰ Ç.K. m. 28: “Çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar. Kirletenin, meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğu saklıdır.”

²⁹¹ Şafak Kaypak, “Çevre Korunmasında Sorumluluk Hukukunun Yeri,” *Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu* (2009): 337.

²⁹² Kaypak, *Çevre Korunmasında Sorumluluk Hukukunun Yeri*, 332.

²⁹³ Durmaz, 166.

²⁹⁴ Durmaz, 166.

uluslararası düzeyde uygulanabilirliğini sınırlı bulan bir diğer görüşe göre, ilke ulusal ölçekte uygulanabilir olsa da küresel düzeyde çevre zararının hesaplanması, sorumlu aktörlerin belirlenmesi ve etkin tazmin mekanizmalarının işletilmesi oldukça karmaşıktır²⁹⁵. Özellikle doğal kaynakların hızla tükendiği ve biyolojik çeşitliliğin azaldığı günümüzde, klasik ekonomi teorilerine dayanan modeller, insan merkezli değer sistemleriyle sınırlı kaldığı için yetersiz görülmektedir²⁹⁶.

İlkenin zaman içerisinde kapsam bakımından genişlediği görülmektedir²⁹⁷. İlke zamanla “genişletilmiş” ya da “güçlü” kirleten öder ilkesi olarak adlandırılan bir kapsama ulaşmıştır²⁹⁸. 1989 yılında OECD, bu genişletilmiş kapsama tesadüfi (kaza sonucu oluşan) kirlenmelere²⁹⁹ ilişkin maliyetleri de dahil etmiştir. OECD Konseyi’nin “Tesadüfi Kirlenmelere Kirleten Öder İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Tavsiye Kararı’nda”³⁰⁰ şu ifadeye yer verilmiştir³⁰¹:

*“Tesadüfi kirlenme riskleri söz konusu olduğunda, Kirleten Öder İlkesi, bir kazanın meydana gelmesinden önce, insan sağlığını veya çevreyi korumak amacıyla üye ülkelerdeki kamu otoriteleri tarafından iç hukuka uygun olarak getirilen makul önleyici ve kontrol edici önlemlerin maliyetinin, tehlikeli tesisin işletmecisi tarafından karşılanmasını gerektirir.”*³⁰²

Bu ilkenin zaman içerisinde “kirleten ödemez” ilkesine evrildiği yönündeki görüşe göre kirleten ödemez ilkesi, özellikle ekonomik kalkınmanın çevre üzerinde ciddi baskılar

²⁹⁵ Boris N. Mamlyuk, "Analyzing The Polluter Pays Principle Through Law And Economics," *Southeastern Environmental Law Journal* 18, sy. 1 (2010): 51–52.

²⁹⁶ Mamlyuk, 51–52.

²⁹⁷ Aruna Venkat, "Polluter Pays Principle: A Policy Principle" (National Academy of Legal Studies and Research, 2012), 2.

²⁹⁸ Venkat, 2.

²⁹⁹ OECD tavsiye kararına göre tesadüfi kirlenme, tehlikeli bir tesiste meydana gelen bir kazadan kaynaklanan ve tesis dışına taşan ciddi kirlilik anlamına gelmektedir.

³⁰⁰ Tavsiye kararının “Application of the Polluter-Pays Principle”/“Kirleten Öder İlkesinin Uygulanması” başlıklı bölümünün 4-13 nolu paragrafları tesadüfi kirlilik durumunda ödeme sorumluluğunun nasıl yükletileceğini düzenlemektedir.

³⁰¹ Aruna Venkat, "Polluter Pays Principle: A Policy Principle" (National Academy of Legal Studies and Research, 2012), 2.

³⁰² Kirleten Öder İlkesi’nin Uygulanması, para. 4: “Kaza sonucu meydana gelen kirlenme riskleri söz konusu olduğunda, kirleten öder ilkesi, tehlikeli bir tesisin işletmecisinin (bir kazanın meydana gelmesinden önce, insan sağlığını veya çevreyi korumak amacıyla üye devletlerdeki kamu makamları tarafından yürürlükteki iç hukukla uyumlu biçimde alınan) söz konusu tesisten kaynaklanabilecek kazaya bağlı kirlenmeyi önleme ve kontrol altına almaya yönelik makul tedbirlerin maliyetini üstlenmesini gerektirir.” **Bkz.** OECD, *Recommendation of the Council concerning the Application of the Polluter-Pays Principle*, para. 4.

oluşturduğu gelişmekte olan ülkelerde sıkça rastlanan bir olgu olarak görülmektedir³⁰³. Bu devletlerin birçoğu, zararın hafifletilmesine yönelik olarak yalnızca devletin sorumluluğunu esas alan çözümler benimsemiştir³⁰⁴. Kirletenlerin tespit edilemediği ya da ödeme gücüne sahip olmadığı durumlarda mağduriyetin tazmin edilmesini sağlamak amacıyla yargı, mevzuat ve anayasa düzeyinde reformlara gidilmiştir³⁰⁵. Her ne kadar "kirleten ödemez" rejimine yönelik eğilimin gelişmekte olan ülkelerde sıkça rastlanan bir olgu olduğu görülse de, bazı gelişmiş ülkelerde de çevrenin korunmasına yönelik devlet fonları oluşturularak sorumluluğun yalnızca devlete yükletildiğine dair dağınık örnekler bulunduğu ifade edilmektedir³⁰⁶.

3. Yönetişim ve Katılım İlkeleri

a. Katılım İlkesi (Principle of Participation)

Bir çevresel etkinin hukuken "sorun" sayılması, çoğu zaman toplumun algısı ve bağlama bağlı değerlendirmelere dayanır³⁰⁷. Bu nedenle çevre hukukunda halkın karar alma süreçlerine katılımı, hem meşruiyetin hem de çevresel adaletin sağlanması açısından kritik önemde görülmektedir³⁰⁸. Yerel halkın geleneksel bilgisi ve çevresel deneyimi, çevre yönetimi süreçlerinde dikkate alınması gereken tamamlayıcı bir unsurdur. Katılımcı çevre yönetimi, çevre hukukunun etkili ve toplumsal temelli uygulanabilirliğini desteklemektedir³⁰⁹.

Katılım ilkesi, bireylerin çevresel yönetim süreçlerine dahil olmasını, karar alma ve uygulama süreçlerine katkı sunmasını sağlar³¹⁰. Bu ilke, çevresel kararların meşruiyetini ve etkinliğini artırırken halkın denetim hakkını kullanmasına ve kamu idaresinde şeffaflığın güçlenmesine katkı sunmaktadır³¹¹. Aynı zamanda idarenin kararlarını yerel

³⁰³ Barbara Luppi, Francesco Parisi, and Shruti Rajagopalan, "Environmental Protection for Developing Countries: The Polluter-Does-Not-Pay Principle," Legal Studies Research Paper Series, Research Paper No. 09-08 (2009), 10.

³⁰⁴ Luppi, Parisi and Rajagopalan, 10.

³⁰⁵ Luppi, Parisi and Rajagopalan, 10.

³⁰⁶ Luppi, Parisi and Rajagopalan, 12.

³⁰⁷ Aksoy, 95.

³⁰⁸ Aksoy, 95.

³⁰⁹ Aksoy, 95.

³¹⁰ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 18.

³¹¹ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 18.

bilgi ve koşullara dayandırmasını kolaylařtırmaktadır³¹². 1980’li yıllardan itibaren, halkın çevrenin durumu hakkında bilgi edinme ve çevresel karar alma süreçlerine katılma hakkı artarak tanınmaya başlamıřtır³¹³. Demokratik katılım hakkı bireylere sadece hak değil, aynı zamanda sorumluluk da yüklemektedir³¹⁴.

Katılım ilkesini detaylıca düzenleyen ve bir güvenceye bağlayan ilk uluslararası anlaşma olması bakımında 1998 tarihli Aarhus Sözleşmesi önemli bir yere sahiptir³¹⁵. Aarhus Sözleşmesi³¹⁶, çevresel bilgiye erişim, halkın çevresel karar alma süreçlerine katılımı ve yargıya erişim haklarını güvence altına alan ilk uluslararası belgedir³¹⁷. 1998 yılında imzaya açılmış ve 2001 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, çevresel yönetimde şeffaflık ve hesap verebilirliğin artırılmasını hedeflemektedir³¹⁸. Aarhus Sözleşmesi ile birlikte, bilgi edinme hakkı temelinde çevresel karar alma süreçlerine katılım olanakları geliştirilerek özellikle uzmanlaşmış sivil toplum kuruluşlarına verilen gözlemci statüsüyle sürece aktif katılma imkanı tanınmıştır³¹⁹. Sözleşme katılım ilkesini bütün unsurlarıyla içeren en geniş kapsamlı ve konusu yalnızca katılım ilkesi olan tek uluslararası antlaşmadır³²⁰. Bir diğer uluslararası belge olarak Rio Bildirgesi’nin 10. ilkesine³²¹ göre de ulusal ölçekte her birey, kamu otoritelerinin elindeki çevreye dair

³¹² Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 18.

³¹³ Mehmet Semih Gemalmaz, "Transformation From Soft Law to Hard Law of International Environmental Protection: Process, Basic Concepts And Principles – Part II: “No transboundary environmental harm”, “Precautionary”, “Environmental impact assessment” and “Access to information and participation in decision-making process” principles," *Annales De La Faculté De Droit d’Istanbul* 73 (2023): 66.

³¹⁴ Gemalmaz, "Transformation From Soft Law to Hard Law of International Environmental Protection: Process, Basic Concepts And Principles – Part II: “No transboundary environmental harm”, “Precautionary”, “Environmental impact assessment” and “Access to information and participation in decision-making process” principles," *Annales De La Faculté De Droit d’Istanbul* 73 (2023): 66.

³¹⁵ Aksoy, 97.

³¹⁶ United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), "Aarhus Convention: Introduction," <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/introduction> (E.T. 10.06.2025).

³¹⁷ Aksoy, 97.

³¹⁸ Aksoy, 97.

³¹⁹ Zerrin Savaşan, “Değişen/Dönüşen Uluslararası Hukuk,” *The Turkish Yearbook of International Relations* 50 (2019): 29.

³²⁰ Ceren Ertürk, *Uluslararası Çevre Hukukunda Halkın Katılımı İlkesi ve İlkenin Ulusal Hukuka Yansıması* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 35–36.

³²¹ “10 numaralı ilke 1992 yılında Rio Bildirgesi’nin bir parçası olarak kabul edilmiştir ve şu ifadeyi içermektedir: Çevresel sorunlar, ilgili tüm yurttaşların katılımıyla, uygun düzeyde ele alınmalıdır. Ulusal düzeyde, her birey kamu otoritelerinin elinde bulunan çevreye ilişkin bilgilere (topluluklarında bulunan tehlikeli maddeler ve faaliyetler dâhil olmak üzere) uygun erişim hakkına ve karar alma süreçlerine katılma fırsatına sahip olmalıdır. Devletler, bilgiyi yaygın biçimde erişilebilir kılarak kamu farkındalığını ve

bilgilere erişim hakkına sahiptir ve karar alma süreçlerine katılım gösterebilmelidir³²². Devletler, çevresel bilgilerin herkesçe ulaşılabilir hale getirilmesi sayesinde kamu duyarlılığını artırmalı ve katılımı teşvik edecek bir ortam sağlamalıdır³²³.

Katılım ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti ulusal mevzuatındaki dayanağı ise Anayasa'nın 56. maddesi³²⁴, 74. maddesi³²⁵ ve 125. maddesidir³²⁶. Anayasa'nın 56. maddesinde çevreyi korumak, geliştirmek, çevresel kirliliği önlemek devlet ve vatandaşlara ortak bir sorumluluk olarak yüklenmiştir. Vatandaşın sorumluluğunun gereğini yapabilmesi ise devletin vatandaşlara çevresel süreçlere katılım imkanı sağlamasına bağlıdır³²⁷. Bu bağlamda Anayasa'nın 74. maddesi de dilekçe ve bilgi edinme hakkı yönünden çevresel süreçlere halkın katılımının önemli bir anayasal dayanağını oluşturmaktadır³²⁸. Yargı yoluna başvuruyu düzenleyen 125. madde ise, idarenin işlem ve eylemlerine karşı yargı yolunu açması bakımından katılım ilkesini tamamlayıcı niteliktedir³²⁹.

Halkın katılımı, bilgiye erişim hakkı ile doğrudan ilgilidir³³⁰. AİHS'te özel olarak çevresel bilgiye erişim hakkına da yer verilmemiştir fakat hak, Sözleşme'de yer alan maddelerin yorumlanması yoluyla uyuşmazlıklara tatbik edilmiştir³³¹. Çalışmanın önceki bölümlerinde yer verilen³³² 116/1996/735/932 başvuru numaralı "*Guerra And Others V. Italy*"³³³ davasında şikayetçiler, yaşadıkları yerin yakınındaki kimya fabrikasının çevresel kirliliğe ve büyük kaza riskine yol açtığını belirterek devletin bu riskler hakkında

katılımını kolaylaştırmalı ve teşvik etmelidir. Yargısal ve idari süreçlere, tazmin ve giderim yolları dahil olmak üzere, etkili erişim sağlanmalıdır." **Bkz.** United Nations Environment Programme (UNEP), Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, Principle 10.

³²² Nihan Yancı Özalp, "Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı," *Anayasa Hukuku Dergisi* 2, sy. 3 (2013): 55.

³²³ Yancı Özalp, 55.

³²⁴ AY m. 56: "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir."

³²⁵ AY m. 74: "Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir."

³²⁶ AY m. 125: "İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır."

³²⁷ Aksoy, 98-99.

³²⁸ Aksoy, 98-99.

³²⁹ Aksoy, 98-99.

³³⁰ Donald K. Anton ve Dinah L. Shelton, "Procedural Human Rights and the Environment," in *Environmental Protection and Human Rights*, 357 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

³³¹ Ertürk, 12.

³³² Bkz. s. 19.

³³³ *Guerra and Others v. Italy*, Application no. 116/1996/735/932, ECHR, 19.02.1998.

vatandaşlara gerekli bilgiyi vermediğini iddia ederek AİHS'in 10. maddesi kapsamında ifade özgürlüğünün ihlal edildiği yönünde karar verilmesini talep etmiştir. Mahkeme, AİHS'in 10. maddesinin yalnızca negatif yükümlülük getirdiğini, yani müdahale etmeme yükümlülüğü taşıdığını belirtmiştir. Ancak Mahkeme, devletin vatandaşlara risklerle ilgili temel bilgileri sağlamayarak AİHS'in 8. maddesi uyarınca aile ve özel hayatın korunması yükümlülüğünü ihlal ettiğine karar vermiştir. Çevresel bilgiye erişim, bu davada AİHS'in 10. maddesi değil, 8. maddesi kapsamında ele alınmıştır³³⁴.

b. İşbirliği ve Entegrasyon İlkesi (Principle of Cooperation and Integration)

İşbirliği yükümlülüğü, sınır aşan çevresel kirliliği ve zararları önlemeye yönelik kapsamlı uluslararası sorumlulukları ifade etmektedir. Bu yükümlülükler, önleyici tedbirler ile bilgilendirme, bildirim ve istişare gibi usulleri kapsamaktadır³³⁵. Devletler, topraklarında gerçekleştirilen faaliyetlerin çevresel etkileri hakkında komşu devletleri bilgilendirmek, acil durumlar için uyarıda bulunmak ve gerektiğinde danışmakla yükümlüdür³³⁶. İşbirliği ilkesi, çevrenin korunmasının yalnızca devlete ait bir sorumluluk olmadığını, tüm toplum kesimlerinin ortak çabasıyla gerçekleştirilmesi gerektiğini de ön görmektedir³³⁷. Kamu sektörü, özel sektör, sivil toplum ve bireylerin ortak katılımını esas alan bu ilke, çevre sorunlarına karşı çok taraflı bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır³³⁸. İlkenin usuli ve maddi olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır³³⁹. Katılım ilkesi ile bağlantılı olan ve toplumun çevresel politika oluşturma ve yürütme sürecine katılımını ifade eden boyut usuli boyuttur. Çevrenin korunması sorumluluğunun halk ile devlet arasında paylaştırıldığı kısım ise maddi boyuttur³⁴⁰. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 3/1(a) maddesinde³⁴¹, çevrenin korunması ve çevresel kirliliğin önlenmesi için herkesin işbirliği

³³⁴ Daniel García San José, "Chapter 2. Survey of the Case-law of the European Court of Human Rights," in *Environmental Protection and the European Convention on Human Rights*, 26–28 (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005).

³³⁵ Güneş, *Ulusal Ve Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri*, 44.

³³⁶ Güneş, *Ulusal Ve Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri*, 44.

³³⁷ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 19.

³³⁸ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 19.

³³⁹ Aksoy, 154.

³⁴⁰ Aksoy, 154.

³⁴¹ Ç.K. m. 3/1(a): "Çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler şunlardır: a) Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler."

yapma yükümlülüğü olduğu vurgulanmaktadır. Aynı maddenin 1(b) bendinde³⁴² ise çevrenin korunması konusunda Bakanlık³⁴³, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği yapması gerektiği belirtilmiştir³⁴⁴.

Bütünleyicilik (entegrasyon) ilkesi ise çevre koruma hedeflerinin tüm politika alanlarında dikkate alınmasını ve her faaliyetin çevresel etkilerinin kapsamlı biçimde değerlendirilmesini amaçlamaktadır³⁴⁵. İlkenin yatay entegrasyon olarak adlandırılan boyutu, çevre koruma gereklerinin tarım, enerji, ulaştırma gibi diğer sektör politikalarına dahil edilmesini ifade ederken; dikey entegrasyon boyutu, çevresel hedeflerin yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde karar alma süreçlerine yansıtılmasını ifade etmektedir³⁴⁶. Bu sayede çevresel korumanın farklı sektörlerde ve yönetim kademelerinde tutarlı bir şekilde uygulanması hedeflenmektedir³⁴⁷. Entegrasyon ilkesi, çevresel sorunları kapsamlı bir şekilde ele almayı ve çözüm önerilerini de tüm boyutlarıyla belirlemeyi ifade eder. Aynı zamanda, ulusal çevre politikalarının bölgesel ve uluslararası düzeydeki politikalarla uyum içinde olmasını öngörmektedir³⁴⁸. Çevresel etki değerlendirmesi³⁴⁹, stratejik çevresel değerlendirme ve kirlilik önleme gibi yöntemler, entegrasyon ilkesinin uygulanmasında kritik rol oynamaktadır. Bu araçlar, çevresel unsurların bütüncül bir

³⁴²Ç.K. m. 3/1(b): “Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette, Bakanlık ve yerel yönetimler, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparlar.”

³⁴³ Kanunun 2. maddesine göre buradaki Bakanlık, Çevre ve Şehircilik Bakanlığıdır. 29 Ekim 2021 tarih ve 31643 sayılı Resmi Gazete’te yayımlanan 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 1. maddesi ile bakanlığın ismi “Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı” olarak değiştirilmiştir. Fakat bu değişiklik henüz Çevre Kanunu’na işlenmemiştir.

³⁴⁴ Aksoy, 156.

³⁴⁵ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 19.

³⁴⁶ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 19.

³⁴⁷ Güneş, *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 19.

³⁴⁸ Aksoy, 141.

³⁴⁹ “Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), çevreye önemli etkileri olabilecek faaliyetlerin, planlama aşamasından başlayarak inşaat, işletme ve sona erme süreçleri boyunca yaratabileceği çevresel ve sosyal etkilerin bilimsel yöntemlerle analiz edilip değerlendirildiği, olumsuz etkilerin önlenmesine yönelik tedbirlerin belirlendiği ve bu sürecin izlenip denetlendiği çok aşamalı ve bütüncül süreç olarak tanımlanmaktadır.” **Bkz.** Ahmet Güneş, “ALMANYA’DA ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ UYGULAMASI,” *Journal of Istanbul University Law Faculty* 66, no. 1 (Ekim 2010): 39. **Aynı yönde bkz.** Rio Bildirgesi, 17. ilkeye göre: “Çevresel etki değerlendirmesi, ulusal bir araç olarak çevre üzerinde önemli ölçüde olumsuz etkisi olması muhtemel ve yetkili bir ulusal makamın kararına tabi olan önerilen faaliyetler için gerçekleştirilmelidir.”

şekilde ele alınmasını sağlar ve farklı alanlardaki etkilerin tek bir hukuki düzenlemede birleştirilmesine olanak tanır³⁵⁰.

4. Sürdürülebilirlik Temelli İlkeler

a. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi (The Sustainable Development Principle)

Sürdürülebilir kalkınma, çevresel, ekonomik ve toplumsal unsurlar arasında denge kurmayı amaçlayan çok boyutlu bir yaklaşımdır. Gerçek sürdürülebilirliğin sayılan alanlar arasında uyum sağlandığında mümkün olacağı düşünülmektedir³⁵¹. Devletin bu hedefe ulaşabilmesi, çevre koruma sürecindeki tüm aktörlerin davranışlarını hukuki düzenlemelerle yönlendirmesine bağlıdır. Bu sayede haklar, sorumluluklar ve yaptırımların netleşeceği, çevrenin etkin biçimde korunmasının sağlanacağı ön görülmektedir³⁵². Sürdürülebilir kalkınma, şimdiki ve gelecek kuşakların ihtiyaçları arasında denge kurmayı amaçlayan özüyle ne sadece çevreyi koruma adına ekonomik büyümeyi tamamen reddeden sıfır büyümeci yaklaşımı ne de yalnızca ekonomik büyümeyi önceleyen geleneksel kalkınmacı yaklaşımı benimsemektedir³⁵³. Bu bağlamda 1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Dünya Doğa Şartı'nın³⁵⁴, sürdürülebilir kalkınma ilkesine kapsamlı bir şekilde yer vermesi, çevre hukukunun gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olarak yorumlanmaktadır³⁵⁵. Sürdürülebilir kalkınma, çevre ve doğal kaynakları gelecek nesillerin haklarını gözetenek akılcı biçimde kullanmayı amaçlayan kalkınma anlayışıdır. Ekonomik büyümeyi çevreye zarar vermeden sürdürebilmeyi hedefleyerek çevresel, ekonomik, toplumsal dengelemeyi esas almaktadır³⁵⁶.

Sürdürülebilirlik kavramı, literatüre ilk kez 1987 tarihli Brundtland Raporu'yla³⁵⁷ girmiştir³⁵⁸. Bu raporun öne çıkan yönü, kalkınmanın yalnızca günümüz kuşaklarının

³⁵⁰ Güneş, *Ulusal Ve Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri*, 36.

³⁵¹ Aleksandra Ilić Petković and Ivana Ilić Krstić, "The Role Of Environmental Law In The Implementation Of Sustainable Development," *Safety Engineering* (2016): 99.

³⁵² Petković and Krstić, 99.

³⁵³ Güneş, *Ulusal Ve Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri*, 28-29.

³⁵⁴ United Nations, *World Charter for Nature*, General Principles, para. 4.

³⁵⁵ Güneş, *Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 86.

³⁵⁶ Aksoy, 75.

³⁵⁷ *Our Common Future*, Report of the World Commission on Environment and Development, United Nations, 1987.

³⁵⁸ Aksoy, 93.

ihtiyaçlarını değil, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını da gözetmesi gerekliliğini vurgulamasıdır³⁵⁹. Gelişmişlik düzeyine dayalı farklılıklar bakımından ise sürdürülebilir kalkınma yalnızca gelişmekte olan ülkelerin değil, tüm dünya devletlerinin benimsemesi gereken evrensel bir yaklaşım olarak görülmelidir³⁶⁰. Bu ilke gelişmekte olan ülkeler için çevreyi koruyarak kalkınmayı sağlamak, gelişmiş ülkeler için ise mevcut refahı sürdürürken çevresel değerleri gözetmek anlamına gelir³⁶¹. Raporda yer alan tanıma göre sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kapasitesinden ödün vermemeyi ifade etmektedir³⁶². Kavram, çevresel bozulmanın kalkınma üzerindeki etkilerine karşı geliştirilmiştir ve çevre politikalarıyla kalkınma hedeflerini bütünleştirmeyi amaçlamaktadır³⁶³.

Sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişim sürecinde önemli diğer uluslararası gelişmeler BM Çevre programı ve Dünya Koruma Stratejisi (1980)³⁶⁴, BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992)³⁶⁵, Sürdürülebilir Gelişme Komisyonu (1993)³⁶⁶, Rio + 5 Forumu (1997)³⁶⁷, Sürdürülebilir Gelişme Konferansı (Johannesburg, 2002)³⁶⁸ dır³⁶⁹.

³⁵⁹ Aksoy, 93.

³⁶⁰ Sümeyra Terzi, *Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Uygulanan Çevre Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi* (Uzmanlık Tezi, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017), 7.

³⁶¹ Terzi, 7.

³⁶² Terzi, 5.

³⁶³ Arzu Özbudun, *Uluslararası Çevre Hukukunda Çevresel Bilgi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 26.

³⁶⁴ International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*, 1980, <https://www.a21italy.it/medias/31C2D26FD81B0D40.pdf> (E.T. 10.06.2025).

³⁶⁵ United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 1992.

³⁶⁶ *Commission on Sustainable Development: UN Commission on Sustainable Development, 1993, Organizational Session*, New York: United Nations, 1993, <https://digitallibrary.un.org/record/204520?v=pdf> (E.T. 14.06.2025).

³⁶⁷ United Nations, "Earth Summit +5 (1997 Special Session)", <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork1997> (E.T. 10.06.2025).

³⁶⁸ United Nations, *Johannesburg Declaration on Sustainable Development*, 2002, <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002> (E.T. 10.06.2025).

³⁶⁹ Recep Bozlağan, "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 50 (2010): 1011–1028.

Sürdürülebilir kalkınmanın temel eylem ilkesi, bütüncül karar almaktır. Bütüncül karar alma anlayışı bağlamında ilkenin hedefinin çevresel, sosyal ve ekonomik tüm hususların çevre politikalarına ilişkin karar süreçlerine dâhil edilmesi olduğu söylenebilir³⁷⁰.

Çevresel açıdan sürdürülebilir bir toplumun inşası bir yandan günümüz kuşakları için sağlıklı ve yaşanabilir bir çevrenin oluşmasına katkı sağlarken diğer yandan doğal kaynakların gelecek nesiller için korunmasını temin etmektedir³⁷¹. Sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin refahını da gözeten bir yaklaşım olduğundan doğal kaynakların verimli kullanılması, çevresel değerlerin ekonomik büyüme uğruna ihmal edilmemesi ve gelişmekte olan ülkelerin çevre dostu politikalara yönelmesi sayesinde çevresel sürdürülebilirlik yoluyla kalkınma hedefininin ulaşılabilir olacağı düşünülmektedir³⁷². Tüm bunlara karşın sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası hukukta normatif bir yapıya büründüğü görülse de tam anlamıyla bir uluslararası hukuk teamülü olup olmadığı hususunda henüz net bir kabul bulunmamaktadır³⁷³. Öğretide sürdürülebilir kalkınmanın birçok devlet ve uluslararası örgüt tarafından kabul edilmesi nedeniyle etkili bir ilke olduğu, her ne kadar devletler açısından bağlayıcı bir teamül kuralı olmasa da normatif değer taşıdığı ifade edilmektedir³⁷⁴.

b. Geriye Gidilemezlik İlkesi (Non-regression Principle)

İnsan haklarına dayalı geriye gidilemezlik ilkesi, uluslararası insan hakları hukukunda, bir hakkın tanınmasının ardından bu hakkın ortadan kaldırılamayacağı, sınırlandırılmayacağı veya geri alınamayacağı yönündeki temel anlayışı ifade etmektedir³⁷⁵. Bu ilke, kazanılmış hakların güvence altına alınması ve insan hakları

³⁷⁰ John C. Dernbach and Joel A. Mintz, "Environmental Laws and Sustainability: An Introduction," *Sustainability* 3 (2011): 533.

³⁷¹İslam Md. Ziaul and Wang Shuwei, "Environmental Sustainability: A Major Component Of Sustainable Development," *IJESS* 3 (2022): 905.

³⁷² Ziaul and Shuwei, 905.

³⁷³ Sürdürülebilir kalkınmanın henüz bir uluslararası hukuk teamül kuralı kabul edilemeyeceği yönündeki görüş için bkz. Seher Çakan, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Uluslararası Teamül Hukuku," *AkdHFD* 15, no. 1 (Haziran 2025): 87–88.

³⁷⁴ Meltem Sarıbeyoğlu Skalar, *Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma* (İstanbul: Beta Yayınları, 1. baskı, 2015), 87.

³⁷⁵ Nagehan İlemin Alan, "Uluslararası Çevre Hukukunda Geriye Gidilemezlik İlkesinin Yeri," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1 (2023): 33.

standartlarının geriye doğru kötüleştirilmesinin önlenmesi amacıyla geliştirilmiştir³⁷⁶. Geriye gidilemezlik ilkesi, yeni çevre hukuku ilkelerinden biridir. Kamu otoritelerinin, mevcut hukukla sağlanan çevresel koruma seviyesini düşürecek faaliyetlere veya yasal düzenlemelere izin vermemelerini gerektirmektedir³⁷⁷.

Geriye gidilemezlik ilkesi, devletlerin çevre ve insan hakları standartlarını haklı ve sınırlı bir gerekçe olmadan düşürmesini yasaklar³⁷⁸. Bu ilke, sağlıklı çevre hakkı gibi hakların kapsamının devlet ve kamu otoriteleri tarafından tek taraflı ve keyfi şekilde sınırlandırılmasını önlemeye hizmet etmektedir³⁷⁹. Bu ilkenin ayırt edici yönü, neredeyse anayasa üstü bir nitelik taşımasıdır. İlke, çevresel hakların devlet tarafından haklı gerekçe olmaksızın ve tek taraflı şekilde sınırlandırılmaması yönüyle devlet için bağlayıcı bir yükümlülük oluşturur ve öncelikle devletleri muhatap almaktadır³⁸⁰. İlke uluslararası düzeyde ilk olarak serbest ticaret anlaşmaları ve yatırım anlaşmalarında kullanılmıştır³⁸¹. Andrew Mitchell ve James Munro'nun 2019 tarihli çalışması³⁸², dünya genelinde çevresel koruma ile ilgili geriye gidilemezlik maddesi içeren en az bir yatırım anlaşması bulunan 130 devlet olduğunu ortaya koymuştur³⁸³. Ticaret hukukundaki çevre koruma karşıtı normlara rağmen, geriye gidilemezlik ilkesi çevrenin ulusal ve uluslararası ölçekte korunması bakımından önemli bir yere sahiptir³⁸⁴. Çoğu devlet, çevresel standartlar belirlendikten sonra, ekonomik çıkarlar için bu standartları geri çekmeyeceklerine dair bir taahhüt altına girmiştir³⁸⁵.

³⁷⁶ İlemin Alan, 33.

³⁷⁷ Anna-Lena Siehr, *The Environmental Principle of Non-Regression in the EU Legal Order and Its Potential for Environmental Protection* (L.L.M. Thesis, College of Europe, 2022), 1.

³⁷⁸ David R. Boyd, "The Right to a Healthy Environment: A User's Guide" (UN Human Right Special Procedures, 2024), 15.

³⁷⁹ Boyd, 15.

³⁸⁰ Siehr, 14.

³⁸¹ Nicholas S. Bryner, "Never Look Back: Non-Regression In Environmental Law," *University of Pennsylvania Journal of International Law* 43 (2021): 570.

³⁸² Andrew D. Mitchell and James Munro, "No Retreat: An Emerging Principle Of NonRegression From Environmental Protections In International Investment Law," *Georgetown Journal Of International Law* 50 (2019): 24.

³⁸³ Bryner, 570.

³⁸⁴ Bryner, 571.

³⁸⁵ Bryner, 571.

Bu ilkenin uluslararası çevre hukukunda ise ilk kez +20 Rio Zirvesi'nde³⁸⁶ dolaylı biçimde kabul gördüğü anlaşılmaktadır³⁸⁷. Zirve'de bu ilkeye açıkça atıf yapılmamış, yalnızca çevresel taahhütlerden geri adım atmamanın önemine değinilmiştir. Bunun temel nedeni, devletler arasında geriye gidilemezlik ilkesinin açık biçimde tanınmasına yönelik bir görüş birliğinin sağlanamamasıdır³⁸⁸. Çevresel koruma bakımından insan hakları ve geriye gidiş yasağı arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi anlayışı gün geçtikçe daha fazla kabul görmektedir³⁸⁹. Nitekim BM'nin yakın tarihli bir raporu, çevresel haklara saygılı bir hukuk devleti olgusunu güçlendirmek için insan hakları yaklaşımının benimsenmesini ve geriye gidilemezlik ilkesinin uygulanmasını gerekli görmektedir³⁹⁰. BM 2019 tarihli raporuna göre:

*“Bir insan hakları yaklaşımı, çevresel hukuk devletini geriye gidiş yasağı ilkesinin uygulanmasıyla güçlendirebilir. Geriye gidiş yasağı, insan hakları hukukundan kaynaklanmakta olup, Devletlerin bu hakların kötüleşmesine izin veremeyeceği anlamına gelir, ancak, retrogradif bir önlem için güçlü gerekçeler bulunmalıdır. Bu nedenle, güçlü gerekçeler olmadıkça, çevre yasaları ve düzenlemeleri zayıflatılmamalı, yalnızca korunmalı ve güçlendirilmelidir.”*³⁹¹

E. GENEL DEĞERLENDİRME

Çevre hakkı, günümüzde yaşam hakkı, sağlık hakkı ve özel hayatın gizliliği gibi temel haklarla doğrudan ilişkili, çok boyutlu ve dinamik bir hak olarak kabul edilmektedir. Çevre hakkı, haklar sınıflandırmasında üçüncü kuşak haklar arasında yer almaktadır. Bu yönüyle birey, toplum ve devletin ortak sorumluluğunu yansıtmaktadır. Ancak yaşam hakkı gibi birinci kuşak haklarla yakın ilişki içinde olması, onun çok boyutlu ve temel bir hak olduğunu göstermektedir. Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları, çevresel tehditlerin insan hakları üzerindeki etkisini somut vakalarla göstermekte, çevre hakkının klasik hak anlayışının ötesinde bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. T.C. Anayasası'nda sağlıklı çevrede yaşama hakkı düzenlenmiş olsa da,

³⁸⁶ United Nations, *United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20)*, 2012, <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20> (E.T. 11.06.2025).

³⁸⁷ İlemin Alan, 35.

³⁸⁸ İlemin Alan, 35.

³⁸⁹ Mitchell and Munro, 66.

³⁹⁰ Mitchell and Munro, 66.

³⁹¹ United Nations Environment Programme (UNEP), *Environmental Rule of Law: First Global Report* (Nairobi: UNEP, 2019), 151, <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report> (E.T. 11.06.2025).

başlık, dil ve içerik açısından eleştiriler mevcuttur. Anayasa Mahkemesi, çevre hakkını sosyal ve ekonomik haklar kapsamında görmesine karşın, mali yeterlilikle sınırlanamayacağı görüşündedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde çevre hakkı açıkça yer almamakla birlikte, Mahkeme'nin içtihadı yorumuyla yaşam hakkı ve özel yaşamın korunması çerçevesinde çevre koruması sağlanmaktadır. Ancak bu korumanın doğrudan yaptırım gücü sınırlıdır. Çevre merkezli etik yaklaşımlar ve doğaya tüzel kişilik tanıma gibi uygulamalar gelişmekteyse de mevcut düzenlemeler çevre hakkını ağırlıklı olarak insan merkezli ele almaktadır. Bu nedenle tez çalışmasında çevre hakkı, bir insan hakkı olarak ele alınmıştır.

Uluslararası çevre hukukunun gelişiminde 1972 Stockholm Konferansı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bildirge'de devletlerin çevre üzerindeki egemenliği kabul edilmekle birlikte, bu hakkın diğer devletlere zarar vermemesi gerektiği vurgulanmıştır. 1982 Dünya Doğa Şartı, 1987 Brundtland Raporu ve 1992 Rio Konferansı çevre hukukunun normatif ve kurumsal temellerini oluşturmuş, 2002 Johannesburg Zirvesi ise bu gelişmeleri pekiştirmiştir. Bölgesel işbirlikleri de zaman içinde önem kazanmış, Avrupa'da Espoo, Helsinki ve Aarhus Sözleşmeleri çevresel etki değerlendirmesi, sınır aşan zararlar ve halkın katılımı alanlarında uyumu sağlamıştır.

Çevre hukukunun ihtiyat, önleme ve kirleten öder ilkeleri, çevre korumasında birbirini tamamlayan bir sistem oluşturur. İhtiyat ilkesi, bilimsel kesinlik olmasa dahi risklere karşı önlem alınmasını zorunlu kılar. Önleme ilkesi zararın kaynağında durdurulmasını sağlar. Kirleten öder ilkesi ise zararın sorumlusu olan tarafın tazminat yükümlülüğünü düzenler. Gelişmekte olan ülkelerde uygulamada “*kirleten ödemez*” yaklaşımı yaygınlaşmaktadır. Bu da çevre zararlarının giderilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle hem devlet hem zararın asıl sorumluları sorumluluk taşımalıdır. Katılım, entegrasyon ve işbirliği ilkeleri ise çevre korumasında devlet ve toplumun aktif rolünü ön plana çıkarır. Türkiye'de bu ilkeler Anayasa ve Çevre Kanunu ile güvence altına alınmış, uluslararası düzeyde ise Aarhus Sözleşmesi halkın bilgi ve katılım haklarını garanti altına almıştır. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi, çevresel, ekonomik ve sosyal unsurlar arasında denge kurarken, geriye gidilemezlik ilkesi çevre standartlarının düşürülmesini engellemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SULAK ALANLARIN ULUSLARARASI HUKUKTA KORUNMASI

VE

AKDENİZ HAVZASI ÖRNEĞİ

A. SULAK ALANLARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1. Sulak Alanların Tanımı ve İşlevleri

Sulak alanlar, karasal ve sucul ekosistemler arasında geçiş niteliği taşıyan, kendine özgü yapısal ve işlevsel özelliklere sahip doğal alanlardır³⁹². Zaman zaman oksijensiz zemin koşulları ve bazı sucul türleri barındırmaları bakımından sucul sistemlerle; damarlı bitki örtüsü açısından ise karasal sistemlerle benzerlik gösterirler. Ancak bu benzerlikler, sulak alanların farklı bir ekosistem sınıfı olarak değerlendirilmesini engellemez³⁹³. Göller, nehirler, bataklıklar, taşkın ovaları, haliçler (nehir ağızları), mangrov bataklıkları, turbalıklar, kıyı şeritleri, mercan kayalıkları sulak alanlara örnek verilebilir³⁹⁴. Sulak alanlar, hayvanlar ve bitki türlerinin %40'ına, kuş türlerinin %50'sine , balık türlerinin üçte ikisine yaşam alanı sunan zengin ekosistemlerdir³⁹⁵.

Sulak alanlar, bazı maddeleri tutarak (yutak), bazılarını dışarı vererek (kaynak) ya da kimyasal şeklini değiştirerek (dönüştürücü) çevreye etki eder. Örneğin bir sulak alan, fosforu tutarken azotu sabit tutabilir, organik karbonu ise dışarı verebilir³⁹⁶. Sulak alanlar, yılın tümünde veya belirli dönemlerinde suyla kaplı kalan, oksijensiz süreçlerin baskın olduğu özgün ekosistemlerdir. Biyoçeşitliliği desteklemenin yanı sıra, su kalitesini artırma, taşkınları dengeleme, erozyonu önleme ve ekonomik fayda sağlama gibi çok

³⁹² National Research Council, *Wetlands: Characteristics and Boundaries* (Washington, DC: National Academies Press, 1995), 21–22.

³⁹³ National Research Council, *Wetlands: Characteristics and Boundaries*, 21–22.

³⁹⁴ The Convention on Wetlands, “*Convention on Wetlands: The Values of Wetlands*,” YouTube official video, 00:26–01:20, January 24, 2022, <https://youtu.be/6JK4VylwtNc?si=BmGe2XgUsc5kUU2C>.

³⁹⁵ The Convention on Wetlands, “*Convention on Wetlands: The Values of Wetlands*,” YouTube official video, 00:26–01:20, January 24, 2022, <https://youtu.be/6JK4VylwtNc?si=BmGe2XgUsc5kUU2C>.

³⁹⁶ National Research Council, *Wetlands: Characteristics and Boundaries*, 32.

yönlü ekolojik ve toplumsal işlevler üstlenirler³⁹⁷. Yüksek biyolojik üretkenlikleri nedeniyle sulak alanlar, sıklıkla "*biyolojik süpermarketler*" olarak tanımlanır³⁹⁸. Fotosentezle yoğun bitkisel biyokütle üreten bu ekosistemler, çok sayıda hayvan türünü barındırır ve karmaşık beslenme ilişkileriyle kapsamlı bir besin ağı oluştururlar³⁹⁹. Yüksek biyolojik çeşitlilik ve üretkenlikleriyle sulak alanlar, en değerli ekosistemler arasında yer alır⁴⁰⁰. Doğal işlevleri ve ekonomik katkıları sayesinde ulusal ve küresel ölçekte stratejik öneme sahiptirler⁴⁰¹. Sulak alanlar, biyolojik üretkenlik açısından yağmur ormanları ve mercan resifleriyle karşılaştırılabilir düzeydedir. Mikroorganizmalardan memelilere kadar çok sayıda tür bu ekosistemlerde barınır⁴⁰². Kara ve su sistemleriyle etkileşim hâlinde çalışan bütüncül ekosistemlerdir. Göçmen kuşlar ve balıklar gibi türler, bu alanların bağlantılılığına ve sürekliliğine bağımlıdır. Bu nedenle sulak alan kayıpları, habitat daralması yoluyla tür çeşitliliğini doğrudan azaltmaktadır⁴⁰³.

Ramsar Sözleşmesi'ne göre (*Özellikle Su Kuşları Yaşam Alanı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme*) sulak alanlar, bataklık, sazlık, turbalık ve gelgitte derinliği altı metreyi geçmeyen kıyı alanlarını kapsayan ekosistemleri kapsamaktadır⁴⁰⁴. Küresel ölçekte yayılım gösteren bu alanlar, iklim düzenlemesi, su rejimi kontrolü ve kuş türlerine yaşam alanı sağlama gibi temel işlevler üstlenmektedir⁴⁰⁵. Sığ su derinliği ve yüksek besin düzeyi sulak alanlarda besin ağının gelişimini desteklemektedir. Zira ayrışan bitki materyalleri, mikroorganizmalarca zenginleştirilerek küçük sucul omurgasızlara ve balıklara besin sağlamaktadır. Bu canlılar ise amfibiler,

³⁹⁷Victor Fagorite et al., "Wetlands, A Review Of Their Classification, Signification And Management For Sustainable Development," *International Journal of Advanced Academic Research | Sciences, Technology and Engineering* 5 (2016): 24.

³⁹⁸ Fagorite et al., 29.

³⁹⁹Fagorite et al., 29.

⁴⁰⁰ Alev Abacı Bayan ve Kadir Yılmaz, "Doğu Akdeniz Bölgesinde Bulunan Sulak Alanlarda Oluşan Toprakların Kil Minerali Özellikleri," *Çukurova Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi* 37, sy. 2 (2021): 385.

⁴⁰¹ Abacı Bayan ve Yılmaz 385.

⁴⁰²Fagorite et al., 28-29.

⁴⁰³National Research Council, 36-38.

⁴⁰⁴ Alexandre S. Timoshenko, "Protection of Wetlands by International Law," *Pace Environmental Law Review* 5 (1988): 463.

⁴⁰⁵ Timoshenko, 463.

kuşlar ve memeliler tarafından tüketilmektedir. Özellikle göç ve üreme dönemlerinde pek çok tür, sulak alanlara beslenme ve barınma açısından bağımlıdır⁴⁰⁶.

a. Sulak Alanların Doğa ve İnsan İçin Önemi

İnsanların sulak alanlarla etkileşimi Mezolitik Dönem'den itibaren başlamıştır. Başta avcılık ve toplayıcılıkla sınırlı kalan bu etkileşim, Neolitik Dönem'de kalıcı yerleşimlerin kurulmasıyla beraber artmıştır. Yerleşik hayata geçilmesi, tarımın ve metal kullanımının artmasını sağlamış, bu sosyo-ekonomik değişim de sulak alanlardaki yerleşimleri yaygınlaştırmıştır⁴⁰⁷. Orta Çağ sonuna dek sulak alanları yönetici seçkinler kullanıp dönüştürmüşse de arkeolojik bulgular asıl kullanımın halk tarafından yapıldığını göstermektedir⁴⁰⁸. Sulak alanlar su tutma, besin döngüsünü düzenleme ve yaşam alanı sağlama gibi hidrolojik, biyokimyasal ve ekolojik işlevler üstlenmektedir. Bu işlevler alanın tipi ve insan etkisine göre değişmektedir. Ancak bir alanın sulak alan sayılması için bu işlevleri mutlaka yerine getirmesi gerekmez⁴⁰⁹.

Tarihsel olarak hastalıklarla ilişkilendirilerek değersiz görülen bu alanlar, habitat sağlama, su kalitesini iyileştirme, taşkın kontrolü ve doğal kaynak üretimi gibi pek çok fayda sunduğundan sulak alanların korunması, ekosistem hizmetlerinin sürdürülmesinin yanı sıra halk sağlığına da katkı sağlamaktadır⁴¹⁰. Sulak alanlar aynı zamanda eğitim, rekreasyon ve kültürel değerler açısından da katkı sunan ekosistemlerdir⁴¹¹. Bu çok yönlü katkılar, sulak alanların korunmasını çevresel sürdürülebilirlik için vazgeçilmez kılmaktadır⁴¹². Tarihsel süreçte medeniyetlerin gelişimine katkı sunan sulak alanlar, günümüzde ekolojik işlevleri ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki rolleriyle öne çıkmaktadır⁴¹³. Bataklık, sazlık ve deltalar gibi farklı formlardaki bu alanlar, iklimin

⁴⁰⁶ Fagorite et al., 29.

⁴⁰⁷ Vlado Vancura, "People Interact with the Wetlands," European Wilderness Society, 24 Nisan 2023, <https://wilderness-society.org/people-interact-with-the-wetlands/>, (E.T. 04.06.2025).

⁴⁰⁸ Vancura, "People Interact with the Wetlands."

⁴⁰⁹ National Research Council, 34.

⁴¹⁰ Fagorite et al., 28-29.

⁴¹¹ Allison M. Bredbenner, "A case study in wetlands conservation: Identifying best management practices for landowner stewardship" (Master's thesis, James Madison University, 2011), 2–6.

⁴¹² Bredbenner, 2-6.

⁴¹³ Berat Umut Baysal, *Türkiye Sulak Alanlar Arazi Örtü/Kullanım Değişimlerinin Arazi Tahribatının Dengelenmesi Kapsamında İzlenmesi Ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, 2022), 1–4.

dengelenmesi, suyun arıtılması ve doğal kaynak temini gibi temel ekosistem hizmetleri sunmaktadır⁴¹⁴. Sulak alanlar su temini, tarım, balıkçılık, enerji üretimi, ulaşım, rekreasyon ve şifalı bitkiler gibi pek çok ekosistem hizmeti sunarak ekonomik ve ekolojik kalkınmaya katkı sağlamaktadır⁴¹⁵. Göç, üreme ve beslenme dönemlerinde kuşlara barınak sağlayan bu alanların korunması, biyolojik çeşitlilik ve sürdürülebilirlik açısından kritik öneme sahiptir⁴¹⁶. Tatlı su sulak alanları, bölgesel ölçekte besin maddeleri ve kirleticiler için dönüştürücü, filtreleyici ve depolayıcı sistemler olarak ekolojik açıdan önemli alanlardır. Bu özelliklerinden dolayı atık su arıtımı kaynaklı kirliliğin azaltılmasında sıklıkla kullanılmaktadırlar⁴¹⁷.

Sulak alanlar, başta su kuşları olmak üzere zengin bir biyolojik çeşitliliğe ev sahipliği yaparken ekolojik işlevleri ve sundukları ekonomik katkılarla da öne çıkar. Balıkçılık, tarım, hayvancılık, saz üretimi⁴¹⁸ ve turizm gibi faaliyetlerle bölgesel kalkınmaya katkı sağlarken, iklim düzenlemesi ve yeraltı suyu beslenmesi gibi çevresel işlevler üstlenir⁴¹⁹. Kurak ve yarı kurak bölgelerde yer alan izole sulak alanlar, göçmen kuşlar için kritik durak noktaları ve amfibiler için önemli üreme habitatları sunar. Bu alanlar, su ve besin kaynaklarının sınırlı olduğu bölgelerde adeta birer ekolojik vaha niteliğindedir. Ayrıca, bazı izole sulak alanlar küresel ölçekte nadir ekosistemleri barındırarak biyolojik çeşitliliğin korunmasında özel bir rol üstlenir⁴²⁰. Sulak alanlar, geçmişte “atıl alanlar” olarak değerlendirilmiş olsa da günümüzde su döngüsünü düzenleme, biyolojik çeşitliliği

⁴¹⁴ Baysal, 1–4.

⁴¹⁵ Faruk Kardaş ve Meral Cebe, "Sulak Alanlar ve Göçmen Kuşların Ekosistemdeki Yeri," *Menba Kastamonu Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dergisi*, sy. 7 (2021): 3.

⁴¹⁶ Kardaş ve Cebe, 3.

⁴¹⁷ Donal D. Hook, "Wetlands: History, Current Status and Future," *Environmental Toxicology and Chemistry* 12 (1993): 2157.

⁴¹⁸ Sazlıkların sulak alan ekosistemine katkıları için **bkz.** Naime Arslan, "Eskişehir, Afyon ve Kütahya Bölgesi Sulak Alan Biyoçeşitliliği Üzerine Tehditler," içinde *Ulusal Sulak Alanlar Sempozyumu Bildirileri*, haz. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı (Ankara: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2011), 135.

⁴¹⁹ Murat Demirel, "Ulusal Öneme Haiz Sulak Alanların Yereldeki Algısı: Aktaş Gölü (Ardahan) Örneği," içinde *Ardahan Değerlemeleri 2: Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar*, haz. İhsan Kurtbaşı (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 80.

⁴²⁰ Ralph W. Tiner, "Geographically Isolated Wetlands of the United States," *The Society of Wetland Scientists* 23 (2003): 513.

koruma ve doğal kaynak üretimi gibi çok yönlü ekosistem hizmetleri sunan kritik alanlar olarak kabul edilmektedir⁴²¹.

Sulak alanlar, doğrudan ve dolaylı ekonomik faaliyetlere katkı sağlayan, su rejimini düzenleyen, kirleticileri arıtan, iklimi dengeleyen, biyolojik çeşitliliği koruyan ve estetik-kültürel değer taşıyan ekosistemlerdir. Bu çok yönlü işlevleriyle hem çevresel hem ekonomik açıdan stratejik öneme sahiptir⁴²². Tarih boyunca insanlar, özellikle nehir kıyılarındaki verimli sulak alanlarda tarım yaparak yerleşimlerini bu bölgelerde kurmuştur ancak zamanla drenaj ve arazi ıslahı yoluyla bu alanlar yoğun şekilde tarıma açılmış, bu da biyolojik çeşitlilikte azalmaya ve ekosistem işlevlerinin kaybına neden olmuştur⁴²³.

1971 yılında akdedilen Ramsar Sözleşmesi⁴²⁴, bu alanları korunması gereken doğal ve yapay su alanları olarak tanımlar⁴²⁵. Ancak artan kentleşme ve ekonomik baskılar nedeniyle birçok sulak alan yok olma tehlikesi altındadır⁴²⁶. Ramsar Sözleşmesi, bu alanların özellikle su kuşları için taşıdığı uluslararası önemi vurgulamış, taraf devletlere yalnızca belirli alanları değil, tüm sulak alanları “akılcı kullanım”⁴²⁷ ilkesi doğrultusunda koruma yükümlülüğü getirmiştir⁴²⁸.

Sulak alanlar, taşkınları azaltma, kuraklık etkilerini hafifletme, yangınlara karşı doğal tampon görevi görme gibi kritik ekosistem hizmetleri sunar. Bu koruyucu işlevler hem insanlar hem de yaban hayatı için hayati önemdedir⁴²⁹. Buna karşılık, su rejimindeki

⁴²¹ Marge Holland, Ed Maltby ve Joseph Larson, "Wise Use of Wetlands," *Nature and Resources (UNESCO)* XXIV (1988): 3.

⁴²² Mürüvvet Merve Bozduman, *Sulak Alanlarda Koruma Kullanma Dengesinin Sağlanması: Burdur Gölü Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019), 19–20.

⁴²³ Jos T.A. Verhoeven ve Tim L. Setter, "Agricultural Use of Wetlands: Opportunities and Limitations," *Annals of Botany* 105 (2010): 155–156.

⁴²⁴ UNESCO, *Ramsar Convention*, art. 1.

⁴²⁵ Sadokpam Gojendro, Basudha Ch ve Sanjay Kumar Das, "Wetlands: Importance and Conservation Strategy for The Loosing Ecosystem," *Agri-India Today* 3 (2023): 74.

⁴²⁶ Gojendro, Ch ve Das, 74.

⁴²⁷ “Akit Taraflar, Liste’ye dahil edilmiş sulak alanların korunmasını teşvik etmek ve mümkün olduğunca kendi topraklarında bulunan sulak alanların akılcı kullanımını sağlamak amacıyla planlama süreçlerini oluşturacak ve uygulayacaktır.” **Bkz.** UNESCO, *Ramsar Convention*, art. 3.

⁴²⁸ Holland, Maltby and Larson, 3.

⁴²⁹ Joanna Endter-Wada, Karin M. Kettenring ve Ariana Sutton-Grier, "Protecting Wetlands For People: Strategic Policy Action Can Help Wetlands Mitigate Risks and Enhance Resilience," *Environmental Science and Policy* 108 (2020): 38.

değişiklikler, habitat kaybı, su kalitesinin bozulması ve istilacı türlerin baskısı gibi insan kaynaklı tehditler, bu alanların işlevselliğini ve türlerin yaşamlarını tehlikeye atmaktadır. Bu durum, özellikle yaşam döngüsünü sulak alanlarda sürdüren su kuşları için büyük bir risk oluşturur⁴³⁰. Özellikle iç sulak alanlar, sınırlı yüzey alanlarına rağmen içme suyu temini, atık su arıtımı ve biyoçeşitlilik açısından yüksek işlevsellik taşımaktadır. Ancak insan faaliyetleri, bu alanların çoğunun kaybına neden olmuştur. Tarım, kentleşme ve risk azaltım uygulamaları bu kayıpta başlıca etkenler olarak tespit edilmiştir⁴³¹.

Sulak alanların korunması, artan insan etkileri karşısında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, sulak alanlarda özel koruma statüsüne sahip alanların oluşturulması dikkat çekicidir⁴³². Sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunan büyük ölçekli koruma alanları oluşturularak sulak alan ekosistemlerinin restorasyonu ve korunması hedeflenmektedir⁴³³. Kentleşme baskısı altındaki bu alanların korunması, yalnızca ekosistem hizmetlerinin sürdürülmesi için değil, aynı zamanda kent yaşamının ihtiyaçları açısından da önemlidir⁴³⁴. Kentsel sulak alanlar, nehir, göl, bataklık ve kıyı ekosistemlerini kapsamakta ve hızlı kentleşmenin baskısıyla giderek kaybolmaktadır⁴³⁵. Sulak alanlar, tarım, sanayi, kirlilik ve yanlış yönetim gibi insan faaliyetleriyle hızla yok olmaktadır. Su rejimindeki bozulmalar ve habitat kaybı, biyolojik çeşitliliği azaltmakta ve ekosistem ile ekonomik dengeyi tehdit etmektedir⁴³⁶. Türkiye’de de sulak alanlar, doğal ekosistemler olarak hem biyolojik çeşitliliğin korunması hem de insan yaşamına sağladığı ekosistem hizmetleri açısından büyük önem taşımaktadır⁴³⁷.

⁴³⁰ Department of Climate Change, Energy, the Environment and Water, *Wetlands and Biodiversity* (Canberra: Commonwealth of Australia, 2016), <https://www.dcceew.gov.au/sites/default/files/documents/factsheet-wetlands-biodiversity.pdf> (E.T. 11.06.2025).

⁴³¹ Furkan Salih Yiğit ve Akif Ketten, "Türkiye’nin Sulak Alanlarının Genel Değerlendirilmesi," *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, sy. 20 (2024): 349–350.

⁴³² N. G. Dmitruk ve M. P. Druzhnova, "Economic Use of Wetlands In A Historical Context," *IOP Conference Series Earth and Environmental Science* 852 (2021): 3.

⁴³³ Dmitruk ve Druzhnova, 3.

⁴³⁴ Mehmet Nazım Özer, "Ekolojik Değer Olarak Sulak Alanların Korunmasına Yönelik Stratejiler," içinde *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Bildirileri*, 8-10 Eylül 2005 (Isparta: SDÜ, 2005), 139–140.

⁴³⁵ Melis Somay Altaş, "Sürdürülebilir Kentler için Kentsel Sulak Alanların Hidrojeolojik ve Hidrojeokimyasal Yönden Değerlendirilmesi: İzmir Kenti Örneği," *DEU FMD* 24, (2022): 961.

⁴³⁶ Bozduman, 23.

⁴³⁷ Altaş, 960.

b. Sulak Alanlara Zarar Veren Faaliyetler

Sulak alanların ekolojik işlevleri toplum nezdinde aynı ölçüde değer görmez. Burada bahsi geçen değer kavramı, çoğunlukla toplumun doğrudan fayda sağladığı mal ve hizmetlerle ilişkilidir. Bu bağlamda, sulak alanlara atfedilen değer, zamanla ve sosyo-ekonomik gelişmelere paralel olarak değişebilir⁴³⁸. Sulak alanlar, taşkın kontrolü, yeraltı suyu yenilenmesi, kıyı koruması ve su arıtımı gibi hayati ekosistem hizmetleri sunar, yeraltı su kaynaklarının hem yenilenmesinde hem de boşalımında kritik rol oynar, fırtına kaynaklı zararları en aza indirir. Ayrıca, bu ekosistemler, tortu ve kirleticileri filtreleyerek su kalitesini iyileştirir, doğal bir arıtma işlevi görür⁴³⁹. Bununla birlikte, sulak alanlar günümüzde özellikle kirlilik, yoğun tarımsal kullanım, sanayi faaliyetleri ve hızlı kentleşme gibi baskılar nedeniyle ciddi tehditlerle karşı karşıya kalmaktadır⁴⁴⁰. Sulak alanların kurutulması başlangıçta faydalı zannedilse de zaman içerisinde birçok sorunu beraberinde getirmiştir⁴⁴¹. Sulak alanların kurutulması ekosistem dengesinin bozulmasına, ötrifikasyon kaynaklı su kalitesinde azalmaya, biyolojik çeşitliliğin tehlikeye girmesine ve tarım topraklarında tuzluluk ile alkalilik artışına bağlı kimyasal bozulmalara yol açmaktadır⁴⁴².

Sulak alanlar tropikal ormanlardan sonra en yüksek biyolojik çeşitliliğe sahip alanlar olmalarına rağmen yukarıda da detaylandırıldığı üzere geçmişte sıtma gibi hastalıklar nedeniyle değersiz görülmüş ve sistematik biçimde kurutulmaları teşvik edilmiştir⁴⁴³. Bu yaklaşım, birçok ülkede geri dönüşü mümkün olmayan kayıplara neden olmuştur⁴⁴⁴. Akarsu rejimlerinin değişmesi, yoğun tarımsal su kullanımı ve kentleşme gibi insan etkileri, birçok sulak alanın kaybına yol açmıştır⁴⁴⁵. Verimsiz sulama uygulamaları, tarım

⁴³⁸ National Research Council, 34.

⁴³⁹ Fagorite et al., 30-31.

⁴⁴⁰ Fagorite et al., 24.

⁴⁴¹ Abacı Bayan ve Yılmaz, 385.

⁴⁴² Abacı Bayan ve Yılmaz, 385.

⁴⁴³ Baysal, 1-4.

⁴⁴⁴ Baysal, 1-4.

⁴⁴⁵ María E. Milanés Murcia, Samuel Sandoval Solis ve Michelle Stevens, *The Environmental Protection of Wetlands under International Law*, WSP Research, Aralık 2013 (Davis, CA: University of California, Davis), 9–10.

arazilerinde tuzluluğu artırarak biyolojik çeşitliliği tehdit etmektedir⁴⁴⁶. Kıyı, deniz ve sulak alan ekosistemleri ise endüstriyel, tarımsal ve evsel kirlilikten ciddi biçimde zarar görmektedir⁴⁴⁷.

Sulak alanlar, insan faaliyetleri nedeniyle ciddi tahribata uğramış ve son 300 yılda %87'si yok olmuştur. Bu yok oluş, özellikle tarım, sanayi ve yerleşim amacıyla alan açılması sonucu gerçekleşmiş, biyolojik çeşitliliği ve nesli tehlike altındaki türleri tehdit eden büyük habitat kayıplarına yol açmıştır⁴⁴⁸.

Türkiye'de ise 1960'lı yıllardan itibaren hız kazanan aşırı kullanım ve kurutma uygulamaları, pek çok sulak alanın yok olmasına yol açmış, bu durum hem ekosistem hizmetleri kaybına hem de ekonomik ve sosyal zararlara sebep olmuştur⁴⁴⁹. Bu faaliyetler, akış rejimini bozarak tuzluluk oranını artırmış ve kimyasal birikimlerle ekosistem sağlığını ciddi biçimde etkilemiştir⁴⁵⁰. Sulak alanları besleyen su kaynakları üzerindeki baraj ve sulama projeleri de doğal su rejimini bozmuştur. Bu müdahaleler, alanların kurumasına, bitki örtüsünün azalmasına, kuşların ve balıkların üreme döngüsünün kesintiye uğratılmasına sebep olmaktadır⁴⁵¹. İnsanlar tarafından kurulan setler, tatlı su veya gelgit akışlarını değiştirerek sulak alanlara zarar verebilmektedir⁴⁵². Tarım, sivrisinek kontrolü gibi amaçlarla açılan drenaj kanalları, sulak alanların hidrolojisini ciddi şekilde bozabilir ve bu alanları kara ekosistemlerine dönüştürebilir⁴⁵³.

⁴⁴⁶ Filiz Demirayak, "Biyolojik Çeşitlilik-Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma" (Doğal Hayatı Koruma Derneği için, TÜBİTAK VİZYON 2023 Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli için hazırlanmıştır, 2002), 14.

⁴⁴⁷ Demirayak, 14.

⁴⁴⁸ BioLEARN, *Sulak Alanlara Yönelik Tehditler ve Sulak Alanların Korunması: Eğitim Kitapçığı*, Black Sea Basin CBC Programme, 2021, 11, https://blacksea-cbc.net/wp-content/uploads/2021/05/BSB142_BioLEARN_11a_Threats-to-Wetlands-and-Wetland-Conservation_Trainers-Booklet_TR.pdf (E.T. 11.06.2025).

⁴⁴⁹ Hayriye Sağır, "Sürdürülebilirlik Bağlamında Konya Kapalı Havzası," *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, sy. 4 (2020): 95.

⁴⁵⁰ BioLEARN, *Sulak Alanlara Yönelik Tehditler ve Sulak Alanların Korunması: Eğitim Kitapçığı*, 11.

⁴⁵¹ BioLEARN, *Sulak Alanlara Yönelik Tehditler ve Sulak Alanların Korunması: Eğitim Kitapçığı*, 12.

⁴⁵² National Park Service, "Threats to Wetlands," U.S. Department of the Interior, <https://www.nps.gov/subjects/wetlands/threats-to-wetlands.htm> (E.T. 12.06.2025).

⁴⁵³ National Park Service, "Threats to Wetlands."

Kıyı parkları yakınlarındaki petrol sızıntıları ile havaya karışan cıva ve kükürt bileşenleri de sulak alanları kirleterek ekosistem kalitesini düşürebilir⁴⁵⁴.

1970 yılından bu yana dünya sulak alanlarının üçte birinden fazlası yok olmuş, tatlı su türlerinin %83'ü gerilemiştir⁴⁵⁵. Türlerin %40'ı için yaşamsal olan bu ekosistemler, sürdürülebilir olmayan kalkınma, habitat kaybı, kirlilik, istilacı türler ve iklim değişikliği nedeniyle tehdit altındadır⁴⁵⁶. Sulak alanların %87'si tarım, sanayi ve yerleşim uğruna kaybedilmiş, bu da biyolojik çeşitliliği ciddi şekilde etkilemiştir⁴⁵⁷. Sulak alanlar, tarım, inşaat ve baraj projeleri nedeniyle kurutulmakta, bu da ekosistemin bozulmasına yol açmaktadır. İstilacı türler yerli türleri tehdit ederken, sanayi ve evsel atıklar bu alanların kirlenmesine neden olmaktadır. İklim değişikliği ise bazı bölgelerde kuraklık, bazılarında su baskınları yoluyla sulak alanların yok olmasına sebep olmaktadır⁴⁵⁸. Görüldüğü üzere sulak alanlar insan kaynaklı pek çok tehditle karşı karşıyadır⁴⁵⁹. Benzer şekilde insanlar tarafından gerçekleştirilen bitki örtüsüne yönelik olumsuz faaliyetler de yerli olmayan türlerin istilası, otlatma, turba çıkarımı ve doğal bitki örtüsünün tahribi gibi nedenlerle sulak alanların ekolojik dengesini bozmaktadır ve tüm bu baskılar, yalnızca sulak alan kaybına değil, aynı zamanda sulak alanların işlevsel olarak zayıflamasına da neden olmaktadır⁴⁶⁰.

2. Sulak Alanların Sürdürülebilir Yönetimi

Sulak alanlar insan faaliyetlerinden ciddi şekilde etkilendiğinden sulak alan yönetimi, çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutların etkileşimini dikkate alan çok boyutlu ve

⁴⁵⁴ National Park Service, "Threats to Wetlands."

⁴⁵⁵ Wildfowl & Wetlands Trust, "Threats to Wetlands," <https://www.wwt.org.uk/our-work/threats-to-wetlands> (E.T. 12.06.2025).

⁴⁵⁶ Wildfowl & Wetlands Trust, "Threats to Wetlands."

⁴⁵⁷ Wildfowl & Wetlands Trust, "Threats to Wetlands."

⁴⁵⁸ "What Are the Major Threats to Wetland Ecosystems Around the World?," WorldAtlas, <https://www.worldatlas.com/articles/what-are-the-major-threats-to-wetland-ecosystems-around-the-world.html> (E.T. 12.06.2025).

⁴⁵⁹ Maine Department of Environmental Protection, "Threats to Wetlands," Maine.gov, <https://www.maine.gov/dep/water/wetlands/threats.htm> (E.T. 12.06.2025).

⁴⁶⁰ U.S. Environmental Protection Agency, *Threats to Wetlands*, Ocak 2021, https://www.epa.gov/sites/default/files/2021-01/documents/threats_to_wetlands.pdf (E.T. 11 Haziran 2025).

dinamik bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır⁴⁶¹. Küresel çevre krizleri, insan geçimi ile ekosistemler arasındaki karşılıklı bağımlılığı ön plana çıkarmıştır⁴⁶². Sulak alanlar, hem ekolojik hizmetler hem de geçim kaynakları açısından kritik öneme sahiptir ancak bu ilişki çoğu zaman politika yapımında göz ardı edilmektedir⁴⁶³. Yöre halkının bilgi ve değerlerinin dikkate alınması, koruma çabalarının etkinliğini artıran önemli bir faktördür. Dolayısıyla bu bilgi ve deneyimlerin göz ardı edilmesi, halkın sürece katılımını engellemektedir⁴⁶⁴.

Sürdürülebilir sulak alan yönetimi, bu ekosistemlerin çevresel işlevlerini korurken aynı zamanda insan ihtiyaçlarını da karşılayan bir yaklaşımı ifade etmektedir⁴⁶⁵. Bu yönetim anlayışı, doğal kaynakların uzun vadeli kullanımını güvence altına alırken ani çevresel şoklar, iklimsel ve mevsimsel dalgalanmalara karşı kırılganlığı azaltmayı hedeflemektedir⁴⁶⁶. Özel sektör teknolojik gelişmelere öncülük etse de çevresel risklerin yönetimi ve sürdürülebilir uygulamaların yaygınlaştırılmasında kamu sektörünün rolü hayati önem taşımaktadır⁴⁶⁷. Bununla birlikte elbette tek başına kamu sektörünün çabaları, sürecin başarıya ulaşması için yeterli değildir. Sürdürülebilir çevre politikalarının uygulanabilmesi için devlet, halk ve özel aktörleri bir araya getiren çok merkezli yönetim modelleri oluşturulmalıdır⁴⁶⁸. Koruma alanları, sulak alan parkları ve suya dayalı özel statüler geliştirilerek kaynaklara sürdürülebilir güvence sağlanabilir⁴⁶⁹. Ayrıca kirletici salımı ve su kullanımları, havza ölçekli planlamalarla denetlenmeli, nadir

⁴⁶¹ Lobat Zebardast et al., "Sustainable wetland management through bridging the communication gap between conservation projects and local communities," *Environment, Development and Sustainability: A Multidisciplinary Approach to the Theory and Practice of Sustainable Development* 23, sy. 7 (2021): 11099–11100.

⁴⁶² Karwan Shanazi ve Mousa Aazami, "Sustainability and Diversity of Wetland Livelihoods: The Case of Livelihoods around the Zarivar Wetland, Iran," *Environmental Science and Policy* 55 (2025): 2.

⁴⁶³ Shanazi ve Aazami, 2.

⁴⁶⁴ Zebardast et al., "Sustainable Wetland Management," 11115.

⁴⁶⁵ Shanazi and Aazami, 5.

⁴⁶⁶ Shanazi and Aazami, 5.

⁴⁶⁷ Rajinder Peshin, "Sustainability in Plant and Crop Protection," in *Natural Resource Management: Ecological Perspectives*, haz. Rajinder Peshin ve Ashok K. Dhawan (Springer, 2016), 7.

⁴⁶⁸ Dinesh K. Marotia, "Managing Wetland Ecosystems: A Polycentric Perspective," in *Natural Resource Management: Ecological Perspectives*, haz. Rajinder Peshin ve Ashok K. Dhawan (Springer, 2016), 5.

⁴⁶⁹ Ting Xu et al., "Wetlands of International Importance: Status, Threats, and Future Protection," *International Journal of Environmental Research and Public Health* 16, (2019): 18.

türlerin korunması ve ekolojik su ihtiyacının karşılanması sağlanmalıdır⁴⁷⁰. Bu çerçevede, yerel koşullara uygun bilim temelli hukuki düzenlemeler hızla yürürlüğe konmalıdır⁴⁷¹.

3. Sulak Alanların Koruma Statüsü

a. Korunan Alan Kavramı

Korunan alan⁴⁷², biyolojik çeşitliliğin ve doğal ya da ilişkili kültürel kaynakların korunması ve sürdürülmesi amacıyla özel olarak tahsis edilen, hukuki ya da başka etkili yöntemlerle yönetilen kara ve/veya deniz alanıdır⁴⁷³. Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (*International Union for Conservation of Nature, IUCN*), korunan alanları doğa, ekosistem hizmetleri ve kültürel değerlerin uzun vadeli korunmasını amaçlayan, sınırları net şekilde belirlenmiş, resmi olarak tahsis edilmiş hukuki ya da etkili diğer yöntemlerle yönetilen alanlar olarak tanımlamaktadır⁴⁷⁴. İç hukukumuza bakıldığında ise “Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik” korunan alanları, biyolojik çeşitliliğin ve onunla ilişkili doğal-kültürel değerlerin sürekliliğini sağlamak amacıyla belirli mevzuat çerçevesinde koruma altına alınan kara, su ve deniz alanlar olarak tanımlamaktadır. Milli parklar, tabiat parkları, tabiat anıtları, doğal sit alanları ve özel çevre koruma bölgeleri bu kapsamdadır. Buna karşılık korunma alanı, taşınmaz tabiat varlıklarının veya doğal çevre içerisindeki belirli unsurların muhafazasını temin eden, korunması zorunlu görülen dar ölçekli alanları tanımlamaktadır⁴⁷⁵.

⁴⁷⁰ Xu et al., 18.

⁴⁷¹ Xu et al., 18.

⁴⁷² IUCN’ye göre korunan alan: “Doğanın uzun vadeli korunmasını, buna bağlı ekosistem hizmetlerini ve kültürel değerleri sağlamak amacıyla yasal ya da başka etkili yollarla tanınan, tahsis edilen ve yönetilen, açıkça tanımlanmış coğrafi bir alandır.” **Bkz.** IUCN (International Union for Conservation of Nature), *Guidelines for Protected Area Management Categories* (Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN, 1994).

⁴⁷³ Trevor Sandwith et al., "Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation: Based on the Proceedings of Workshops Held in Bormio (1998) and Gland (2000)," in *Best Practice Protected Area Guidelines Series*, no. 7, haz. Adrian Phillips (Gland: IUCN – The World Conservation Union, 2001), 3.

⁴⁷⁴ Uğur Zeydanlı ve diğerleri, "Koruma Biyolojisi ve Korunan Alanlar," içinde *Türkiye Ormancılığında Korunan Alanlar*, der. Murat Alan (Ankara: Orman Genel Müdürlüğü, 2024), 17.

⁴⁷⁵ T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, *Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik*, Resmî Gazete, 19 Temmuz 2012, Sayı 28358, m. 4.

Koruma sürecinin temelini, korunacak alanların bilimsel ve hukuki yöntemlerle tanımlanması oluşturmaktadır⁴⁷⁶. Hukuki bağlamda bu alanlar, kullanım biçimleri yasal düzenlemelerle sınırlandırılan ve devlet kontrolünde yönetilen bölgelerdir⁴⁷⁷. Artan insan etkileri ve iklim değişikliği, sulak alanların ciddi biçimde küçülmesine ve bozulmasına yol açmıştır⁴⁷⁸. Sulak alanlara bağımlı türlerin önemli bir bölümü tehdit altındadır ve bu durum, koruma çabalarının aciliyetini artırmaktadır⁴⁷⁹. Ramsar Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi⁴⁸⁰ gibi uluslararası mekanizmalar aracılığıyla, sulak alanların korunması, restorasyonu ve sürdürülebilir yönetimi konusunda küresel ilgi giderek artmaktadır⁴⁸¹. Uluslararası Doğayı Koruma Birliği, koruma alanlarını kategorilere ayırmıştır⁴⁸². Buna göre, mutlak doğa koruma alanı, milli park, doğal anıt, habitat yönetim alanı, korunan manzara, yönetilen kaynak koruma alanı kategorileri oluşturulmuştur⁴⁸³.

1992 yılında kabul edilen Biyoçeşitlilik Sözleşmesi'nde⁴⁸⁴ korunan alanların sürdürülebilir kullanım ve ekosistem hizmetleri bağlamında ele alındığı ve korunan alanların çok işlevli ve insan merkezli yaklaşımlarla yönetilmesinin teşvik edildiği görülmektedir⁴⁸⁵. 2004 yılında Kuala Lumpur'da düzenlenen Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Taraflar Konferansı (COP 7) toplantısında, korunan alanlara ilişkin olarak Sözleşme'nin 8(a)–(e) maddeleri kapsamında "Korunan Alanlar Çalışma Programı" (*Programme of Work on Protected Areas, PoWPA*) kabul edilmiştir. Söz konusu karar, COP 7'nin 28 numaralı kararı (Decision VII/28) olarak kayıtlara geçmiştir⁴⁸⁶.

⁴⁷⁶ Gülhan Badur Özden, "Türkiye'de Koruma Alanı Statüleri," içinde *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Bildirileri*, 8–10 Eylül 2005 (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Ankara: Dr. Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, 2005), 1.

⁴⁷⁷ Badur Özden, 1.

⁴⁷⁸ Qiang Yi et al., "Global Conservation Priorities for Wetlands and Setting Post-2025 Targets," *Communications Earth & Environment* 5, sy. 4 (2024): 3.

⁴⁷⁹ Yi et al., 3.

⁴⁸⁰ Secretariat of the Convention on Biological Diversity, *Convention on Biological Diversity*, <https://www.cbd.int/> (E.T. 12.06.2025).

⁴⁸¹ Yi et al., 3.

⁴⁸² Nigel Dudley, *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories* (Gland, Switzerland: IUCN, 2008), 14.

⁴⁸³ Sandwith et al., 4.

⁴⁸⁴ United Nations, *Convention on Biological Diversity*.

⁴⁸⁵ Ole Kristian Fauchald, "International Environmental Governance and Protected Areas," *Yearbook of International Environmental Law* 30, sy. 1 (2019): 112.

⁴⁸⁶ Convention on Biological Diversity, *Protected Areas (Articles 8 (a) to (e)). Decision Adopted by the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity at its Seventh Meeting*,

Sınır ötesi korunan alanlarda ise doğal kaynakların ortak kullanımı nedeniyle sıkça çevresel çatışmalar görülmektedir⁴⁸⁷. Bu çatışmaların çözümünde geleneksel, kurumsal ve işbirliğine dayalı olmak üzere üç temel yaklaşım benimsenmektedir. Kurumsal yöntemler hızlı ve bağlayıcı sonuçlar sunsa da yerel kullanıcıların sürece dahil edilmemesi nedeniyle kalıcı çözümleri zorlaştırmaktadır⁴⁸⁸. Günümüzde doğa koruma planlamasının yalnızca alan ölçeğinde olamayacağı, ulusal ve bölgesel düzeylerde, daha geniş bir ölçekte ele alınması gerektiği genel olarak anlaşılmıştır⁴⁸⁹. Bitkiler ve hayvanların ulusal sınırları tanımadığı, onları tehdit eden pek çok etkenin de bu sınırları dikkate almayacağı⁴⁹⁰ hususlarının vurgulandığı 1997 tarihli Cape Town'da düzenlenen Sınır Aşan Korunan Alanlar Toplantısı'nın⁴⁹¹ açılış konuşmasında, dönemin Güney Afrika⁴⁹² Çevre ve Turizm Bakanı Dr. Z. Pallo Jordan şu sözleri sarf etmiştir:

"Güney Afrika'nın nehirleri birden fazla ülke tarafından paylaşılmaktadır. Dağ sıraları, 19. yüzyıl politikacılarının haritaya bir çizgi çekmesiyle aniden sona ermez. Rüzgârlar, okyanuslar, yağmur ve atmosferik akımlar siyasi sınırları tanımaz. Dünyanın çevresi tüm insanlığın ve yaratılmış olanın ortak mülkiyetidir ve bir ülkede gerçekleşen olaylar yalnızca komşularını değil, çok daha ötesini etkiler"⁴⁹³.

b. Sulak Alanların Korunması Bakımından Ramsar Sözleşmesi'nin Önemi

Münhasıran sulak alanların korunmasını konu alan Ramsar Sulak Alanlar Sözleşmesi, 1971 yılında İran'da kabul edilmiş ve 1975 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'nin amacı⁴⁹⁴, sulak alanların korunması ile bu alanların temel çevresel işlevlerinin ve ekonomik, kültürel, bilimsel ve rekreasyonel değerlerinin tanınmasını sağlamaktır⁴⁹⁵.

UNEP/CBD/COP/DEC/VII/28, Kuala Lumpur, 13 Nisan 2004, <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-07/cop-07-dec-28-en.pdf> (E.T. 12.06.2025).

⁴⁸⁷ Constance Mudondo, Dauda B. Waiswa ve Robert Kabumbuli, "Uganda: Conceptual Limitations within Formal Conflict Resolution Mechanisms in Transboundary Protected Areas," *Conflict Studies Quarterly* 28 (2019): 47.

⁴⁸⁸ Mudondo, Waiswa ve Kabumbuli, 47.

⁴⁸⁹ Sandwith, Shine, Hamilton ve Sheppard, vii.

⁴⁹⁰ Sandwith, Shine, Hamilton ve Sheppard, vii.

⁴⁹¹ United Nations, "African Ministers in Cape Town Resolve to Promote Partnership for Water in Cities," Press Release HAB/148, 17 Aralık 1997, <https://press.un.org/en/1997/19971217.hab148.html> (E.T. 12.06.2025).

⁴⁹² IRC International Water and Sanitation Centre, *Water and Sanitation for All: A Practitioner's Companion*, 2001, <https://www.ircwash.org/sites/default/files/202.3-BU01-18004.pdf> (E.T. 12.06.2025).

⁴⁹³ Sandwith, Shine, Hamilton and Sheppard, vii.

⁴⁹⁴ Ramsar Convention, preamble ve art. 5.

⁴⁹⁵ Salwan Jaber Hashim, Valiullina Ksenia Borisovna, ve Davletgildeev Rustem Schamilevich, "The International Legal Status of Marshes of Iraq as Protected Natural Areas," *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* 8 (2019): 198.

Sözleşme'nin temelinde, korunan alan temelli bir koruma yaklaşımı yer almaktadır. Ramsar çerçevesi üç ana ilkeye dayanır: Ramsar alanlarının belirlenmesi ve yönetimi, sulak alanların akılcı kullanımı ve uluslararası işbirliği⁴⁹⁶. Ramsar Sözleşmesi'nin başlangıçta odaklandığı temel konu, taraf devletlerdeki "uluslararası öneme sahip sulak alanların" belirlenmesi ve bu alanlara ulusal mevzuat kapsamında "korunan alan" statüsü verilmesidir⁴⁹⁷. Sözleşme, belirlenen alanların ekolojik karakterinin korunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla, sulak alanların envanteri, izlenmesi ve etki değerlendirmeleri önemli hale gelmiş, bu süreçlere yönelik kapsamlı rehberler geliştirilmiştir⁴⁹⁸. Ramsar Sözleşmesi, sulak alanların ulusal veya sınır ötesi Ramsar Alanı olarak korunmasını sağlamaktadır. Sınır ötesi alanlar, ekolojik bütünlüğü paylaşan devletlerin ortak yönetim taahhüdüyle tanımlanmaktadır⁴⁹⁹. Bu mekanizma, siyasi sınırları aşan sulak alanların etkin korunması açısından önemli bir yere sahiptir⁵⁰⁰.

Uluslararası öneme sahip sulak alanlara yönelik küresel koruma çabalarına yön vermesi bakımından Ramsar Sözleşmesi'nin ayrıca bir öneme sahip olduğu görülmektedir⁵⁰¹. Sınır aşan sulak alanların korunmasında Ramsar Sözleşmesi'nin 5. maddesi, taraf devletler arasında işbirliğini zorunlu kılmaktadır. 1999 tarihli VII.19 sayılı Karar⁵⁰², ortak Ramsar alanlarının belirlenmesi ve bu alanların yönetiminde koordinasyonu teşvik etmektedir⁵⁰³. Bu yaklaşım, zarar vermeme, makul ve adil kullanım ile işbirliği esasına dayanmaktadır⁵⁰⁴. Başlangıçta, sulak alanlar, su kuşlarının yaşam alanları olarak önem taşıırken Sözleşme⁵⁰⁵ kapsamı zamanla genişletilmiştir. Bugün bu kavram göller, nehirler,

⁴⁹⁶ Missaka Hettiarachchi, T.H. Morrison ve Clive McAlpine, "Forty-Three Years of Ramsar and Urban Wetlands," *Global Environmental Change* 32 (2015): 58.

⁴⁹⁷ Ramsar Convention, art. 2.4.

⁴⁹⁸ Hettiarachchi, Morrison and McAlpine, 58.

⁴⁹⁹ Ramsar Convention, art. 5.

⁵⁰⁰ Zoe H. Rosenblum and Susanne Schmeier, "Global Wetland Governance: Introducing the Transboundary Wetlands Database," *Water* 14, no. 3 (2022): 3.

⁵⁰¹ Mo Lichun ve Pandit Ram, "Wetland Conservation Legislations: Global Processes and China's Practices," *Journal of Plant Ecology* 17, sy. 5 (2024): 2.

⁵⁰² Ramsar Convention Secretariat, *Resolution VII.19: Guidelines for International Cooperation under the Ramsar Convention*, 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, San José, Costa Rica, Mayıs 1999, <https://www.ramsar.org/document/resolution-vii19-guidelines-international-cooperation-under-ramsar-convention> (E.T. 12.06.2025).

⁵⁰³ Murcia, Solis and Stevens, 9-10.

⁵⁰⁴ Murcia, Solis and Stevens, 9-10.

⁵⁰⁵ Ramsar Convention Secretariat, *Resolution VIII.25: The Ramsar Strategic Plan 2003–2008*, 2002, <https://www.ramsar.org/document/resolution-viii25-ramsar-strategic-plan-2003-2008> (E.T. 12.06.2025).

bataklıklar, çayırlar, deltalar, mercan resifleri ve insan eliyle oluşturulmuş balık havuzları gibi çeşitli ekosistemleri de içermektedir. Bu geniş kapsamlı tanım, sulak alanların çok yönlü çevresel işlevlerini ve uluslararası koruma ihtiyacını vurgulamaktadır⁵⁰⁶. Ramsar Sözleşmesi ile başlayan korunan alanlara ilişkin çok taraflı listeler oluşturulması uygulaması, uluslararası hukukta önemli bir ilerleme olup ulusal alanlara dair karar süreçlerinde objektiflik ve idari mekanizma ihtiyacını gündeme getirmiştir. Ancak bu tür mekanizmaların uluslararası rejimlerde ne ölçüde kurulduğu önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir⁵⁰⁷.

Ramsar Sözleşmesi bir devletin “*toprakları içindeki uygun sulak alanları Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Listesi’ne dahil edilmek üzere belirleme*” ve sözleşmeye katılırken veya sözleşmeyi imzalarken “*en az bir sulak alanı Listeye dahil etmek üzere belirleme*” taahhütlerini içermektedir⁵⁰⁸. Bir alanın listeye alınması, ilgili devletin bu alanın Ramsar Sözleşmesi tarafları için ortak öneme sahip olduğunu kabul etmesi anlamına gelir⁵⁰⁹. Alanların listeye dahil edilmesi veya listeden çıkarılması kararı devletler tarafından alınmaktadır⁵¹⁰. Bu durum, taraf devletlerin alanları listeleme yükümlülüklerinin Ramsar Sözleşmesi kapsamında net olduğu ve Ramsar kurumlarının karar alma işlevlerinin daha sınırlı olduğu anlamına gelmekle tek taraflı keyfiyeti önlemektedir⁵¹¹.

Korunan alanlar kategorisi, doğal kaynak kullanımına ve insan yerleşimine izin verir, ancak bu kullanımın kontrollü ve sürdürülebilir olmasını gerektirir⁵¹². Araştırmacılar, çevreciler ve uluslararası sivil toplum kuruluşları da korunan alanların oluşturulması ve sürdürülmesinde aktif rol alarak bu sürece dahil edilmelidir⁵¹³.

⁵⁰⁶ Murcia, Solis and Stevens, 13.

⁵⁰⁷ Fauchald, 121

⁵⁰⁸ Ramsar Convention art. 2.1 and 2.4.

⁵⁰⁹ Ramsar Convention art. 2.5.

⁵¹⁰ Ramsar Convention art. 2.5.

⁵¹¹ Fauchald, 129.

⁵¹² Carlos André Luz Jeronymo, Elmo Rodrigues da Silva ve Kenny Tanizaki Fonseca, "The Ideal of Environmental Protection as Protected Areas: A Literature Review," *Ciência e Natura* 43 (2021): 3.

⁵¹³ Jeronymo, Silva ve Fonseca, 3.

B. RAMSAR SÖZLEŞMESİ

1. Genel Olarak

1971 yılında İran'ın Ramsar kentinde imzalanan ve 1975 yılında yürürlüğe giren Ramsar Sözleşmesi, yalnızca sulak alanları konu alan tek uluslararası antlaşmadır⁵¹⁴. Sözleşme 12 maddeden oluşmaktadır ve Sözleşme'ye bağlı ek protokol bulunmamaktadır. Resmi adı “Özellikle Su Kuşları Yaşam Alanı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Sözleşmesi” olan metnin uygulama kapsamı zamanla genişlemiş, sulak alanların tüm yönleriyle korunması ve akılcı kullanımı hedeflenmiştir⁵¹⁵.

Günümüzde 172 devlet bu Sözleşme'ye taraftır⁵¹⁶. Ramsar Sözleşmesi, uluslararası bir sözleşme olup sulak alanların korunmasına odaklanmaktadır⁵¹⁷. Sözleşme sulak alanların korunması, sulak alan kaynaklarının akılcı kullanımı ve iletişim, eğitim, katılım ve kamuoyu farkındalığı yaratma ilkelerine dayanmaktadır⁵¹⁸. Yönetim yapısı, üç yılda bir toplanan Taraflar Konferansı (*Conference of The Parties, COP*), yıllık Daimi Komite toplantıları ve bilimsel-danışma organlarıyla desteklenmektedir. Uygulama, ulusal düzeyde idari otoriteler aracılığıyla yürütülür⁵¹⁹. Sözleşme metni uyarınca UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Birleşmiş Milletler*

⁵¹⁴ Shovonlal Roy ve Rajdeep Roy, "Mangrove Management," in *Coastal Wetlands: An Integrated Ecosystem Approach*, 2. bs., ed. George T.F. Wong et al. (Elsevier, 2019), <https://www.sciencedirect.com/book/9780444638942/coastal-wetlands> (E.T. 14.06.2025).

⁵¹⁵ Ramsar Convention Secretariat, *An Introduction to the Ramsar Convention on Wetlands*, 5. baskı (Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2016), 8, <https://www.ramsar.org/document/handbook-1-5th-edition-introduction-convention-wetlands> (E.T. 14.06.2025).

⁵¹⁶ “Ramsar Sözleşmesi Taraflar Konferansı'nın 15. Toplantısı (COP15), 23–31 Temmuz 2025 tarihleri arasında Zimbabwe'nin Victoria Falls kentinde gerçekleştirilecektir. 172 devletin temsilcilerinin katılacağı bu toplantıda, iklim değişikliği, sulak alan kaybı, su kaynaklarının yönetimi ve uluslararası işbirliği gibi sulak alanları tehdit eden güncel sorunlar ele alınacaktır. COP15, küresel ölçekte sulak alanların korunmasına yönelik politikaların belirlenmesi ve uygulama araçlarının güçlendirilmesi açısından önemli bir platformdur.” **Bkz.** Ramsar Convention Secretariat, "The 15th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Ramsar Convention on Wetlands (COP15)," Victoria Falls, Zimbabwe, 23–31 Temmuz 2025, <https://www.ramsar.org/meeting/15th-meeting-conference-contracting-parties> (E.T. 12.06.2025).

⁵¹⁷ Shiina Suzuki, "Legal Policy and System for Wetland Conservation: Toward Effective Implementation of the Ramsar Convention," *Wetland Research* 7 (2017): 34.

⁵¹⁸ Suzuki, 34.

⁵¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, *Ramsar Sözleşmesi*, <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/MEVZUAT/Uluslararası%C4%B1%20S%C3%B6zleşme%C5%9Fmeler/7%20RAMSAR%20S%C3%96ZLE%C5%9EMES%C4%B0.pdf> (E.T. 12.06.2025).

Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü), Sözleşme'ye dair resmi belgelerin depoziteridir⁵²⁰ ve Sözleşme, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 102. maddesi⁵²¹ gereği BM Antlaşmalar Dizisi'nde 14583 numarası⁵²² ile kayıtlıdır. Ramsar Sözleşmesi, Avrupa'da sulak alanların kaybı ve su kuşu popülasyonundaki önemli düşüş nedeniyle duyulan endişe üzerine 1962 yılında başlatılan MAR Projesi⁵²³ ile temelleri atılan bir sözleşmedir⁵²⁴. Fransa'da toplanan MAR Konferansı'nı takip eden yıllarda Ramsar Sözleşmesi metni müzakere edilmiştir⁵²⁵. Başlangıçta yalnızca su kuşlarına odaklanan Sözleşme müzakereleri zaman içerisinde sulak alanların korunmasına yönelerek kapsamını genişletmiştir⁵²⁶. 2 Şubat 1971 yılında İran'ın Ramsar kentindeki toplantıda 18 devlet tarafından Sözleşme kabul edilmiştir. Sözleşme'nin imzalandığı 2 Şubat günü Sözleşme'ye taraf devletlerde "Dünya Sulak Alanlar Günü" olarak kutlanmaktadır⁵²⁷.

⁵²⁰ Ramsar Söz. m. 9(3): "Onay veya katılma, onay ya da katılma belgesinin Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Genel Direktörüne (bundan böyle 'Depoziter' olarak anılacaktır) tevdi edilmesiyle gerçekleşir." Ramsar Söz. m. 12(2): "Bu Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra, Depoziter, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 102. maddesi uyarınca, Sözleşmeyi Birleşmiş Milletler Sekreteryası'na kaydettirecektir."

⁵²¹ BM Söz. m. 102: "(1) Birleşmiş Milletler'e üye herhangi bir devlet tarafından, bu Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden sonra yapılmış olan her antlaşma ve her uluslararası anlaşma, mümkün olan en kısa sürede Sekreteryaya'ya kaydettirilir ve Sekreteryaya tarafından yayımlanır. 2) Bu maddenin birinci fıkrası hükümlerine uygun biçimde kaydedilmemiş olan hiçbir antlaşma ya da uluslararası anlaşma, Birleşmiş Milletler'in herhangi bir organında ileri sürülemez." **Bkz.** *Charter Of The United Nations And Statute Of The International Court Of Justice*. San Francisco, 1945, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (E.T. 12.06.2025).

⁵²² Ramsar Sözleşmesi, Uluslararası Önem Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme, Ramsar, İran, 2 Şubat 1971, Birleşmiş Milletler Antlaşmaları Dizisi, Cilt 996, 245, no. 14583, <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=0800000280104c20> (E.T. 12.06.2025).

⁵²³ International Union for Conservation of Nature (IUCN), *The Conservation and Management of Temperate Marshes, Bogs and Other Wetlands: Project MAR*, IUCN Publications New Series no. 5, vol. 2, <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/NS-005.pdf> (E.T. 12.06.2025).

⁵²⁴ Yılmaz Arı, "Ramsar Sözleşmesi'nin Doğa Koruma Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış," *Doğu Coğrafya Dergisi* 11, no. 15 (2011): 284.

⁵²⁵ Arı, 284.

⁵²⁶ Arı, 284.

⁵²⁷ Arı, 284.

Ramsar Sözleşmesi 1982⁵²⁸ ve 1987⁵²⁹ yıllarında iki defa değişiklik⁵³⁰ görmüştür⁵³¹. 1982 yılında yapılan değişiklikle birlikte Sözleşme'nin 10. ve 11. maddeleri arasına "Ek 10. madde" (Article 10 Bis) eklenmiş ve bu maddeyle Sözleşme'nin değişiklik usulü düzenlenmiştir. Ayrıca 2. madde uyarınca, Sözleşme'nin 12. maddesinin devamında yer alan "*İhtilaf halinde İngilizce metin geçerlidir*" hükmü kaldırılarak yerine "*tüm metinler eşit derecede geçerlidir*" ifadesi getirilmiştir. İzleyen maddelerde ise Sözleşme'nin tarafı olma usulleri yeniden düzenlenmiş, bu değişikliklerin yürürlüğe girmesinin ardından Sözleşme'yi imzalayan devletlerin, aksi belirtilmedikçe, aynı zamanda bu protokole de taraf sayılacağı kabul edilmiştir⁵³². 1987 yılında ise Sözleşme'nin 6. ve 7. maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler kapsamında, özellikle 6. maddesinde yer alan Taraflar Konferansı'nın yetki alanı genişletilmiş ve Taraflar Konferansı'na "*Sözleşme'nin işleyişini teşvik etmek amacıyla ilave tavsiyeler ve kararları kabul etme*" yetkisi tanınmıştır. Ayrıca 7/2. maddenin ilk halinde "*Konferansta temsil edilen her Akit Taraf bir oy sahibidir, Tavsiyeler Akit Tarafların en az yarısının oylarını kullanmış olması kaydıyla, basit oy çokluğu ile kabul edilir*" düzenlemesinin "*Konferansa katılan her Tarafın bir oy hakkı vardır; öneriler, kararlar ve hükümler, bu Sözleşme'de aksi belirtilmediği sürece, toplantıya katılan ve oy kullanan Tarafların basit çoğunluğu ile kabul edilir*" şeklinde değiştirildiği görülmektedir⁵³³.

⁵²⁸ Protocol to Amend the Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, Paris, 3 Aralık 1982, 1437 UNTS 344 (entered into force 1 Ekim 1986), <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201437/volume-1437-I-14583-English.pdf> (E.T. 12.06.2025).

⁵²⁹ Amendments to Articles 6 and 7 of the Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat ("Regina Amendments"), Regina, Saskatchewan, 28 Mayıs 1987, entered into force 1 Mayıs 1994.

⁵³⁰ Sözleşme değişiklikleri yazar tarafından orijinal metinler incelenerek ve bu metinler kaynak gösterilmek suretiyle aktarılmıştır. Bu kısımda herhangi bir akademik eserden yararlanılmamıştır.

⁵³¹ Ramsar Secretariat, *Introduction to the Convention*, 19.

⁵³² 1982 Protocol to Amend the Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, adopted in Paris on December 3, 1982, Centre for International Law, National University of Singapore, <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1982-Protocol-to-Convention-on-Wetlands.pdf> (E.T. 23.06.2025).

⁵³³ 1987 Amendments to Articles 6 and 7 of the 1971 Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, adopted in Regina, Saskatchewan, Canada, on May 28, 1987, Centre for International Law, National University of Singapore, <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1987-Amendments-to-1971-Convention-on-Wetlands.pdf> (E.T. 23.06.2025).

Ramsar Sözleşmesi, sulak alanların korunması ve akılcı kullanımına zemin hazırlayan uluslararası bir sözleşmedir⁵³⁴. Bazı alanların “uluslararası öneme sahip sulak alan” olarak belirlenmesiyle habitat kayıplarına karşı önlemler alınmıştır⁵³⁵. Sözleşme, sulak alanların yalnızca ekosistem hizmetleri açısından değil, aynı zamanda biyolojik çeşitliliğin korunmasındaki temel rolleri bakımından da önem taşıdığını vurgular⁵³⁶. Bu kapsamda 2001 yılında sınır ötesi korunan sulak alan ilan edilen ilk Ramsar alanları Macaristan ve Slovakya’nın Baradla Mağara Sistemi ve Domicia Sulak Alanı⁵³⁷ olmuştur⁵³⁸.

2. Ramsar Sözleşmesi’nin Hukuki Niteliği

Devletlerin bir anlaşma biçimini diğerine neden tercih ettiği dikkate değer bir sorudur⁵³⁹. Devletlerin uzlaşmaya vardıktan sonra bağlayıcı bir sözleşme yapması ve bu bağlayıcı sözleşmenin mahkemeler veya özel tahkim aracılığıyla uygulanabilir olması güven ve işbirliğini kolaylaştıracak olsa da uluslararası hukuk antlaşmalarında devletlerin sıklıkla esnek hukuk belgelerini tercih ettiği, dolayısıyla sert hukuk kapsamındaki anlaşmaların uygulama mekanizmalarının oldukça sınırlı olduğu gözlenmektedir⁵⁴⁰. Antlaşmalarda uyuşmazlıklar çıkması halinde dostane çözüm, katılımcı denetleme modeli gibi esnek uyum mekanizmaları uygulanması, çevresel yükümlülüklerin yerine getirilmesini kolaylaştırmaktadır⁵⁴¹. Uluslararası hukukta normatiflik bakımından esnek hukuk kavramı, bağlayıcılığı sınırlı olan ya da zorlayıcı olmayan belgeleri ifade etmek için

⁵³⁴ Sandra Vriesinga, "International Wetland Conservation and the Ramsar Convention: Do Broad Measures and Wise Use Equal Meaningful, Transboundary Solutions?," *Southeastern Environmental Law Journal* 17 (2008): 178.

⁵³⁵ Vriesinga, 178.

⁵³⁶ Vriesinga, 178.

⁵³⁷ Ramsar Sites Information Service, "Domicia," son düzenleme 17 Ekim 2001, <https://rsis.ramsar.org/ris/1092?language=en> (E.T. 12.06.2025).

⁵³⁸ Ramsar Convention Secretariat, *10th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971): "Healthy Wetlands, Healthy People"* (Changwon, Republic of Korea, 28 Ekim-4 Kasım 2008), COP10 DOC. 32, 3, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/cop10/cop10_doc32_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁵³⁹ Andrew T. Guzman and Timothy Meyer, "International Soft Law," *The Journal of Legal Analysis* 2, no. 1 (2010): 179-180.

⁵⁴⁰ Guzman and Meyer, 12.

⁵⁴¹ Mehmet Semih Gemalmaz, "Transformation from Soft Law to Hard Law of International Environmental Protection: Process, Basic Concepts and Principles – Part 1: ‘Common Heritage of Mankind’, ‘Present and Future Generations’, ‘Inter/Intra-generational Equity’ and ‘Sustainable Development’," *Annales de la Faculté de Droit d’Istanbul* 71 (2022): 124–129.

kullanılmaktadır⁵⁴². Esnek hukuk belgelerinin mevcut bağlayıcı antlaşmaların yorumlanması, tamamlanması, açıklanması amacıyla⁵⁴³ kullanılması mümkündür⁵⁴⁴. Esnek hukuk belgeleri, normatiflik bakımından birincil ve ikincil esnek hukuk olarak sınıflandırılabilir⁵⁴⁵. Bu ayrıma göre birincil esnek hukuk, antlaşma niteliğinde olmasa da uluslararası topluluğa veya belgeyi kabul eden kurum üyelerine hitap eden metinler iken ikincil esnek hukuk, denetim organlarının tavsiye kararları, yorumları, mahkeme içtihatları, raportör kararları gibi birincil normların uygulanmasını amaçlayan kararları içermektedir⁵⁴⁶. Bu noktada antlaşmalar, özellikle onay ve yürürlüğe girme unsurları bakımından esnek hukuk belgelerinden ayrılmaktadır fakat bu farklar günümüzde giderek belirsiz hale gelmektedir⁵⁴⁷. Sert hukuk ise ihlali halinde devletin sorumlu tutulduğu kesin ve hukuken bağlayıcı yükümlülükleri olan ve uluslararası sorumluluk doğuran kurallardır⁵⁴⁸ ve esasen örf ve adet hukuku ile antlaşma hukukundan oluşmaktadır⁵⁴⁹. Bu noktada belirtmek gerekir ki bir antlaşma bağlayıcı olmayan hükümler içerebilir, bu durumun tersini söylemek de mümkündür fakat bağlayıcı olmayan hükümler içermesi ya da yaptırım mekanizması olmaması o belgenin esnek hukuk belgesi olduğu anlamına gelmeyecektir⁵⁵⁰. Antlaşmaların hükümleri genel veya zayıf ifadelerle yazılsa dahi taraf devletler için bağlayıcı olduğundan bu belgeleri esnek hukuk belgesi veya bağlayıcı olmayan hukuk belgeleri olarak nitelendirmek doğru değildir⁵⁵¹. Bir belgenin içinde yaptırım mekanizmasının olmaması o belgenin doğrudan esnek hukuk belgesi olarak nitelendirilmesini gerektirmez. Bazı sözleşmelerde açık bir yaptırım normu olmasa da,

⁵⁴² Nagihan Cihangir, "The Role of Soft Law and the Interplay Between Soft Law and Hard Law in the Context of International Human Rights," *Law & Justice Review* 8, no. 14 (June 2017): 203-205.

⁵⁴³ Jérôme Fromageau, Ayman Cherkaoui, and Roberto Coll, eds., *Measuring the Effectiveness of Environmental Law through Legal Indicators and Quality Analyses*, IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 91 (Gland, Switzerland: IUCN, 2023), 41-42.

⁵⁴⁴ Cihangir, 208-209.

⁵⁴⁵ Dinah Shelton, "Soft Law," in *Routledge Handbook of International Law*, ed. David Armstrong (London: Routledge, 2008), 70.

⁵⁴⁶ Shelton, 70.

⁵⁴⁷ Shelton, 70.

⁵⁴⁸ Shelton, 71-74.

⁵⁴⁹ Cihangir, 204-205.

⁵⁵⁰ Muhammed Enes Bayrak, "Uluslararası Hukukta Bağlayıcılık Meselesi: Mutabakat Muhtırası," *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 29, no. 3 (Eylül 2021): 1631.

⁵⁵¹ Shelton, 69.

taraf devletler üzerinde ciddi siyasi ve diplomatik baskı oluşturabilir ve devletlerarası fiili uyumu artırabilir⁵⁵².

Bunlara ek olarak bir belgenin uluslararası antlaşma statüsü kazanması bakımından antlaşma olarak adlandırılmasının zorunlu olmadığını ve taraf devletlerin ulusal hukukuna göre verilen isimlerin önem arz etmediğini de belirtmek gerekir⁵⁵³. Bu yönüyle Ramsar Sözleşmesi, devletler arasında akdedilmesi, yazılı şekilde olması, bir uluslararası anlaşma olması, uluslararası hukuka tabi olması, taraf devletler için bağlayıcı olması ve taraf devletlerin birtakım taahhütleri kabul ederek kendini sözleşmeyle bağlı kılması bakımından⁵⁵⁴ bir uluslararası antlaşmadır. Ramsar Sözleşmesi uluslararası çalışmalarda genel olarak⁵⁵⁵ bir esnek hukuk belgesi olarak nitelendirilse de⁵⁵⁶ Ramsar’a taraf olan devletlerin Ramsar Listesi’ne dahil ettikleri sulak alanın ekolojik karakterinin teknolojik gelişmeler, insan müdahalesi veya diğer herhangi bir nedenle değiştiğini yahut değişmesinin muhtemel olduğunu tespit ettiğinde, bu durumu beyan etme yükümlülüğü altında olması⁵⁵⁷ bir zorunluluk ve bağlayıcılık içermektedir ve Sözleşme’nin bağlayıcı hukuk normu olduğu görülmektedir. Taraf devletler sözleşmeyi akdederek kendilerini belli taahhütlerle sorumlu kılmıştır, bu yönüyle Sözleşme bağlayıcıdır. Sözleşme hükümlerinin yorumlanmasında ise uluslararası hukukta esnek hukuk belgesi olarak adlandırılan belgeler kullanılabilir⁵⁵⁸.

Uluslararası hukukta tavsiye kararlarının normatif değerinden de bahsetmekte fayda vardır. Özellikle uluslararası çevre hukukunda tavsiye kararları, hukuken bağlayıcı

⁵⁵² Shelton, 71-74.

⁵⁵³ Jill Barrett and Robert Beckman, “Treaties and Other Kinds of International Instruments,” in *Handbook on Good Treaty Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 95.

⁵⁵⁴ Fatma Ulutaş, *Uluslararası Hukuk Açısından Hukuken Bağlayıcı Olmayan Anlaşmalar*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 12–60.

⁵⁵⁵ Fromageau, Cherkaoui, and Coll, eds., 41-42.

⁵⁵⁶ Meng Wang, “The Unprecedented Ramsar Resolution: Ukrainian Wetlands Protection in Armed Conflict,” *Netherlands International Law Review* 70, no. 3 (2023): 334.

⁵⁵⁷ Ramsar Söz. m. 3(2): “Her Taraf Devlet, Sözleşme Listesi’ne dahil edilmiş olan ve kendi topraklarında bulunan herhangi bir sulak alanın ekolojik karakterinin bozulduğunu, bozulmakta olduğunu ya da bozulmasının muhtemel olduğunu doğrudan veya dolaylı insan kaynaklı müdahaleler nedeniyle düşünüyorsa, bunu mümkün olan en kısa sürede Ramsar Sekreteryası’na bildirmekle yükümlüdür.”

⁵⁵⁸ Jonathan Verschuuren, “Ramsar Soft Law is Not Soft at All: Discussion of the 2007 Decision by the Netherlands Crown on the Lac Ramsar Site on the Island of Bonaire,” *Milieu en Recht* 35, no. 1 (2008): 34.

metinler olmasa da normatif bir güç barındırması ile dikkat çekmektedir⁵⁵⁹. Çevresel koruma konusunda uluslararası işbirliği çoğu zaman tavsiye kararları, taraflar konferansı kararları, bildiriler gibi belgeler aracılığıyla gelişmektedir⁵⁶⁰. Örneğin Ramsar Sözleşmesi bağlamında kabul edilen Taraflar Konferansı Kararları, doğrudan hukuki bir yaptırım mekanizması sunmasa da taraf devletler arasında bir uyum mekanizması oluşturur ve uygulamada bağlayıcılık kazanabilir⁵⁶¹. Taraflar Konferansı Tavsiye Kararları'nın vakalar özelinde taraf devletlere karşı ısrarcı ve baskıcı tavırlar taşıdığı da görülmektedir⁵⁶². Yine de tavsiye kararlarının genel olarak bağlayıcı olmaması nedeniyle, Taraflar Konferansı Kararları'nın ulusal uygulamasını güçlendirecek araçlarla beraber taraf devletlerin ulusal raporlarının geliştirilmesi, taraf devletlerin Sözleşme uygulamasının yakından izlenmesinde ek bir garanti sağlayabilir⁵⁶³.

3. Sözleşme'nin Yapısı, Bölgeselleşme Sistemi ve Taraf Devletlerin Yükümlülükleri

a. Sözleşme'nin Yapısı ve Bölgeselleşme Sistemi

Ramsar Sözleşmesi'ne taraf devlet sayısı günümüzde 172'ye ulaşmıştır⁵⁶⁴. Sözleşme toplam 12 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme kapsamında toplamda 2.252 bölge, Ramsar Alanı ilan edilmiştir⁵⁶⁵. Ramsar Sözleşmesi'nin uygulanması, Taraf Devletler Konferansı, Daimi Komite ve Sözleşme Sekreteryası arasında süregelen bir işbirliğine dayanmaktadır⁵⁶⁶. Bu yapıya, yardımcı uzman organ olarak Bilimsel ve Teknik İnceleme Paneli (*Scientific and Technical Review Panel, STRP*) danışmanlık sağlamakta, Uluslararası Ortak Kuruluşlar (*International Organization Partners, IOPs*) ise destek

⁵⁵⁹ Shelton, 71-74.

⁵⁶⁰ Shelton, 71-74.

⁵⁶¹ Shelton, 71-74.

⁵⁶² Fromageau, Cherkaoui, and Coll, eds., 41-42.

⁵⁶³ Fromageau, Cherkaoui, and Coll, eds., 43-44.

⁵⁶⁴ Ramsar Convention Secretariat, *List of Contracting Parties and the Date of Entry into Force of the Convention for Each Contracting Party*, rev. Mayıs 2024, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/annotated_contracting_parties_list_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁵⁶⁵ Evan Hamman, "Cultural Perceptions and Natural Protections: A Socio-Legal Analysis of Public Participation, Birdlife and Ramsar Wetlands in Japan," *Asia Pacific Journal of Environmental Law* 21, no. 1: 7.

⁵⁶⁶ Ramsar Convention Secretariat, *The Ramsar Convention Manual: A Guide to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971)*, 6. ed. (Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2013), 33.

vermektedir⁵⁶⁷. Her üç yılda bir, taraf devletlerin temsilcileri, Sözleşme'nin karar alma organı olan Taraflar Konferansı'nda bir araya gelerek, Sözleşme'nin uygulamasına yönelik kararlar (Tavsiye Kararları) almaktadır⁵⁶⁸.

1987 yılında, Sözleşme'nin uygulamasını denetleme maksadıyla Daimi Komite kurulmasını öngören 3.3 sayılı karar⁵⁶⁹ ile bölgeselleşme⁵⁷⁰ sistemi getirilmiştir⁵⁷¹. Ramsar Sözleşmesi'nin öngördüğü bölgeselleşme sisteminin, Sözleşme'nin daha etkin ve kapsayıcı şekilde uygulanmasına hizmet eden bir temsil yapısını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Taraf devletler coğrafi bölgelere ayrılarak bu bölgeler üzerinden temsil sistemi oluşturulmuştur⁵⁷². Bu sistem 1999 yılında gerçekleştirilen COP7 toplantısında⁵⁷³ gözden geçirilmiş ve Ramsar kapsamında toplam altı bölge oluşturulmuştur. Bu bölgeler, Afrika, Asya, Neotropik Bölge, Avrupa, Kuzey Amerika, Okyanusya olarak tespit edilmiş, 2015 yılında gerçekleşen COP12 toplantısının ek1 numaralı maddesinde⁵⁷⁴ ise bu bölgelerden Neotropik bölge, Latin Amerika ve Karayipler olarak değiştirilmiştir⁵⁷⁵.

⁵⁶⁷ Ramsar Convention Secretariat, *The Ramsar Convention Manual*, 6. ed., 33.

⁵⁶⁸ Ramsar Convention Secretariat, *The Ramsar Convention Manual*, 6. ed., 33.

⁵⁶⁹ Ramsar Convention Bureau, *Resolution 3.3: Establishment of a Standing Committee*, adopted at the Third Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Regina, Canada, 1987, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/cop10/cop10_doc32_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁵⁷⁰ “Coğrafi dağılım, Sözleşmeye Taraflar Konferansı'nın 3. Toplantısında belirtilen yedi bölgeyi esas almaktadır: Afrika, Asya, Doğu Avrupa, Kuzey Amerika, Okyanusya, Güney Amerika ve Batı Avrupa. Bu liste, katı ve değişmez bir sınıflandırma olarak değil, uygun bir coğrafi dağılımın sağlanmasına yönelik bir gösterge olarak değerlendirilmelidir. İlerideki bir Taraflar Konferansı toplantısında uygun görülmesi halinde bu dağılım değiştirilebilir. [1999 yılında düzenlenen 7. Taraflar Konferansı'nda Doğu Avrupa ve Batı Avrupa birleştirilmiş ve toplam bölge sayısı altıya düşürülmüştür.]” **Bkz.** Ramsar Convention Bureau, *Resolution 3.3: Establishment of a Standing Committee*, 2.

⁵⁷¹ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 34.

⁵⁷² Bu kısım, “*Ramsar Convention Bureau, Resolution 3.3: Establishment of a Standing Committee, adopted at the Third Meeting of the Conference of the Contracting Parties*” belgesine dayalı olarak yazar tarafından özetlenmiş/parafraz edilmiştir.

⁵⁷³ Ramsar Convention Secretariat, *Resolution VII.1: People and Wetlands: The Vital Link, 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), San José, Costa Rica, 10–18 May 1999: Regional Categorization of Countries under the Convention, and Composition, Roles and Responsibilities of the Standing Committee, Including Tasks of Standing Committee Members* (Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 1999), https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_res_vii.01e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁵⁷⁴ Ramsar Convention Secretariat, *The Responsibilities, Roles and Composition of the Standing Committee and Regional Categorization of Countries under the Ramsar Convention*, Resolution XII.4, 12th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands, Punta del Este, Uruguay, 1–9 Haziran 2015, Annex1(2), https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/cop12_res04_sc_roles_e.pdf (E.T. 12.06.2025)..

⁵⁷⁵ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 34.

Yukarıda bahsi geçen⁵⁷⁶ Taraflar Konferansı, taraf devlet temsilcilerinin her üç senede bir, bir araya gelerek önceki dönem raporlarını incelediği, gelecek dönem için çalışma ve program yaptığı, bütçeyi onayladığı, kısaca politikaları belirlediği bir oluşum olarak görülebilir⁵⁷⁷. Her toplantı⁵⁷⁸ sulak alanların korunmasına dair mevcut ve gelişen konuların tartışılmasına olanak sağlar. Ayrıca üye olmayan devletler ve uluslararası STK temsilcileri de toplantıya oy hakkına sahip olmaksızın katılabilirler⁵⁷⁹. Olağan toplantılardan en az altı ay önce, taraf devletlerce hazırlanan ulusal raporların büroya⁵⁸⁰ sunulması gerektiği 1984 yılında gerçekleştirilen ikinci taraflar toplantısı tavsiye kararlarının 4. paragrafında ifade edilmiştir⁵⁸¹. Ayrıntılı ulusal raporların zamanında sunulmasının Sözleşme uygulamasının izlenmesi, sulak alanların korunmasına yönelik alınan önlemlere, karşılaşılan sorunlara ve bu sorunlarla başa çıkma yöntemlerine dair bilgilerin paylaşılması açısından hayati önem taşıdığı belirtilmiştir⁵⁸². Sözleşme'nin bir diğer yapısı, Ramsar Daimi Komitesi (*Standing Committee*) dir. 1987 yılında gerçekleştirilen üçüncü COP toplantısında alınan 3.3 sayılı karar⁵⁸³ ile kurulan, görev ve sorumlulukları 1993 tarihli 5.1 sayılı karar⁵⁸⁴ ve 2012 tarihli 19 sayılı karar⁵⁸⁵ ile düzenlenen Komite, Taraflar Konferansı toplantıları arası dönemlerde Sözleşme'nin yürütmesinden sorumlu organdır ve COP kararları çerçevesinde faaliyet

⁵⁷⁶ **Bkz.** s. 75, para 1.

⁵⁷⁷ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 33.

⁵⁷⁸ Geçmiş toplantı tutanaklarına erişim için **bkz.** Ramsar Convention Secretariat, "Proceedings of past COPs," Ramsar.org, <https://www.ramsar.org/proceedings-past-cops>, (E.T. 12.06.2025).

⁵⁷⁹ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 33.

⁵⁸⁰ Büro ifadesi Sekreteryâ'yı karşılamaktadır.

⁵⁸¹ Ramsar Convention, *Recommendation 2.1: Submission of National Reports*, 2nd Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Groningen, the Netherlands, 7–12 Mayıs 1984, Ramsar Convention Secretariat, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_2.01e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁵⁸² Ramsar Convention, *Recommendation 2.1: Submission of National Reports*.

⁵⁸³ The Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), "The Standing Committee," Ramsar, <https://www.ramsar.org/standing-committee> (E.T. 12.06.2025).

⁵⁸⁴ Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), *Resolution 5.1: The Kushiro Statement and the Framework for the Implementation of the Convention*, 5th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Kushiro, Japan, 9–16 Haziran 1993, <https://www.ramsar.org/document/resolution-51-kushiro-statement-framework-implementation-convention> (E.T. 12.06.2025).

⁵⁸⁵ Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), *Resolution XI.19: Adjustments to the Terms of Resolution VII.1 on the Composition, Roles, and Responsibilities of the Standing Committee and Regional Categorization of Countries under the Convention*, 11th Meeting of the Conference of the Parties, Bucharest, Romania, 6–13 Temmuz 2012, <https://www.ramsar.org/document/resolution-xi19-adjustments-terms-resolution-71-composition-roles-responsibilities> (E.T. 12.06.2025).

göstermektedir⁵⁸⁶. Komite, taraflar konferansı tarafından seçilen üye devletlerden oluşur, yılda bir kez toplanır. Bölgesel temsil esasıyla çalışır ve az gelişmiş ülkelerin temsilcilerinin katılımı da bütçe ile desteklenmektedir⁵⁸⁷.

Ramsar Sözleşmesi Sekretaryası ise Sözleşme'nin idari ve teknik koordinasyonunu yürüten temel organıdır⁵⁸⁸. İsviçre'nin Gland kentindeki IUCN (*Uluslararası Doğayı Koruma Birliği*) merkezinde yer alır ve personeli IUCN çalışanı statüsündedir. Genel Sekreter liderliğinde çalışan Sekretarya, taraf devletlere bilimsel, teknik ve iletişim desteği sunar, Ramsar listesini günceller, COP ve Daimi Komite toplantılarını organize eder, STRP'ye (*Bilimsel ve Teknik İnceleme Paneli*) sekreterlik hizmeti sağlar ve Sözleşme'nin görünürlüğünü artırmaya yönelik yayın ve bilgilendirme faaliyetleri yürütür⁵⁸⁹. Ayrıca hibe fonlarını yönetir, yeni üyelerin katılımını teşvik eder ve diğer uluslararası çevre rejimleriyle işbirliğini geliştirir⁵⁹⁰. Sözleşme'nin 8. maddesine göre tüm akit devletlerin üçte iki çoğunluğuyla başka bir kuruluş veya hükümet atanana kadar, bu Sözleşme kapsamındaki sürekli büro görevlerini IUCN yürütecektir. IUCN Sözleşme'de "sürekli büro" olarak nitelendirilmiş ve görevleri maddede açıkça düzenlenmiştir⁵⁹¹. Fakat IUCN tarafından koordine edilen bu birim, 1987 yılında özerk bir yapıya kavuşmuş ve faaliyetleri tamamen Taraf Devletler tarafından finanse edilmeye başlanmıştır⁵⁹².

⁵⁸⁶ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 35.

⁵⁸⁷ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 35.

⁵⁸⁸ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 39.

⁵⁸⁹ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 39.

⁵⁹⁰ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 39.

⁵⁹¹ Ramsar Söz. m. 8: "Sürekli büro görevleri kapsamında, 6. maddede belirtilen konferansların toplanması ve organize edilmesine yardımcı olmak, Uluslararası Önemli Sahip Sulak Alanlar Listesi'ni tutmak ve Akit Taraflardan, 2. maddenin 5. paragrafı uyarınca Listeye ilişkin yapılan ekleme, genişletme, silme veya sınırlandırmalar hakkında bilgilendirilmek, yine Akit Taraflardan, Liste'de yer alan sulak alanların ekolojik karakterinde meydana gelen değişikliklere ilişkin olarak, 3. maddenin 2. paragrafı uyarınca bilgi almak, Liste'deki herhangi bir değişikliği veya sulak alanların karakterindeki değişiklikleri tüm Akit Taraflara bildirmek ve bu konuların bir sonraki Konferansta görüşülmesini sağlamak, son olarak da Liste'de yapılan değişiklikler veya ekolojik karakterdeki değişikliklere ilişkin Konferansların önerilerini ilgili Akit Tarafa iletmek yer almaktadır."

⁵⁹² Clare Shine ve Cyrille de Klemm, *Wetlands, Water and the Law: Using Law to Advance Wetland Conservation and Wise Use*, IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 38 (Gland, Switzerland: IUCN - The World Conservation Union, 1999), 30.

STRP olarak bilinen Bilimsel ve Teknik İnceleme Paneli ise 1993 yılında kabul edilen 5.5 sayılı karar⁵⁹³ ile Taraflar Konferansı, Daimi Komite ve Sekretarya'ya bilimsel ve teknik rehberlik sağlamak amacıyla yardımcı bir organ olarak kurulmuştur⁵⁹⁴. Üyelerini Daimi Komite seçmektedir. Ancak seçilen kişiler devletlerini temsil etmezler ve STRP'nin çalışma planında⁵⁹⁵ belirtilen bilimsel alanlarda uzmanlıkları ve bireysel kapasiteleriyle görev yaparlar⁵⁹⁶.

Sözleşme politikalarının oluşturulmasında uluslararası STK'ların da aktif rol aldığı görülmektedir. Bu kapsamda sözleşme, başlangıcından bu yana anlaşmayla ilişkilendirilen dört küresel STK ile yakın işbirliği içinde çalışmıştır⁵⁹⁷. Bu kuruluşlar 1999 yılında kabul edilen VII.3 sayılı karar⁵⁹⁸ ile IOPs (Uluslararası Ortak Kuruluşlar) sıfatını resmi olarak kazanmış, 2005 yılında kabul edilen IX.16 sayılı kararla⁵⁹⁹ bu listeye *IWMI (International Water Management Institute, Uluslararası Su Yönetimi Enstitüsü)* dahil edilmiştir. Buna göre Sözleşme'nin artık beş IOP'su mevcuttur ve bunlar BirdLife International, IUCN, IWMI, Wetlands International ve WWF (*World Wide Fund for Nature*) dir⁶⁰⁰. Bu kuruluşlar Taraflar Konferansı ve Daimi Komite toplantılarına gözlemci üye olarak, STRP'ye ise tam üye olarak katılırlar. Sözleşme'ye teknik uzman

⁵⁹³ Ramsar Convention, *Resolution 5.5* Kushiyo, 1993.

⁵⁹⁴ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 39-41.

⁵⁹⁵ STRP'nin en güncel çalışma planı, 29 Haziran 2023 tarihinde onaylanan 2023-2025 dönemine ait plandır. **Bkz.** Scientific and Technical Review Panel (STRP), *Workplan 2023-2025*, Standing Committee, 29 Haziran 2023, Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, https://www.ramsar.org/sites/default/files/2023-09/STRP_workplan_2023_2025_e.pdf (E.T. 11.06.2025). Bu plan, COP14'te kabul edilen 14 sayılı karara dayanmaktadır. **Bkz.** Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), *Resolution XIV.4: Review of the fourth Strategic Plan of the Convention on Wetlands, additions for the period COP14–COP15 and framework for the preparation of the fifth Strategic Plan*, 14th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Wuhan, China, and Geneva, Switzerland, 5–13 Kasım 2022, para. 23, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/xiv.4_strategic_plan_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁵⁹⁶ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 39-41.

⁵⁹⁷ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 44.

⁵⁹⁸ Ramsar Convention Secretariat, *Resolution VII.3: Partnerships with International Organizations*, 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), San José, Costa Rica, 10–18 Mayıs 1999, <https://www.ramsar.org/document/resolution-vii3-partnerships-international-organizations> (E.T. 12.06.2025).

⁵⁹⁹ Ramsar Convention Secretariat, *Resolution IX.16: The Convention's International Organization Partners (IOPs)*, 9th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), Kampala, Uganda, 8–15 Kasım 2005, <https://www.ramsar.org/document/resolution-ix16-conventions-international-organization-partners-iops> (E.T. 12.06.2025).

⁶⁰⁰ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 44.

desteği sağlama, sahada uygulama desteği sunma, finansal kaynak temin etme, akılcı kullanım ilkesinin küresel ölçekte yayılmasını sağlama gibi katkılar sunmaktadır⁶⁰¹.

Sözleşme'ye hangi devletlerin taraf olabileceği Sözleşme'de açıkça düzenlenmiştir. Ramsar Sözleşmesi'nin 9.2 numaralı maddesine göre⁶⁰² BM'ye, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na, uzman kuruluşlardan birine, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'ne taraf olan her devlet bu Sözleşme'ye katılma hakkına sahiptir. Ayrıca coğrafi büyüklüğü önem arz etmeksizin uluslararası öneme sahip sulak alan kriterlerinden en az birini karşılayan sulak alanı bulunan her devlet sözleşmeye taraf olabilmektedir⁶⁰³.

Sözleşme'ye katılmanın belli bir maliyeti vardır. Bu maliyet, her olağan toplantıda bir sonraki üç yıllık dönem için İsviçre Frangı cinsinden bir bütçe üzerinden kabul edilmektedir⁶⁰⁴. Taraf devletler bütçeye BM Genel Kurulu tarafından her yıl kabul edilen BM ölçeğine dayalı bir yüzde üzerinden katkı sunarlar. Tüm taraflar için asgari 1000 İsviçre Frangı katkı payı belirlendiği görülmektedir⁶⁰⁵. Taraflar Konferansı, her olağan toplantıda Sözleşme'nin mali düzenlemelerini gözden geçirerek üç yıllık temel bütçe belirlemektedir⁶⁰⁶. Bütçe taslağı Sekretarya tarafından Daimi Komite mali alt grubu ile istişare içinde hazırlanır ve olağan toplantı öncesinde Daimi Komite'ye sunulur⁶⁰⁷.

Sözleşme'nin değişiklik usulü ise 10. maddede düzenlenmiştir⁶⁰⁸. Buna göre, herhangi bir taraf devlet değişiklik önerisinde bulunabilir. Öneri üzerine teklif edilen bu metin ve gerekçeleri Büro'ya (Sekretarya) iletilir ve tüm taraf devletlere bildirilir. Taraf devletler, üç ay içinde teklife ilişkin görüşlerini bildirir ve Büro bu görüşleri tüm taraflara duyurur. Taraf devletlerin üçte birinin yazılı talebiyle değişiklik teklifi gündeme alınarak bir toplantı düzenlenebilir. Önerilen değişiklikler toplantıda hazır bulunan tarafların üçte iki çoğunluğu ile kabul edilir. Üçte iki onay çoğunluğuna ulaşıldığında kabul edilen bu

⁶⁰¹ Ramsar Secretariat, *Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 44.

⁶⁰² Ramsar Convention, art. 9.2.

⁶⁰³ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 13.

⁶⁰⁴ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 63.

⁶⁰⁵ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 63.

⁶⁰⁶ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 32-33.

⁶⁰⁷ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 32-33.

⁶⁰⁸ Bu kısımda yazar, doğrudan maddedeki değişiklik usulünü parafraz ederek aktarmıştır. Herhangi bir akademik eserden yararlanılmamıştır.

değişiklik, ilgili taraf devletler bakımından oylamayı izleyen dördüncü ayın ilk günü yürürlüğe girer⁶⁰⁹. Sözleşme'ye çekince hükmü koyulup koyulamayacağı hususu ise Sözleşme'de açıkça düzenlenmemiştir. Sözleşme'nin 1971 tarihli orijinal metninde⁶¹⁰ resmi dillerin İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça olduğu belirtilmiş ise de resmi Ramsar sayfasında Sekretarya'nın İspanyolca yayım⁶¹¹ yaptığı da görülmektedir.

Sözleşme'nin 11. maddesi⁶¹², Sözleşme'nin süresiz olduğunu belirtmekle taraf devletlerin sözleşme yürürlük tarihinden itibaren beş yıl geçtikten sonra depozitere⁶¹³ yazılı bildirimde bulunmak yoluyla Sözleşme'yi feshedebileceği düzenlemektedir. Daha önce belirtildiği üzere⁶¹⁴ Ramsar Sözleşmesi'nin yukarıda anılan depoziteri, 9.3 numaralı madde uyarınca UNESCO Genel Direktörlüğü'dür.

b. Taraf Devletlerin Sözleşme'den Kaynaklanan Yükümlülükleri

Sözleşme'nin amaçlarına özellikle giriş kısmında ve Sözleşme'nin 1. maddesinde yer verildiği görülmektedir⁶¹⁵. Sözleşme'ye taraf devletler, Sözleşme'nin amacını gerçekleştirmek bakımından dört temel taahhüt altına girmiştir. Bu taahhütler, Sözleşme'nin 2, 3, 4 ve 5. maddelerinde açıkça düzenlenmiştir⁶¹⁶.

⁶⁰⁹ Ramsar Convention art. 10.

⁶¹⁰ Ramsar Convention Bureau, *Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat*, adopted 2 February 1971, Ramsar, Iran, Certified English text, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/scan_certified_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁶¹¹ Secretaría de la Convención de Ramsar, *Texto actual de la Convención sobre los Humedales (Ramsar, Irán, 1971)* (Gland, Suiza: Secretaría de Ramsar, t.y.), <https://www.ramsar.org/document/present-text-convention-wetlands> (E.T. 12.06.2025).

⁶¹² Ramsar Söz. m. 11: "Bu Sözleşme süresiz olarak yürürlükte kalacaktır. Herhangi bir Akit Taraf, Sözleşme'nin kendi açısından yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl geçtikten sonra, depozitere yazılı bildirimde bulunmak suretiyle Sözleşmeyi feshedebilir. Fesih, söz konusu bildirimin depoziter tarafından alındığı tarihten dört ay sonra yürürlüğe girer."

⁶¹³ Depoziter devlet, antlaşmaya taraf olan her devletin katılım belgelerini alır, inceler ve kabul eder, Sözleşme'nin altı resmi dildeki metnini muhafaza eder ve gerektiğinde metne ilişkin hukuki yorumlar sağlar. Ancak, Depoziterin söz konusu antlaşmanın idaresi ve/veya uygulanmasında herhangi bir rolü yoktur. **Bkz.** Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 8.

⁶¹⁴ **Bkz.** s. 69.

⁶¹⁵ Ramsar Convention, Preamble and art. 1.

⁶¹⁶ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 14.

Sözleşme'nin 2.4 numaralı maddesine göre⁶¹⁷ devletlerin ilk yükümlülüğü, en az bir sulak alanı “Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Listesi”ne (Ramsar Listesi) dahil etmek ve bu alanın korunmasını teşvik etmektir. 2.1 numaralı maddede⁶¹⁸ ifade edildiği üzere taraf devlet, kendi toprakları içinde Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Listesi'ne dahil edilmek üzere uygun gördüğü sulak alanları belirleyecektir. Bu liste, 8. madde uyarınca kurulan büro tarafından tutulmaktadır. Her sulak alanın sınırları açık bir şekilde tanımlanmalı ve bir harita üzerinde belirtilmelidir. İlk ve sonraki Ramsar alanlarının belirlenmesi parlamento onayı gerektirmemekle beraber bu karar taraf devletin yetkili makamı⁶¹⁹ tarafından alınmaktadır. Bu belirleme için Ramsar Sulak Alan Bilgi Formu'nun (RIS) doldurulması ve sulak alanın sınırlarını gösterir haritaların sunulması gerekmektedir⁶²⁰.

Taraf devletin sorumluluğu, kendi egemenlik sahasında yer alan sulak alanı Ramsar Listesi'ne kaydettirmekle sınırlı kalmamaktadır. Sözleşme'nin 3.2 numaralı maddesinde⁶²¹, taraf devletin egemenlik sahasında yer alan ve listeye kaydedilmiş sulak alanın özelliklerinde olumsuz bir değişim veya değişme tehlikesi doğması halinde mümkün olan en erken zamanda durumun Ramsar Sekreteryası'na iletilmesi gerekliliği düzenlenmektedir⁶²². Sözleşme'nin 3.2 maddesinde yer alan “*ekolojik değişim*” ifadesinin nasıl anlaşılması gerektiği ise Sözleşme'de düzenlenmemiştir. Bu kavram,

⁶¹⁷ Ramsar Söz. m. 2.4: “Her sözleşme tarafı, bu sözleşmeyi imzalarken veya onay ya da katılma belgesini 9. maddede öngörüldüğü şekilde tevdi ederken, listeye dahil edilmek üzere en az bir sulak alan belirleyecektir.”

⁶¹⁸ Ramsar Söz. m. 2.1: “Her Akit Taraf, kendi toprakları içinde Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Listesi'ne (bundan böyle “Liste” olarak anılacaktır) dahil edilmek üzere uygun sulak alanları belirleyecektir. Bu Liste, 8. madde uyarınca kurulan büro tarafından tutulur. Her sulak alanın sınırları açık bir şekilde tanımlanmalı ve bir harita üzerinde belirtilmelidir. Belirlenen alanlar, sulak alanlara bitişik karasal (nehir kenarı, kıyı) bölgeleri ile alçak gelgitte altı metreden daha derin olan deniz suyu kütlelerini ve adaları da kapsayabilir, özellikle bu alanların su kuşları için öneme sahip olduğu durumlarda.”

⁶¹⁹ Sekreteryaya kitapçığı dipnotuna göre: “Not: Ramsar Listesi'ne yapılacak tüm sonraki sulak alan belirlemeleri doğrudan Ramsar Sekreteryası'na gönderilmeli, UNESCO'ya gönderilmemelidir. Bu sonraki belirlemeler için Devlet Başkanı ya da Dışişleri Bakanlığı imzası gerekmez, ancak Ramsar Sözleşmesi'nin uygulanmasından sorumlu olarak resmi şekilde yetkilendirilmiş idari makamın (Administrative Authority) başkanı tarafından imzalanmalıdır.” **Bkz.** Ramsar Sekreteryası, *Introduction to Ramsar*, 62.

⁶²⁰ Ramsar Sekreteryası, *Introduction to Ramsar*, 62, Ramsar Sekreteryası, *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 75.

⁶²¹ Ramsar Söz. m. 3.2: “Listede yer alan ve kendi topraklarında bulunan herhangi bir sulak alanın ekolojik karakterinin teknolojik gelişmeler, kirlilik ya da diğer insan kaynaklı müdahaleler sonucunda değiştiği, değişmekte olduğu ya da değişme olasılığı bulunduğu en erken zamanda öğrenilmesini sağlamak. Bu tür değişikliklere ilişkin bilgiler gecikmeksizin Ramsar Sekreteryası'na iletilecektir.”

⁶²² Ramsar Sekreteryası, *Introduction to Ramsar*, 14.

1996 yılında gerçekleştirilen COP6 toplantısında tanımlanmıştır. Anılan belgede⁶²³ ekolojik karakter, “bir sulak alanın biyolojik, kimyasal ve fiziksel bileşenleri arasındaki yapı ve etkileşimler” olarak tanımlanmıştır. Ekolojik karakterde değişiklik ise bu bileşenleri sürdüren süreç ve işlevlerdeki bozulma ya da dengesizlik olarak ifade edilmiştir⁶²⁴.

Sözleşme’nin 3 numaralı maddesinin ilk fıkrasında⁶²⁵ Ramsar Sözleşmesi’nin öne çıkan ilkelerinden olan “akılcı kullanım”⁶²⁶ ilkesinin düzenlendiği görülmektedir⁶²⁷. Anılan madde ile taraf devletlere, ülkelerindeki sulak alanların akılcı kullanımını teşvik etme⁶²⁸, bu yönde planlama ve uygulamalar yapma yükümlülüğü getirilmiştir⁶²⁹.

Sözleşme’nin 4 numaralı maddesi⁶³⁰ ise genel olarak, devletlerin sulak alan araştırmalarını teşvik etmelerini, sulak alanlardaki su kuşu popülasyonlarını artırmaya

⁶²³ Ramsar Convention Bureau, *Annex to Resolution VI.1: Working Definitions, Guidelines for Describing and Maintaining the Ecological Character of Listed Sites, and Guidelines for Operation of the Montreux Record*, in *Proceedings of the 6th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (COP6)*, Brisbane, Australia, 1996, https://www.env.go.jp/nature/ramsar/conv/ramsar/COP6/COP6_res_all.pdf, (E.T. 11.06.2025).

⁶²⁴ Shine and Klemm, 102.

⁶²⁵ Ramsar Söz. 3.1: “Akit Taraflar, Liste’ye dahil edilen sulak alanların korunmasını ve kendi topraklarındaki sulak alanların mümkün olduğunca akılcı kullanımını teşvik edecek şekilde planlamalarını yapacak ve uygulayacaklardır.”

⁶²⁶ “Sözleşme, sulak alanların akılcı kullanımını “ekolojik karakterlerinin, sürdürülebilir kalkınma bağlamında ekosistem temelli yaklaşımların uygulanması yoluyla korunması” olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, “akılcı kullanım”, sulak alanların ve sundukları tüm hizmetlerin insanlar ve doğa yararına olacak şekilde korunması ve sürdürülebilir biçimde kullanılması olarak değerlendirilebilir.” Akılcı kullanım ilkesi için **Bkz.** Ramsar Convention Secretariat, *The Wise Use of Wetlands*, Ramsar, <https://www.ramsar.org/about/our-mission/wise-use-wetlands>, (E.T. 20.06.2025).

⁶²⁷ Shine and Klemm, 29.

⁶²⁸ Ramsar Convention Secretariat, *Recommendation 4.10: Guidelines for the Implementation of the Wise Use Concept*, 4th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), Montreux, Switzerland, 27 Haziran–4 Temmuz 1990 (Gland, Switzerland: Ramsar Secretariat, 1990), https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_4.10e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁶²⁹ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 14.

⁶³⁰ Ramsar Söz. m. 4: “Her Akit Taraf, sulak alanların ve su kuşlarının korunmasını teşvik etmek amacıyla, listede yer alıp almadıklarına bakılmaksızın, sulak alanlarda doğa koruma alanları kurmalı ve bu alanların yeterli şekilde korunmasını sağlamalıdır. Bir Akit Taraf, acil ulusal çıkarları doğrultusunda, Listeye dâhil edilmiş bir sulak alanın sınırlarını daraltır ya da bu alanı Listedenden çıkarırsa, mümkün olduğunca sulak alan kaynaklarındaki kaybı telafi etmeli, özellikle su kuşları için ek doğa koruma alanları oluşturmalı ve orijinal yaşam alanının yeterli bir kısmının, aynı bölgede ya da başka bir yerde korunmasını sağlamalıdır. Akit Taraflar, sulak alanlar ile bu alanlardaki flora ve fauna hakkında araştırmaları ve veri ile yayın alışverişini teşvik etmelidir. Akit Taraflar, uygun sulak alanlardaki su kuşu popülasyonlarını yönetim yoluyla artırmaya çaba göstermelidir. Akit Taraflar, sulak alan araştırması, yönetimi ve koruma alanı görevliliği alanlarında yetkin personelin eğitilmesini teşvik etmelidir.”

gayret göstermelerini ve personel eğitimini desteklemelerini öngörmektedir⁶³¹. Taraf Devletler, uluslararası öneme sahip olsun ya da olmasın ve Ramsar Listesi'ne dahil edilip edilmediğine bakılmaksızın, sulak alanlarda doğa koruma alanları oluşturmayı taahhüt etmişlerdir. Ayrıca, sulak alan araştırmaları ve yönetimi alanlarında eğitim faaliyetlerini teşvik etmeye gayret göstermeleri beklenmektedir⁶³².

Sözleşme'nin 5. maddesinde⁶³³ taraflar, özellikle sınır aşan sulak alanlar, ortak su sistemleri ve ortak türler bakımından Sözleşme'nin uygulanması konusunda diğer akit taraflarla istişarede bulunmayı kabul etmişlerdir⁶³⁴. Uluslararası işbirliği ilkesinin doğrudan yansıması olarak Sözleşme'den kaynaklanan yükümlülüklerin uygulanması konusunda sınır aşan sulak alanlar, ortak su yolları ve sulak alan flora ve faunasının eşgüdümlü korunması hususlarında diğer taraflarla istişarede bulunmak⁶³⁵ Ramsar Sözleşmesi'nde açıkça yer alan önemli bir düzenlemedir⁶³⁶. Uluslararası işbirliği ilkesi, sulak alanların akılcı kullanımı bakımından vazgeçilmez bir unsur olarak görülmektedir⁶³⁷. Zira ortak su kaynaklarına ya da sınır aşan ekosistemlere sahip sulak alanların etkin korunması, ilgili devletlerin uyumlu eylemlerini gerektirmektedir⁶³⁸. Sulak alanın suyu başka bir ülkeden geliyor ve bu suyun kalitesi ya da miktarı olumsuz etkileniyorsa, tek taraflı önlemlerin yetersiz kalacağı açıktır. Ayrıca, göçmen su kuşları gibi türlerin korunması da sınır ötesi işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Göç rotasındaki herhangi bir ülkenin sorumsuzluğu, tüm ağın işlevini bozabilir. Bu nedenle, türlerin ve habitatların korunması kolektif bir sorumluluk gerektirmektedir⁶³⁹. Ramsar Sözleşmesi'nin 5. maddesi, bu tür durumlarda taraf devletlere hukuki işbirliği zemini

⁶³¹ Shine and Klemm, 29.

⁶³² Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 14.

⁶³³ Ramsar Söz. m. 5: "Akit Taraflar, bu Sözleşmeden doğan yükümlülüklerin uygulanması konusunda, özellikle bir sulak alan birden fazla akit tarafın topraklarına uzanıyorsa veya bir su sistemi akit taraflarca paylaşıyorsa, birbirleriyle istişarede bulunacaklardır. Aynı zamanda, sulak alanların ve bunların flora ve faunasının korunmasına ilişkin mevcut ve gelecekteki politika ve düzenlemeleri koordine etmeye ve desteklemeye gayret göstereceklerdir."

⁶³⁴ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 14.

⁶³⁵ Ramsar Secretariat, *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 14.

⁶³⁶ Shine and Klemm, 29.

⁶³⁷ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 51.

⁶³⁸ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 51.

⁶³⁹ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 51.

sunmaktadır⁶⁴⁰. Bu düzenlemeler ışığında madde metninde yer alan “yükümlülükler” ifadesinin Sözleşme’de geçen ve yukarıda yer verilen tüm yükümlülükleri kapsadığı, “birden fazla akit devletin topraklarına uzanma” ifadesinin ulusal sınırları aşan sulak alanları karşıladığı anlamı çıkarılabilir⁶⁴¹.

Taraf devletlerin düzenli aralıklarla toplanmaları gerektiği hususu da Sözleşme’nin 6. maddesinde düzenlenmiştir. Bu konferansların danışma niteliğinde olacağı ifade edildikten sonra konferansların içeriği düzenlenmiştir. Taraf devletlerin sulak alan yönetim sorumlularını bu konferans ve alınan kararlar hakkında bilgilendirmesi gerektiği de sözleşme maddesinde açıkça ifade edilmiştir⁶⁴².

Sözleşme’nin 7. maddesinde ise bu konferanslara katılması gereken kişilerin nitelikleri sayılmıştır. Buna göre akit tarafların konferans temsilcileri, sulak alanlar ve su kuşları konusunda bilimsel, idari ya da diğer uygun alanlarda bilgi ve tecrübeye dayalı uzmanlığı olan kişiler olmalıdır⁶⁴³. Kısacası taraf devlet, bir idari makam belirler ve bu makamda çalışan uzman bir kişi ulusal odak noktası (*national focal point*) olarak görevlendirilir⁶⁴⁴. İdari makam, Sekreteryaya ile taraf devlet arası iletişim kanalını oluşturur ve Sözleşme’nin uygulanmasından birinci derecede sorumlu kurumdur⁶⁴⁵. Her akit devletin Konferans’ta bir oy hakkı vardır. Önerilerin kabulü, taraf devletlerin en az yarısının oy kullanmış olması koşuluyla kullanılan oyların basit çoğunluğu ile mümkündür. Oylama sisteminin

⁶⁴⁰Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 51.

⁶⁴¹Ramsar Convention Secretariat, *Ramsar Handbooks for the Wise Use of Wetlands: International Cooperation*, 4th edition, cilt 20 (Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2010), 8.

⁶⁴² Ramsar Söz. m. 6: “Akit Taraflar, gerekli görüldüğünde Sulak Alanlar ve Su Kuşlarının Korunması Konferanslarını toplar. Bu konferanslar danışma niteliğindedir ve Sözleşme’nin uygulanmasını görüşmek, Liste’ye yapılacak ekleme ve değişiklikleri tartışmak, Madde 3/2 uyarınca sağlanan ve Liste’de yer alan sulak alanların ekolojik karakterindeki değişikliklere ilişkin bilgileri değerlendirmek, sulak alanların ve bunların flora ile faunasının korunması, yönetimi ve akılcı kullanımı konusunda Akit Taraflara genel veya özel tavsiyelerde bulunmak ve sulak alanları etkileyen uluslararası nitelikteki konular hakkında ilgili kuruluşlardan rapor ve istatistikler talep etmek gibi görevleri üstlenir. Ayrıca, Akit Taraflar, sulak alan yönetiminden sorumlu kişilerin bu konferansların tavsiyeleri konusunda bilgilendirilmelerini ve bu tavsiyelerin dikkate alınmasını sağlamakla yükümlüdür.”

⁶⁴³ Ramsar Söz. m. 7: “Akit tarafların söz konusu Konferanslara katılan temsilcileri, sulak alanlar veya su kuşları konusunda bilimsel, idari ya da diğer uygun alanlarda edinilmiş bilgi ve tecrübeye dayanan uzman kişilerden oluşmalıdır. Konferansta temsil edilen her Akit Tarafın bir oy hakkı vardır, öneriler, oy kullanan akit tarafların en az yarısının oy kullanması şartıyla, kullanılan oyların basit çoğunluğuyla kabul edilir.”

⁶⁴⁴ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 31.

⁶⁴⁵ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 31.

1987 Regina değişikliği ile maddeye iřlenmesi⁶⁴⁶ ile beraber bu hükmün, Ramsar Sözleşmesi'nin karar alma süreçlerinde eşit temsil ve çoğunlukla karar alma ilkelerinin uygulanmasına açıklık kazandırarak demokratik katılımı güvence altına aldığı sylenebilir⁶⁴⁷.

C. LİSTELEME USULÜ, DENETİM MEKANİZMALARI VE SöZLEşME'NİN DEğERLENDİRİLMESİ

1. Ramsar Listesi ve Kriterleri

a. Ramsar Listesi

Uluslararası neme Sahip Sulak Alanlar Listesi, diğer adıyla Ramsar Listesi⁶⁴⁸, Sözleşme'nin belirlediği kriterlere uygun sulak alanların tespiti yoluyla, sulak alanların küresel, çevresel ve sosyo-ekonomik önemine dair uluslararası farkındalığı glendirmektedir⁶⁴⁹. Ramsar Listesi'ne alınacak alanların önceden başka bir yasal koruma altında olması gerekmemektedir⁶⁵⁰. Ramsar statüsü, bu alanlara “uluslararası öneme sahip” nitelik kazandırır, listedeki alanlara dikkat çekilmesini sağlar ve bu alanların uzun vadeli korunmaları ile sürdürülebilir kullanımlarına katkı sunar. Ancak bu statünün, taraf devlette ek bir yasal koruma sağlayıp sağlamayacağı ulusal ve yerel düzenlemelere baęlıdır⁶⁵¹. Bu alanların insan kullanımına açık olması durumu ise Ramsar kapsamıyla elişmemekle beraber kullanım biçiminin ekolojik yapıyı bozmaması ve akılcı kullanım ilkesine uygun olması gerekmektedir⁶⁵². Belirtmek gerekir ki ye devletler, listeye sulak alan ekleterek Ramsar alanları üzerindeki egemenliklerinden feragat etmiş olmazlar⁶⁵³. Sekretarya tarafından tutulan bu liste, her Ramsar alanının

⁶⁴⁶ Ramsar Convention Bureau, *Regina Amendments to the Convention on Wetlands* (Ramsar Convention Secretariat, 1987), https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/regina_amendments_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁶⁴⁷ Cyril de Klemm, *The Legal Development of the Ramsar Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat*, in collaboration with Isabelle Crteaux (Ramsar Convention Bureau, 1995), 56.

⁶⁴⁸ Ramsar Convention Secretariat, *The Annotated Ramsar List of Wetlands of International Importance* (Gland, Switzerland: Ramsar Convention on Wetlands, Ağustos 2023), <https://www.ramsar.org/sites/default/files/2023-08/sitelist.pdf> (E.T. 12.06.2025).

⁶⁴⁹ Shine and Klemm, 101.

⁶⁵⁰ *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 50; *Introduction to Ramsar*, 5th ed., 62.

⁶⁵¹ *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 50; *Introduction to Ramsar*, 5th ed., 62.

⁶⁵² *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 50; *Introduction to Ramsar*, 5th ed., 62.

⁶⁵³ **Bkz.** *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 50. **Bkz.** *Introduction to Ramsar*, 5th ed., 62.

adını, tescil tarihini, konumunu, toplam alanını ve koordinatlarını içerir. Buna ek olarak “Annotated Ramsar List”⁶⁵⁴ adlı “Açıklamalı Ramsar Listesi” oluşturulabilir. Bu liste, her bir sulak alan hakkında tanıtıcı paragraflar içerir. Tescil için üye devletlerce sunulan bilgi formları ve alan haritaları ise Wetlands International⁶⁵⁵ tarafından Ramsar Alanları Bilgi Sistemi (RIS)’te⁶⁵⁶ işletilmektedir⁶⁵⁷.

Çalışmanın önceki bölümünde Sözleşme’ye taraf olmak isteyen devletlerin sulak alanlarını bildirme yükümlülüğünden bahsedilmiştir⁶⁵⁸. İstisnai olarak ise, devletlerin acil çıkarlar nedeniyle halihazırda Ramsar Listesi’ne dahil edilmiş bir sulak alanı listeden çıkarabilme veya sınırlarında daraltma yapabilme hakkı bulunduğu bahsetmek gerekir. Bu hak, egemenlik hakkına saygı temelli bir yaklaşım ile Sözleşme’nin 2.5 numaralı maddesinde⁶⁵⁹ düzenlenmiş ise de Sözleşme’nin 4.2 numaralı maddesi⁶⁶⁰ bu tür çıkarmaların veya daraltmaların, benzer habitat değerlerine sahip başka bir sulak alanın Ramsar Alanı olarak belirlenmesi yoluyla telafi edilmesi gerekliliğini düzenlediği görülmektedir. Bu düzenlemeyle birlikte sulak alanların korunmasında ulusüstü bir menfaat dengesinin gözetildiği anlaşılmaktadır⁶⁶¹.

b. Ramsar Kriterleri

Bir sulak alanın Ramsar Listesi’ne eklenip eklenmeyeceği noktasında Ramsar Sözleşmesi’nin belirlediği birtakım kriterler belirleyici rol oynamaktadır. Bu kriterlerin Ramsar Sözleşmesi metninde detaylı düzenlenmediği görülse de Sözleşme’nin 2.1 ve 2.2

⁶⁵⁴ IUCN Kütüphanesinde basılı eser olarak mevcuttur. Fakat Hindistan sulak alanlarına ilişkin belge online erişime açıktır. **Bkz.** Ramsar Sites Information Service, *Ramsar Sites: Annotated Summary - India*, https://rsis Ramsar.org/sites/default/files/rsiswp_search/exports/Ramsar-Sites-annotated-summary-India.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁶⁵⁵ Wetlands International, <https://www.wetlands.org/> (E.T. 12.06.2025).

⁶⁵⁶ Ramsar Sites Information Service, <https://rsis Ramsar.org/> (E.T. 12.06.2025).

⁶⁵⁷ Ramsar Secretariat, *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 52.

⁶⁵⁸ **Bkz.** s. 81.

⁶⁵⁹ Ramsar Söz. m. 2.5: “Her akit taraf, kendi toprakları içinde bulunan başka sulak alanları listeye ekleme, daha önce listeye dahil ettiği sulak alanların sınırlarını genişletme veya acil ulusal çıkarları nedeniyle bu alanları Listedden çıkarma ya da sınırlarını daraltma hakkına sahiptir. Bu tür değişiklikler, en kısa sürede 8. maddede belirtilen sürekli büro görevlerinden sorumlu kuruluşa veya hükümete bildirilmelidir.”

⁶⁶⁰ Ramsar Söz. m. 4.2: “Bir akit taraf, ulusal çıkarları gereği listede yer alan bir sulak alanı siler veya sınırlarını daraltırsa, mümkün olduğunca bu sulak alan kaynaklarının kaybını telafi etmeli, özellikle de su kuşları ve orijinal habitatın yeterli bir bölümünün korunması amacıyla, aynı bölgede veya başka bir yerde ilave doğa rezervleri oluşturmalıdır.”

⁶⁶¹ Ramsar Secretariat, *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 52.

numaralı maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, taraf devletlerin bildirmekle yükümlü olduğu sulak alanın ekoloji, botanik, zooloji, limnoloji veya hidroloji açısından uluslararası öneme sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, esasen Sözleşme'nin 2.2 sayılı maddesinde⁶⁶² bazı kriterler sayılmış olsa da bu kriterler günümüze dek kapsam bakımından genişlemiştir. Ramsar Sekretaryası'nın resmi internet sayfasında⁶⁶³ ilan edilen toplam 9 kriter bulunmaktadır⁶⁶⁴. Bu kriterler Tablo 1'de sıralanmıştır. Başlangıçta büyük ölçüde su kuşlarının sayısal varlığına dayalı olan kriterler zamanla sulak alanların fiziksel özelliklerini esas alarak şekillenmiştir⁶⁶⁵.

Tablo 1. Ramsar Alanları – Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alan Kriterleri Tablosu

Grup	Kriter No	Kriter Tanımı
Grup A (Temsili, nadir veya özgün sulak alan tipleri)	1	Doğal veya doğal karakterine yakın sulak alan tipinin temsili, nadir veya özgün bir örneğini barındıran alan.
Grup B (Biyolojik çeşitliliğin korunması)	2	Hassas, nesli tehlike altında veya kritik tehlikedeki türler ya da tehdit altındaki ekolojik toplulukları destekleyen alan.
	3	Belirli bir biyocoğrafik bölgenin biyolojik çeşitliliği açısından önemli bitki ve/veya hayvan popülasyonlarını destekleyen alan.
	4	Türlerin yaşam döngüsünün kritik evrelerinde onları destekleyen veya olumsuz çevre koşullarında barınak sağlayan alan.
Su Kuşlarına Dayalı Kriterler	5	Düzenli olarak 20.000 veya daha fazla su kuşunu barındıran alan.
	6	Bir su kuşu türü ya da alt türünün toplam popülasyonunun %1'ini düzenli olarak barındıran alan.
Balıklara Dayalı Kriterler	7	Yerli balık türleri, yaşam evreleri, tür etkileşimleri veya sulak alan değerlerini yansıtan popülasyonları destekleyerek küresel biyolojik çeşitliliğe katkı sağlayan alan.
	8	Balıklar için besin kaynağı, üreme alanı, yavru yetiştirme alanı ve/veya göç yolu olarak işlev gören, balık stoklarının devamlılığı için gerekli olan alan.
Diğer Türlere Dayalı Kriter	9	Kuş olmayan ama sulak alana bağımlı bir hayvan türünün popülasyonunun %1'ini düzenli olarak barındıran alan.

⁶⁶² Ramsar Söz. m. 2.2: "Sulak alanlar, ekoloji, botanik, zooloji, limnoloji veya hidroloji açısından uluslararası öneme sahip olmaları nedeniyle Listeye dahil edilmelidir. Öncelikli olarak, yılın herhangi bir döneminde su kuşları açısından uluslararası öneme sahip sulak alanlar bu kapsama alınmalıdır."

⁶⁶³ Ramsar Convention Secretariat, *The Criteria for Identifying Wetlands of International Importance* (Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2012), https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/ramsarsites_criteria_eng.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁶⁶⁴ Sekretarya resmi web sitesinde ilan edilen bu kriterler, Türkçe'ye çevrilerek tablolaştırılmıştır. Resmi liste olduğundan diğer akademik çalışmalara da bu şekilde yansımıştır. Örnek ve benzer tablo için **bkz.** Arı, 286.

⁶⁶⁵ Arı, 287.

Grup	Kriter No	Kriter Tanımı
------	-----------	---------------

Kaynak: Ramsar Convention Secretariat, Ramsar Sites Criteria, 2012.

Ramsar kriterleri zaman içinde değişim gösterdiğinden listeye önceden giren sulak alanların artık bu yeni kriterleri artık karşılamaması ihtimalinde Ramsar Sekreteryası taraf devletle işbirliği yaparak bu alanın yeni kriterlerle uyumlu hale getirilmesi için gerekli süreçleri belirleyebilir⁶⁶⁶. Bunlar restorasyon, değer artıran önlemler gibi adımlar olabilir. Fakat tüm uğraşlara rağmen listede yer alan sulak alanlar yeni kriterler ile uyumlu hale getirilemez ise, taraf devlet bu sulak alanın Ramsar Listesi'nden çıkarılmasını talep edebilecektir⁶⁶⁷.

Ramsar kriterlerini karşılamayan bir sulak alanın listeye kaydedilmesi halinde uygulanacak gözden geçirme prosedürüne ise 1993 tarihli COP5 toplantısı⁶⁶⁸ kararlarında yer verilmiştir. Buna göre, eğer bir sulak alan listeye kaydedildiği sırada gerekli bilgi ve belgeler (*örneğin Ramsar Information Formu, Ramsar Bilgi Formu*) sunulmamışsa veya sonradan bu kriterleri karşılamadığı anlaşılırsa, Sözleşme Bürosu ve Bilimsel-Teknik Panel, söz konusu alanı gözden geçirir⁶⁶⁹. Taraf devlet ile yapılan istişare sonucunda alanın gerçekten kriterleri karşılamadığı belirlenirse alanın işlev ve değerleri restore edilerek kriterlere uygun hale getirilmesi değerlendirilir⁶⁷⁰. Bu da mümkün değilse alan

⁶⁶⁶ Arı, 285-86.

⁶⁶⁷ Arı, 285-86.

⁶⁶⁸ Ramsar Convention Secretariat, *Resolution 5.3: Procedure for initial designation of sites for the List of Wetlands of International Importance*, 5th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Kushiro, Japan, 9–16 Haziran 1993, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/res/key_res_5.3e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁶⁶⁹ *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 52.

⁶⁷⁰ *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 52.

listeden çıkarılır ve Sözleşme'nin 4.2 maddesi⁶⁷¹ uyarınca tazmin⁶⁷² (telafi) hükümleri uygulanır⁶⁷³.

Kriterleri düzenleyen REC. C.4.2 sayılı tavsiye kararı⁶⁷⁴, Sözleşme'nin 2. maddesi uyarınca listeye eklenecek sulak alanlar bakımından yeni belirlenen kriterlerin dikkate alınması çağrısında bulunmuştur fakat gelecek yıllarda bu kriterlerin art arda değiştirilmesinden de kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır⁶⁷⁵. Bu tavsiye kararı, Sözleşme'nin uygulanmasında birlik sağlamayı amaçlamaktadır⁶⁷⁶.

2. Denetim Mekanizması

Sözleşme maddeleri incelendiğinde Sözleşme'nin bir yaptırım mekanizmasının olmadığı görülmektedir. Güçlü yaptırım mekanizması olmamasına rağmen Sözleşme'nin denetim mekanizmaları yoluyla taraf devletlerin ulusal sulak alanların korunmasına yönelik olarak verdiği taahhütleri güçlendirdiği düşünülmektedir⁶⁷⁷. Bununla beraber düzenlenen yükümlülüklerin daha çok temenni niteliğinde kaldığı, buna rağmen Sözleşme'nin telafi uygulaması, Montreux Kaydı, Ramsar Danışma Misyonu gibi sınırlı mekanizmalar ile muhtemel ihlalleri önlediği de ifade edilmektedir⁶⁷⁸.

⁶⁷¹ Ramsar Söz. m. 4.2: “Bir akit taraf, ulusal çıkarları gereği Listede yer alan bir sulak alanı siler veya sınırlarını daraltırsa, mümkün olduğunca bu sulak alan kaynaklarının kaybını telafi etmelidir. Özellikle, su kuşları için ve orijinal habitatın yeterli bir bölümünün aynı bölgede ya da başka bir yerde korunması amacıyla ilave doğa koruma alanları oluşturmalıdır.”

⁶⁷² COP5 kararlarından “Review Procedure For Listed Sites Which May Not Qualify Under Any Of The Criteria Established By Recommendation” başlıklı bölümün 4 numaralı paragrafında “tazminat hükümleri” ifadesine yer verilmiş ise de sözleşme maddesinin lafzından daha çok çevresel telafi anlamında bir kullanım olduğu düşünülmektedir. **bkz.** Clare Shine ve Cyrille de Klemm, *Wetlands, Water and the Law: Using Law to Advance Wetland Conservation and Wise Use*, IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 38, “Application of Site-specific Conservation Measures to Wetlands” başlıklı bölümün 103 numaralı sayfasında “çevresel telafi” ifadesini kullanmaktadır. Aynı yönde **bkz.** Nicole Day, *Mechanisms to Prevent Wetland Degradation Under the Ramsar Convention* (Bristol, RI: Marine Affairs Institute at Roger Williams University School of Law and Rhode Island Sea Grant Legal Program, Haziran 2021), 3.

⁶⁷³ *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 52.

⁶⁷⁴ Ramsar Convention Bureau. *Recommendation 4.2: Criteria for Identifying Wetlands of International Importance*. In *The Criteria Adopted by the Fourth Conference of the Contracting Parties, Montreux, 1990*, Section I(A)(d). https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_4.02e.pdf.

⁶⁷⁵ Klemm, *The Legal Development of the Ramsar Convention*, 18.

⁶⁷⁶ Klemm, *The Legal Development of the Ramsar Convention*, 18.

⁶⁷⁷ Vriesinga, 186.

⁶⁷⁸ Day, 5.

a. Ramsar Danışma Misyonu ve İzleme Prosedürü

Ekolojik karakteri tehlike altına giren ve daha önce Ramsar Listesi'ne kaydedilmiş sulak alanların korunması bakımından taraf devletin desteklenmesi önemli görüldüğünden 1990 yılında alınan tavsiye kararı⁶⁷⁹ bağlamında teknik bir yardım mekanizması geliştirilmiş ve bu sisteme “Ramsar Danışma Misyonu”⁶⁸⁰ adı verilmiştir⁶⁸¹. Kararın “Monitoring Procedure” (*İzleme Prosedürü*) başlıklı bölümü⁶⁸², bir Ramsar alanında çevresel tehdit tespit edildiğinde erken müdahale, önleme, destek sunma gibi süreçleri tarif etmektedir. Anılan bölümde sürecin aşamaları detaylıca anlatılmıştır. Buna göre, tescilli alanın ekolojik karakterinde değişiklik olduğu ya da olabileceği bilgisinin Sekretarya'ya ulaşması halinde, Sekretarya taraf devlete, İzleme Prosedürü uygulanmasını önerir. Taraf devletten ek bilgi talep eder. Büro bu bilgiler ışığında önemli bir değişiklik olduğu ya da olabileceği kanaatindeyse işbirliğine dayalı çözüm önerileri sunar, yardım ve tavsiyelerde bulunur. Çözüm bulunamazsa konu Daimi Komite'ye iletilir. Komite, taraf devletler ve ilgili kurumlar ile doğrudan iletişim kurarak mevcut soruna yönelik bir çözüm üretmeye çalışır. Mevcut durum, bir sonraki taraflar konferansında tartışılmak üzere gündeme alınır. Sekretarya tüm süreci kayıt altına alır ve sürecin ilerlemesini gözlemler⁶⁸³.

b. Montreux Kaydı Usulü

Ekolojik değişikliklere ilişkin “Montreux Kaydı” açılması usulü ise 1990 yılında gerçekleştirilen COP4'ün 4.8 sayılı “Ramsar Alanlarının Ekolojik Karakterinde Değişiklik” başlıklı tavsiye kararı neticesinde sürece kazandırılmıştır⁶⁸⁴. Yukarıda

⁶⁷⁹ Ramsar Convention Secretariat. *Recommendation 4.7: Mechanisms for Improved Application of the Ramsar Convention*, 4th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Montreux, Switzerland, 27 June–4 July 1990, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_4.07e.pdf, (E.T. 12.06.2025).

⁶⁸⁰ Günümüze dek gerçekleşen Ramsar Danışma Misyonlarının listesi için **bkz.** Ramsar Convention Secretariat. *List of Ramsar Advisory Missions*. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, May 2025, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/list_of_ramsar_advisory_missions.pdf.

⁶⁸¹ *An Introduction to the Ramsar Convention on Wetlands*, 5th ed., 49.

⁶⁸² Bu kısımda yalnızca anılan tavsiye kararı içeriği ve ön görülen prosedür aktarılmıştır.

⁶⁸³ Tavsiye kararında yer alan “İzleme Süreci” başlıklı bölüm için **Bkz:** Ramsar Convention Secretariat. *Recommendation 4.7: Mechanisms for Improved Application of the Ramsar Convention*. 4th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, “Monitoring Procedure: articles 1-6”.

⁶⁸⁴ Ramsar Convention Bureau, *Recommendation 4.8: Change in Ecological Character of Ramsar Sites (Montreux Record)* (1990), https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_4.08e.pdf (E.T. 12.06.2025).

açıklanan⁶⁸⁵ ekolojik değişikliğin tespitinden sonraki sürece dair oluşturulan kaydı ifade etmektedir⁶⁸⁶.

Sürecin etkinliğini ve faydalarını somut bir örnek üzerinden göstermek gerekirse, Tuna Nehri taşkın ovasında yer alan Srebarna sulak alanı⁶⁸⁷, 1990'lı yıllarda tarımsal faaliyetler ve kirlilik nedeniyle ciddi ekolojik bozulmalara maruz kalmıştır⁶⁸⁸. Bu durum üzerine 1992 yılında⁶⁸⁹ gerçekleştirilen Ramsar Danışma Misyonu, bağlantıların iyileştirilmesi ve bir yönetim planı geliştirilmesini önermiştir⁶⁹⁰. Alan, Montreux Kaydı'na alınarak uluslararası destek sağlanmıştır. 1998⁶⁹¹ ve 2001⁶⁹² yıllarında yapılan iki ek misyon, kayda değer iyileşmeleri doğrulamış ve nihayet alanın kayıttan çıkarılması önerilmiştir. Bu süreç, Ramsar Danışma Misyonu'nun etkili bir restorasyon aracı olduğunu göstermektedir⁶⁹³. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde özel olarak ele alınan Donana Sulak Alanı da⁶⁹⁴ benzer şekilde 1990 yılında Montreux Kaydı'na alınmış, yürütülen saha çalışmaları ve işbirliğine dayalı faaliyetler neticesinde zamanla Ramsar Danışma Misyonu'nun önemli koruma başarıları elde ettiği tespit edilmiştir⁶⁹⁵. Fakat alan tedbiren Montreux Kaydı'ndan çıkarılmamıştır ve alana yönelik izleme prosedürü uygulanmaya devam etmektedir⁶⁹⁶.

⁶⁸⁵ **Bkz.** ss. 81-82.

⁶⁸⁶ Ramsar Secretariat, *Introduction to Ramsar*, 5th ed., 49.

⁶⁸⁷ Bulgaristan'ta bulunan Srebarna sulak alanına ilişkin detaylı bilgi için **bkz.** Ramsar Sites Information Service. "Srébarna." <https://rsis.ramsar.org/ris/64?language=en> (E.T. 12.06.2025).

⁶⁸⁸ Dora Angelova, "Srebarna Karst Wetland (NE Bulgaria) - Geoecological Problems," *Geophysical Research Abstracts* 7 (2005): 02316, <https://meetings.copernicus.org/www.cosis.net/abstracts/EGU05/02316/EGU05-J-02316.pdf>.

⁶⁸⁹ 1992 yılı misyonu dökümanı erişime kapalıdır fakat Sekreteryaya arşivinde bulunmaktadır.

⁶⁹⁰ "The Ram in Action", *An Introduction to the Ramsar Convention on Wetlands*, 5th ed., 49.

⁶⁹¹ UNESCO World Heritage Centre. *Mission Report on the Conservation Status of Srebarna Nature Reserve and World Heritage Site in Danger (Bulgaria), 1–6 October 1998*. WHC-98/CONF.203/INF.6. Paris: UNESCO, 1998.

⁶⁹² Tobias Salathé ve Robert Milne, *Ramsar Advisory Mission Report No. 47: Srebarna Nature Reserve, Ramsar and World Heritage Site, Bulgaria, 1–4 October 2001* (Gland, Switzerland: Ramsar Convention Bureau, 2001).

⁶⁹³ "The Ram in Action", *An Introduction to the Ramsar Convention on Wetlands*, 5th ed., 49.

⁶⁹⁴ **Bkz.** ss. 131-39.

⁶⁹⁵ Executive Summary And List Of Recommendations, *Ramsar Advisory Mission N°95 Doñana, Spain* (2020) (Ramsar Site N°234), *Ramsar Advisory Missions*, 47-48, https://rsis.ramsar.org/RISapp/files/RAM/RAM_095_ES_en.pdf (E.T. 09.06.2025).

⁶⁹⁶ Executive Summary And List Of Recommendations, *Ramsar Advisory Mission N°95 Doñana*, 47-48.

Özetle, yukarıda tarif edilen süreç ve çok taraflı istişareler neticesinde ekolojik değişime uğrayan ya da değişim tehlikesi altında bulunan sulak alanın artık kriterleri karşılamadığı anlaşılırsa bu alanın işlev ve değerlerinin restore edilerek yeniden kriterlere uygun hale getirilmesi ihtimali değerlendirilir⁶⁹⁷. Restorasyonla listeye uygun hale getirmenin artık mümkün olmadığı anlaşılırsa sulak alan listeden çıkarılır ve Sözleşme'nin 4.2 maddesi⁶⁹⁸ uyarınca taraf devlet yönünden tazmin hükümleri uygulanır⁶⁹⁹.

c. Tazmin ve Telafi Kavramına Yönelik Görüşler

Restorasyonla dahi listeye uygun hale getirilmesi mümkün görülmeyen alanın listeden çıkarılacağı ve Sözleşme'nin 4.2 sayılı maddesi uyarınca tazmin hükümlerinin uygulanacağına yukarıda değinilmiştir⁷⁰⁰. Anılan maddede yer alan tazmin kelimesinin esasen 'telafi' anlamında kullanıldığı, maddi bir tazminat yerine çevresel telafi anlayışını karşıladığı yaygın görüştür⁷⁰¹.

Sözleşme'ye ilişkin IX.6 sayılı kararda⁷⁰² bir sulak alanın Ramsar Listesi'nden çıkarılması ya da sınırlarının daraltılması durumunda karşılaşılabilecek on farklı senaryoya yer verilmektedir⁷⁰³. Bu senaryolar, doğal süreçler veya insan faaliyetleri sonucu alanın ekolojik karakterinin geri döndürülemez biçimde bozulması, sulak alanların başka bir alanla yer değiştirmesi, alanın mevcut niteliklerinin kaybolması ya da bilimsel yanlışlıklar nedeniyle başlangıçta hatalı bir şekilde listeye dahil edilmesi gibi durumları içermektedir⁷⁰⁴. Karar, bu senaryoların her biri için sözleşmeye taraf devletlerin uygun telafi önlemleri alması gerektiğini vurgulamaktadır⁷⁰⁵.

⁶⁹⁷ *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 52.

⁶⁹⁸ Ramsar Söz. m. 4.2: "Bir akit taraf, ulusal çıkarları gereği Listede yer alan bir sulak alanı siler veya sınırlarını daraltırsa, mümkün olduğunca bu sulak alan kaynaklarının kaybını telafi etmelidir. Özellikle, su kuşları için ve orijinal habitatın yeterli bir bölümünün aynı bölgede ya da başka bir yerde korunması amacıyla ilave doğa koruma alanları oluşturmalıdır."

⁶⁹⁹ *The Ramsar Convention Manual*, 6th ed., 52.

⁷⁰⁰ **Bkz.** ss. 88-89.

⁷⁰¹ **Bkz.** Dipnot 672.

⁷⁰² Ramsar Convention Secretariat, *Resolution IX.6: Guidance for Addressing Ramsar Sites or Parts of Sites Which No Longer Meet the Criteria for Designation*, 9th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Kampala, Uganda, 8–15 Kasım 2005, <https://www.ramsar.org/document/resolution-ix6-guidance-addressing-ramsar-sites-or-parts-sites-which-no-longer-meet> (E.T. 11 Haziran 2025).

⁷⁰³ Day, 4-5.

⁷⁰⁴ Day, 4-5.

⁷⁰⁵ Day, 4-5.

2002 yılında gerçekleştirilen COP8 toplantısının VIII.20 sayılı tavsiye kararında⁷⁰⁶ ulusal çıkar kavramı ele alınarak telafiye ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Buna göre Ramsar Sözleşmesi'nin 2.5. maddesi kapsamında, bir sulak alanın sınırlarının daraltılması veya listeden çıkarılması "*acil ulusal çıkarlar*" gerekçesiyle gündeme geldiğinde, akit tarafın bu kararı verirken çok yönlü bir değerlendirme yapması beklenmektedir⁷⁰⁷. Bu değerlendirme, sulak alanın ekolojik, ekonomik ve sosyal işlevlerinin bütüncül faydaları, mevcut durumun ulusal çıkarları tehdit edip etmediği, önerilen değişikliğin ulusal politikalarla uyumu, alternatif çözümlerin varlığı, alanın biyolojik çeşitliliğe katkısı, eylemin uzun vadeli yararları ve sınır ötesi etkileri gibi unsurları içermelidir⁷⁰⁸. Taraf devletin gelecekteki ekonomik kalkınmayı ya da arazi kullanım değişikliğini mümkün kılmak maksadıyla bir alanı listeden çıkarmak istemesi acil ulusal çıkar olarak kabul edilmemiştir⁷⁰⁹. Bu durum Sözleşme'ye aykırılık teşkil edeceğinden telafi prosedürünün uygulanması gerekecektir. Sözleşme'ye aykırılık arz edecek bir sınırlama ya da kapsamdan çıkarma talebi olmasa dahi yine telafi prosedürünün uygulanması gerekmektedir⁷¹⁰.

Ramsar Sözleşmesi'ne göre, "acil ulusal çıkar" gerekçesiyle sulak alan kaybı durumunda taraf devletler telafi yükümlülüğü altındadır⁷¹¹. Bu telafi, etkilenen alanın ekolojik karakterine uygun, uygulanabilir ve olumsuz etkileri en aza indirgenmiş önlemlerle sağlanmalıdır⁷¹². Taraf devletler, Ramsar Listesi'nden bir sulak alanı çıkarmayı veya sınırlarını daraltmayı düşündüğünde, bu karar öncesinde sulak alanın tüm işlev, hizmet ve faydalarını dikkate alan kapsamlı bir çevresel etki değerlendirmesi yapmalı ve mümkün olduğunca paydaşlarla istişare içinde olmalıdır⁷¹³. Bu bağlamda bilimsel belirsizlik hali, ciddi çevresel zararları önleyecek tedbirlerin ertelenmesi bakımından bir

⁷⁰⁶ Ramsar Convention Secretariat, *Resolution VIII.20: General guidance for interpreting "urgent national interests" under Article 2.5 of the Convention and considering compensation under Article 4.2*, 8th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Valencia, Spain, 18–26 Kasım 2002, <https://www.ramsar.org/document/resolution-viii20-general-guidance-interpreting-urgent-national-interests-under-article-25> (E.T. 12.06.2025).

⁷⁰⁷ Ramsar COP8 Resolution VIII.20, *Urgent National Interests*, 3.

⁷⁰⁸ Ramsar COP8 Resolution VIII.20, *Urgent National Interests*, 3.

⁷⁰⁹ Day, 4-5.

⁷¹⁰ Day, 4-5.

⁷¹¹ Ramsar COP8 Resolution VIII.20, *Compensation*, 4.

⁷¹² Ramsar COP8 Resolution VIII.20, *Compensation*, 4.

⁷¹³ Ramsar COP8 Resolution VIII.20, *Procedural matters*, 4.

gerekçe olmamalıdır⁷¹⁴⁷¹⁵. Böyle bir değişiklik söz konusu olduğunda, taraf devlet ilgili değişiklikleri mümkün olan en erken aşamada Ramsar Bürosu'na bildirmeli, gerekirse geri dönüşü olmayan bir adım atmadan önce Bilimsel ve Teknik İnceleme Paneli (STRP) veya Daimi Komite'den danışmanlık talep etmelidir⁷¹⁶.

Montreux Kaydı ve Ramsar Danışma Misyonu sürecine ek olarak Ramsar Sözleşmesi, bir uluslararası çevre hukuku sözleşmesi olduğundan 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 56. maddesi⁷¹⁷ uyarınca belirlenen koşulların varlığı halinde taraf devletlerin Sözleşme'den çekilme hakkının olacağını düşünmekteyiz.

Listelenmiş bir sulak alanın kapsamının daraltılması durumunda öngörülen tazmin mekanizmasının alternatif bir alanın Ramsar Listesi'ne eklenmesi olarak değil, ek doğa koruma alanlarının oluşturulması şeklinde anlaşılması gerektiği yönünde görüşler de bulunmaktadır⁷¹⁸. Buna göre Sözleşme'de esasen iki farklı yükümlülük bulunmaktadır. İlki Sözleşme'nin 2.1 numaralı maddesine dayanan bir sulak alanı listeye kaydettirme yükümlülüğüdür. Diğerisi ise Sözleşme'nin 4.1 sayılı maddesine dayanan “*doğa koruma alanları kurarak sulak alanların ve su kuşlarının korunmasını teşvik etme*” yükümlülüğüdür ve listeye dahil edilmiş olsa da olmasa da tüm doğa koruma alanları bakımından geçerlidir⁷¹⁹. Sözleşme, taraf devletlere listede yer alan sulak alanların doğa koruma alanı olarak belirlenmesini sağlama şeklinde bir yükümlülük getirmemektedir. Bu iki yükümlülüğün kapsamı ve niteliği başkadır. Tersini düşünülduğünde doğa koruma alanı ilan edilen bir sulak alanın listeye dahil edilme zorunluluğu da söz konusu

⁷¹⁴ Yazarın çıkarımına göre bu anlayış, çalışmanın ilk bölümünde açıklanan ihtiyat ilkesinin açık bir yansımasıdır.

⁷¹⁵ Ramsar COP8 Resolution VIII.20, *Procedural matters*, 4.

⁷¹⁶ Ramsar COP8 Resolution VIII.20, *Procedural matters*, 4.

⁷¹⁷ United Nations, *Vienna Convention on the Law of Treaties*, 23 Mayıs 1969, United Nations Treaty Series, cilt 1155, 331, m. 56.

⁷¹⁸ **bkz.** M. J. Bowman, "The Ramsar Convention Comes of Age," *Netherlands International Law Review* 42, no. 1 (1995): 21. **bkz.** Jerneja Penca, "Biodiversity Offset Mechanisms and Compensation for Loss from Exceptional to Popular: Rediscovering Environmental Law," *Journal of International Wildlife Law & Policy* 27, no. 3 (2024): 142–43.

⁷¹⁹ Bowman, 21.

değildir⁷²⁰. Özetle bu görüşe göre Sözleşme’de “telafi” ile kast edilenin yeni bir sulak alan belirlenmesi değil, ek doğa koruma alanı oluşturulması olduğu düşünülmektedir⁷²¹.

Benzer bir görüşe göre ise Ramsar Sözleşmesi, ikame edilen alanların mutlaka listeye dahil edilmesini şart koşmamaktadır ve yalnızca bu alanların doğa rezervi statüsünde olması gerektiğini belirtmektedir⁷²². Bu yaklaşım, Sözleşme’nin iki düzeyli sulak alan rejimini (2.1 maddesi kapsamındaki uluslararası öneme sahip alanlar ile 4.1 maddesi uyarınca belirlenen doğa rezervlerini) birbirine yaklaştıran bir telafi yükümlülüğü doğurmaktadır⁷²³. Sözleşme’nin 4.2 sayılı maddesinin, çevre hukukunun temel ilkelerinden biri olan önleme ilkesine dayalı bir müdahale sıralaması sunarak tehdit altındaki sulak alanlar için güçlü bir güvence oluşturduğu ifade edilmektedir⁷²⁴.

Ramsar Sekreteryası Hukuk Danışmanı’nın sunduğu bir rapordaki görüş ise yukarıda sunulandan farklı bir yorum içermektedir⁷²⁵. Buna göre, söz konusu alanın artık kesinlikle kriterleri sağlamadığı ve işlevinin iyileştirilmesi ya da yeniden kazanılması ihtimalinin kalmaması durumunda taraf devletin Sekreteryaya’ya, bu alanın listeden çıkarılması talimatı vermesi gerekmektedir ve bu çıkarmadan sonra Sözleşme’nin 4.2 numaralı maddesi uyarınca tazmin hükümleri işletilerek taraf devletçe mutlaka başka bir sulak alanın listeye dahil edilmesi gerekmektedir⁷²⁶.

Taraf devletlerin yükümlülüklerini ihlal etmesi cezai yaptırıma bağlanmış değilse de Sözleşme, ciddi bir uluslararası sözleşme niteliği taşımaktadır⁷²⁷. Sözleşme şeffaf ve adil biçimde ortak sorumluluk anlayışına dayanmaktadır. Bu bir beklentidir ve bu beklentiyi karşılamayan tutumlar, yüksek profilli diplomatik platformlarda ya da sosyal medyada siyasi ve diplomatik açıdan rahatsızlığa sebebiyet verebileceği gibi taraf devletin

⁷²⁰ Bowman, 21.

⁷²¹ Telafi prosedürüyle kast edilenin ek doğa koruma alanı sağlamak olduğu yönündeki görüş için **bkz.** Bowman, 21.

⁷²² Penca, 142–43.

⁷²³ Penca, 142–43.

⁷²⁴ Penca, 142–43.

⁷²⁵ Klemm, *The Legal Development of the Ramsar Convention*, 21.

⁷²⁶ Klemm, *The Legal Development of the Ramsar Convention*, 21.

⁷²⁷ Ramsar Convention Secretariat, *Ramsar Information Paper no. 2: What Is the Ramsar Convention on Wetlands?*, rev. ed. (Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2007), 3, <https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/info2007-02-e.pdf> (E.T. 12.06.2025).

Sözleşme'nin sunduğu denge, destek, denetim mekanizmalarından mahrum kalmasına sebep olabilir⁷²⁸. Bu ihlaller sulak alanın korunması bakımından uluslararası finansman sağlama açısından dezavantaj doğurabileceği gibi bazı devletlerin Ramsar yükümlülüklerini ulusal hukuk belgelerine yansıtması nedeniyle iç hukukta yargılama ve sorumluluk doğması durumu da söz konusu olabilir⁷²⁹.

3. Sözleşme'nin Etkinliği Meselesi, Eleştiriler ve Öneriler

a. Sulak Alanların Kaybına İlişkin Bilimsel Veriler

IPBES⁷³⁰(*Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, Hükümetlerarası Biyoçeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Platformu*) Raporu⁷³¹, dünyanın dört bir yanındaki sulak alan türlerinin endişe verici şekilde azaldığını teyit etmektedir. Bu durum yalnızca doğa için değil, insanlar için de kötü bir haberdır zira insanlar, sulak alanların sunduğu ekosistem hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır⁷³². IPBES 2019 Raporu'na göre, 1700'lü yıllardan günümüze sulak alanlar en hızlı gerileyen ekosistemler olmuştur. 1700'lü yıllarda var olan sulak alanların yalnızca %13'ü 2000 yılına ulaşabilmiştir. Yaşanan bu hızlı kayıp, popülasyonları da doğrudan ve olumsuz biçimde etkilemiştir. Yaşayan Gezegen Endeksi verilerine göre 1970 yılından bugüne omurgalı hayvan popülasyonlarından karada yaşayan türlerde %40, tatlı suda yaşayan türlerde %84 ve denizde yaşayan türlerde %35 oranında azalma görülmüştür⁷³³.

⁷²⁸ Ramsar Convention Secretariat, *Ramsar Information Paper no. 2: What Is the Ramsar Convention on Wetlands?*.

⁷²⁹ Ramsar Convention Secretariat, *Ramsar Information Paper no. 2: What Is the Ramsar Convention on Wetlands?*.

⁷³⁰ Hükümetlerarası Biyoçeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Platformu (IPBES), BM sistemine entegre şekilde çalışan, bilim temelli karar almayı desteklemek amacıyla kurulan, biyoçeşitliliğin korunması ve ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilir yönetimi üzerine odaklanan bir uluslararası platformdur. Detaylı bilgi için **bkz.** Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES), "About," <https://www.ipbes.net/about> (E.T. 12.06.2025).

⁷³¹ Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES), *Summary for Policymakers of the Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*, ed. Sandra Díaz et al. (Bonn: IPBES Secretariat, 2019), https://files.ipbes.net/ipbes-web-prod-public-files/inline/files/ipbes_global_assessment_report_summary_for_policymakers.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁷³² Wetlands International, "Time for Action, Not Despair: The IPBES Global Assessment Report and the Solutions We Offer," Wetlands International, 10 Mayıs 2019, <https://www.wetlands.org/time-for-action-not-despair-the-ipbes-global-assessment-report-and-the-solutions-we-offer/> (E.T. 12.06.2025).

⁷³³ Wetlands International, "Time for Action, Not Despair: The IPBES Global Assessment Report and the Solutions We Offer."

Son elli yılda Dünya genelindeki sulak alanların durumu belirgin şekilde kötüleşmiştir. Ramsar Sözleşmesi'nin 2018 tarihli “Küresel Sulak Alan Görünümü Raporu” (*Global Wetland Outlook Report*), 1970–2015 yılları arasında kara içi ve kıyı sulak alanlarının yaklaşık %35 oranında azaldığını, bu habitatların hem alan hem de ekolojik kalite açısından ciddi bir gerileme yaşadığını ortaya koymuştur. Bu tespit yukarıda bahsi geçen IPBES 2019 Raporu ile desteklenmiş, Dünya sulak alanlarının %85'inden fazlasının kaybedildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda Ramsar Sözleşmesi'nin varlığına rağmen neden sulak alanların kaybının hala ciddi bir sorun olduğu sorusuna verilecek yanıt önem kazanmaktadır⁷³⁴.

b. Sulak Alan Kaybını Gerekçelendirme Arayışları

Ramsar Sözleşmesi'nin yaptırım mekanizmasına sahip olmayışının ve uygulamasının ulusal makamlara bırakılmasının Sözleşme'nin etkisini sınırlandığı düşünülmektedir⁷³⁵. Bu görüşe göre Ramsar'ın denetim vasıtalarından yoksun bir sözleşme yapısına sahip olması, Sözleşme'nin fiili uygulamasını, çoğunlukla taraf devletlerin hukuki, siyasi ve ekonomik iradesine bağımlı kılmakta⁷³⁶, bu durum ise uluslararası entegrasyon ve işbirliğine engel olmaktadır.

Sözleşme'nin kurumsal bir sapma yaşadığı yönündeki görüşe göre, Ramsar Sözleşmesi'nde sapmaya sebep olan 2 temel sebep vardır⁷³⁷. Bunlardan ilki, Sözleşme'nin BM çatısı altında olmayıp bağımsız, yerel ya da bölgesel yapıda olmasıdır. Bu durumun Ramsar'ın, küresel düzeyde tam ve rekabetçi rol oynamasını ciddi şekilde engellediği düşünülmektedir. Diğer sebep ise biyoçeşitlilik ve ekosistemin korunmasını ele alan sözleşme ve kurumların sayısındaki artış nedeniyle gitgide rekabetçi hale gelen kurumlar karşısında Ramsar'ın farklı roller aramak zorunda kalmasıdır⁷³⁸. Sözleşme'nin hedeflerine ulaşmasının kendine özgü görev tanımlarını yeniden ön plana çıkarması, fakat aynı zamanda çevresel baskıların aldığı yeni biçimleri de dikkate alması yoluyla

⁷³⁴Peter Bridgewater ve Rakhyun E. Kim, "50 Years on, w(h)ither the Ramsar Convention? A Case of Institutional Drift," *Biodiversity and Conservation* 30, no. 13 (2021): 3920.

⁷³⁵ Arı, 298.

⁷³⁶ Arı, 298.

⁷³⁷ Bridgewater and Kim, 3934.

⁷³⁸ Bridgewater and Kim, 3934.

gerçekleşeceği belirtilmektedir⁷³⁹. Bu tür bir yeniden yöneliş sayesinde, sulak alanların korunması, yönetimi ve sürdürülebilir kullanımı konusunda yenilenmiş bir uluslararası çerçeve içinde, daha aktif ve sorunun çözümüne odaklanmış şekilde çalışmalar yapılabileceği önerisinde bulunulmuştur⁷⁴⁰.

29 Ocak 2021 tarihinde, Ramsar Sözleşmesi'nin koordinasyon ve uygulanmasından sorumlu olan Wetlands International, Sözleşme'nin önemli kazanımlarından bahsetmekle beraber Ramsar Sözleşmesi'nin başarısızlıkla neticelendiğini ifade etmiştir⁷⁴¹. Yapılan konuşmada, Ramsar Sözleşmesi'nin sulak alanları tehdit eden ve zarara uğratan sorunlara ayak uyduramadığı, Dünya genelinde sulak alanların ormanlara kıyasen üç kat hızla kaybedildiği, su kıtlığı ve kuraklık, yoğun taşkınlar, yıkıcı yangınlar, kıyı erozyonu, ısı stresi ve su kaynaklı hastalıkların, sulak alanların bozulmasının yalnızca bazı belirtileri olduğu ifade edilmiştir⁷⁴². Ramsar'ın başarısız olma sebepleri, geleneksel şekilde ve alan temelli bir koruma yaklaşımının yetersizliği olarak sıralanmıştır. Buna göre, sulak alanlar geniş su sistemlerinin birer parçasıdır. Sulak alanların geniş çapta korunması da bütün toplumun ve çok sektörlü yaklaşımın kapsayıcı seferberliğine bağlı görülmüştür. Kalan sulak alanların korunması ve ekolojik değişime uğrayan sulak alanları eski hale getirmek için sadece Ramsar Sözleşmesi değil, farklı sektör ve uluslararası sözleşmelerin de ciddi şekilde çaba göstermesi gerektiği vurgulanmıştır⁷⁴³. Yerel, ulusal ve uluslararası işbirlikleri yoluyla tüm sulak alanların korunması ve akılcı kullanımı sayesinde sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlanacağı, çözüm önerileri arasında yer almaktadır⁷⁴⁴. Her ne kadar sunulan bu konuşmanın içeriği, Ramsar oluşumunu alan bazlı koruma sistemi nedeniyle başarısız bulmuşsa da çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde⁷⁴⁵ ele alınacağı üzere Ramsar Sözleşmesi'nin alan bazlı koruma sisteminin başarıya ulaştığı

⁷³⁹ Bridgewater and Kim, 3934.

⁷⁴⁰ Bridgewater and Kim, 3919.

⁷⁴¹ Konuşma metni için **bkz.** Wetlands International, "Celebrating 50 Years of a Wetland Convention for Collaboration Across Borders," 29 Ocak 2021, <https://www.wetlands.org/celebrating-50-years-of-a-wetland-convention-for-collaboration-across-borders/> (E.T. 12.06.2025).

⁷⁴² Bridgewater and Kim, 3932-33.

⁷⁴³ Bridgewater and Kim, 3932-33.

⁷⁴⁴ The Water Diplomat, "Ramsar Convention 'Has Not Been Able To Keep Up With Growing Wetlands Threats," The Water Diplomat, 8 Şubat 2021, https://www.waterdiplomat.org/story/2021/02/ramsar-convention-has-not-been-able-keep-growing-wetlands-threats_180564 (E.T. 12.06.2025).

⁷⁴⁵ **bkz.** s. 91, ss. 100-01.

örnekler mevcuttur. Bu nedenle Ramsar’a yönelik olarak doğrudan “başarısız” şeklinde bir değerlendirme yapılmasını yerinde bulmamaktayız.

Ramsar Sözleşmesi’nin sulak alanların korunması bakımından etkisini sınırlayan nedenlerden bir diğeri ise “aktör eksikliği” olarak görülmektedir⁷⁴⁶. Eksikliği tespit edilen aktör özellikle IPLCs (*Yerli Halklar ve Yerel Topluluklar, Indigenous Peoples and Local Communities*)’tir. Ramsar Sözleşmesi’nin, sulak alanların etkin korunması konusundaki potansiyelini tam anlamıyla hayata geçiremediği, geçmişte bu bağı kurma konusunda başarı göstermiş olsa da somut başarılarının sınırlı kaldığı düşünülmektedir⁷⁴⁷. 1996 yılında gerçekleşen COP6 toplantısının 6.3 sayılı tavsiye kararı⁷⁴⁸ ile taraf devletlere, Ramsar alanları ve diğer sulak alan havzalarında yerli ve yerel halkların bilinçli ve aktif kullanımını teşvik edecek⁷⁴⁹ özel gayretler gösterme, aynı zamanda bu halkların sulak alanların sürdürülebilir yönetimi sürecine aktif şekilde dahil edilmesini sağlama çağrısında bulunulmuştur⁷⁵⁰.

Ramsar Sözleşmesi’nin ilerleyen senelerde daha etkili olması için kuruluş amacına, özellikle su kuşlarının üreme ve beslenme alanlarının korunmasına odaklanması önerilmektedir⁷⁵¹. Sulak alanların korunması, akılcı kullanımı ve onarımı vizyonu bağlamında Ramsar’ın kurumsal sapma ve ayrışmaları durdurarak BM sistemiyle daha bütünlüklük bir yapıya kavuşması gerektiği belirtilmektedir. Bu sayede Sözleşme’nin küresel bir işbirliği ile daha etkin çevresel koruma sağlayacağı düşünülmektedir⁷⁵².

⁷⁴⁶ Bridgewater and Kim, 3932-33.

⁷⁴⁷ Bridgewater and Kim, 3932-33.

⁷⁴⁸ Ramsar Convention Secretariat, *Recommendations of the 6th Meeting of the Conference of the Contracting Parties (COP6)*, Brisbane, Australia, 1996.

⁷⁴⁹ “Yerel ve yerli halkların, kendi bölgelerinde bulunan sulak alanların akılcı bir şekilde yönetilmesini sağlamaya yönelik özel bir ilgileri vardır ve özellikle yerli halkların sulak alanların yönetimine ilişkin kendilerine özgü bilgi, deneyim ve beklentilere sahip oldukları kabul edilmektedir. Sulak alanların akılcı kullanımının yerel ve yerli halkların yaşam kalitesine katkı sağlayacağı ve bu kişilerin alan yönetimine katılımlarının yanı sıra, sulak alanların korunması ile akılcı ve sürdürülebilir kullanımından doğan faydalardan da yararlanmaları gerektiği kabul edilmektedir.” Karar metni için **bkz.** Ramsar Secretariat, *Recommendations of the 6th Meeting of the Conference of the Contracting Parties (COP6)*.

⁷⁵⁰ Bridgewater and Kim, 3932-33.

⁷⁵¹ Bridgewater and Kim, 3934-35.

⁷⁵² Bridgewater and Kim, 3934-35.

Projelerin finansmanı da çevresel korumanın etkinliği hususunda önemli bir diğer sorundur⁷⁵³. İşbirliği ilkesi ile bağlantılı olarak uluslararası düzeyde çevresel ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında kapasite geliştirme programlarını destekleyen finans kuruluşlarının eğitim ve saha bazlı izleme programları için fon sağlama konusunda daha fazla işbirliği yapması faydalı olabilir⁷⁵⁴.

Bununla birlikte Ramsar'ın uygun koşullar altında somut ve etkili koruma araçlarına dönüşme potansiyeline sahip olduğu ve başarılı örneklerin mevcudiyeti de unutulmamalıdır⁷⁵⁵. Nitekim bazı AB ülkelerinin, sulak alanlarının Ramsar listesine kaydedilmesini, alanların Natura 2000⁷⁵⁶ kapsamına alınma gerekçesi olarak kullandığı da görülmektedir⁷⁵⁷. AB'deki sulak alan ekosistemlerini düzenleyen direktifler de Ramsar Sözleşmesi'nin tavsiye kararları doğrultusunda şekillenmektedir. Bu nedenle, Ramsar'ın sulak alanların ve su kuşlarının korunmasındaki etkisi yalnızca doğrudan ilan edilen alanlarla sınırlı görülmemeli, ulusal ve uluslararası düzeyde genel koruma politikalarına yaptığı katkılar da dikkate alınmalıdır⁷⁵⁸. Yürütülen araştırmalara dayanarak, Ramsar Sözleşmesi'nin sulak alanları ve ekosistemlerini koruma amacıyla oldukça etkili

⁷⁵³ Ilse R. Geijzenborffer et al., "A More Effective Ramsar Convention for the Conservation of Mediterranean Wetlands," *Frontiers in Ecology and Evolution* 7, no. 21 (2019): 4.

⁷⁵⁴ Geijzenborffer et al., 4.

⁷⁵⁵ Elie Gaget et al., "Assessing the Effectiveness of the Ramsar Convention in Preserving Wintering Waterbirds in the Mediterranean," *Biological Conservation* 243 (2020): 16–18.

⁷⁵⁶ "Natura 2000 Ağı, 1992 yılında, Avrupa'nın en değerli ve tehdit altındaki türlerini ve habitatlarını korumak amacıyla kurulmuştur ve ağı kapsayan alan yıllar içinde istikrarlı bir şekilde artmıştır. 2022 itibarıyla, Avrupa Birliği topraklarının %18,6'sını ve deniz alanlarının %9'unu kapsayan toplam 27.193 Natura 2000 alanı mevcuttur. Bu alanların etkili şekilde yönetilmesi, Natura 2000'in koruma hedeflerine ulaşmasında kilit öneme sahiptir. Ancak, üye devletlerin hala koruma tedbirlerini oluşturmak ve yönetim planlarını etkin şekilde uygulamak için önemli çabalar göstermeleri gerekmektedir." **Bkz.** European Environment Agency, "Natura 2000 Sites Designated under the EU Habitats and Birds Directives," son güncelleme 19 Aralık 2024, <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/natura-2000-sites-designated-under> (E.T. 12.06.2025). **Bkz.** Michael Getzner, "European Union Natura 2000", in *EBSCO Research Starters: Science*, 2025, <https://www.ebsco.com/research-starters/science/european-union-natura-2000> (E.T. 12.06.2025).

Hem Ramsar Listesine hem Natura 2000'e kaydedilen alan örneği için **bkz.** Ramsar Sites Information Service, "Blekinge Archipelago," Ramsar Convention Secretariat, <https://rsis.ramsar.org/rsis/1115>, (E.T. 12.06.2025). **Bkz.** Ramsar Sites Information Service, *Information Sheet on Ramsar Wetlands (RIS) – Naardermeer, Netherlands, Site no. 194, 2 Kasım 2022*, https://rsis.ramsar.org/RISapp/files/RISrep/NL194RIS_2211_en.pdf, (E.T. 12.06.2025).

⁷⁵⁷ Gaget et al., 16–18.

⁷⁵⁸ Gaget et al., 19.

uygulamalara sahip olduğu düşünölmektedir⁷⁵⁹. Buna göre Sözleşme, yıllar içinde yapılan iyileştirmeler sayesinde uluslararası öneme sahip çok geniş bir sulak alanlar ağı oluşturmuştur. Ayrıca, sadece listede yer alan alanlar için değil, tüm sulak alanlar için akılcı kullanım politikalarının benimsenmesine olanak tanımış ve bu durum sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bulunmuştur⁷⁶⁰.

4. Genel Değerlendirme

Sulak alanlar, su döngüsünün düzenlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve ekosistem hizmetlerinin sürdürölmesi açısından hem çevresel hem de sosyo-ekonomik düzeyde kritik öneme sahiptir. Ancak tarım, sanayi ve kentleşme gibi insan faaliyetleri bu alanların ekolojik bütönlüğünü tehdit etmektedir. Bu bağlamda Ramsar Sözleşmesi, sulak alanların akılcı kullanımını esas alan, sürdürülebilir yönetimi destekleyen ve çok aktörlü yönetim anlayışına dayanan uluslararası bir çevre rejimi olarak ön plana çıkmaktadır. Sözleşme, taraf devletlere çeşitli koruma yükümlölükleri getirirken bilgi paylaşımı ve işbirliği gibi esnek mekanizmalarla çevresel sorumlulukların gönüllölük esaslı yerine getirilmesini teşvik etmektedir.

Ramsar Listesi, taraf devletlerin kendi egemenlik sınırları içerisindeki sulak alanları uluslararası düzeyde tanımasına olanak tanıyan ve bu alanların korunmasına yönelik küresel farkındalığı artıran önemli bir araçtır. Listeye dahil edilen alanlarda ekolojik karakterin korunması zorunlu kılınmakta, bozulma durumunda ise Montreux Kaydı gibi denetim araçları devreye girmektedir. Her ne kadar Sözleşme doğrudan yaptırım gücüne sahip olmasa da, ulusal uygulama raporları, danışma misyonları ve bilimsel incelemeler yoluyla şeffaflık ve izlenebilirlik sağlanmaktadır.

Sulak alanların sürdürülebilir yönetimi, yalnızca devlet politikalarıyla değil, aynı zamanda yerel toplulukların bilgi ve deneyimlerinin de karar süreçlerine entegre edilmesiyle mümkündür. Korunan alanlar statüsünün güçlendirilmesi, hukuki

⁷⁵⁹ Andreea-Nicoleta Dragomir and Ioana Florescu, "Challenges and Strategies for Implementing the Ramsar Convention: Balancing Economic Development and Wetland Conservation," *Studia Ecologiae Et Bioethicae* 22, no. 4 (2024): 65.

⁷⁶⁰ Dragomir and Florescu, 65.

düzenlemeler, havza temelli planlamalar, ekolojik su ihtiyacının karşılanması ve nadir türlerin korunması gibi stratejik adımlar, biyolojik çeşitliliğin devamlılığı açısından önem arz etmektedir. Ramsar Sözleşmesi'nin hüküm ve kararları, ulusal mevzuatla uyumlu şekilde uygulandığında yerel ve bölgesel ölçekte somut başarılar elde edilebilmektedir.

Bununla birlikte, küresel ölçekte sulak alan kayıplarının sürmesi, Sözleşme'nin mevcut yapısının gözden geçirilmesini ve çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni finansal ve kurumsal mekanizmalarla desteklenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, Ramsar Sözleşmesi'nin normatif gücü korunarak daha etkili katılımcı işbirliği modelleri ve reform odaklı stratejiler geliştirilmelidir.

D. RAMSAR SÖZLEŞMESİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMASI VE TÜRKİYE'NİN SULAK ALAN MEVZUATI

Türkiye, Ramsar Sözleşmesi'ne taraf olmadan önce de sulak alanların korunmasına yönelik çeşitli girişimlerde bulunulmuştur⁷⁶¹. Bu kapsamda, 1967 yılında Ankara'da gerçekleştirilen "Uluslararası Sulak Alan Ekolojisi Teknik Toplantısı" sürecin ilk önemli adımı olarak değerlendirilmektedir⁷⁶². Toplantının sonuç bildirgesinin 10. maddesinde, sulak alanların korunmasına ilişkin uluslararası bir sözleşmenin hazırlanması önerilmiştir⁷⁶³. Türkiye, 15 Mart 1994 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile Ramsar Sözleşmesi'ni onaylamış, söz konusu karar 17 Mayıs 1994 tarihli ve 21937 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁷⁶⁴. Türkiye, Ramsar Listesi'ne 5 sulak alan kaydederek taraf devlet olmuştur. Bu sulak alanlar; Sultan Sazlığı, Seyfe Gölü, Göksu Deltası, Manyas ve Burdur göllerinin bir kısmından⁷⁶⁵ oluşmaktadır⁷⁶⁶. Türkiye, sulak alanların korunmasına yönelik uluslararası yükümlülükleri doğrultusunda Ramsar Sözleşmesi kapsamındaki tescil sürecini sürdürmüş, bu çerçevede 1998 yılında

⁷⁶¹ Öner Demirel ve diğerleri, "Uluslararası Koruma Statüleri Kapsamında Korunan Alanlar," *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu* (8-10 Eylül 2005, SDÜ, Isparta), 47.

⁷⁶² Demirel ve diğerleri, 47.

⁷⁶³ Demirel ve diğerleri, 47.

⁷⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, "Resmî Gazete Sayı: 21937," 17 Temmuz 1994, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21937.pdf>.

⁷⁶⁵ T.C. Çevre Bakanlığı, "Sulak Alanlar Tebliği (Tebliğ No: 2)," *Resmî Gazete*, 5 Nisan 1995, no. 22249, 27.

⁷⁶⁶ Arı, 294.

Adana'daki Akyatan Lagünü, Bursa'daki Uluabat Gölü, İzmir'deki Gediz Deltası ile Samsun'daki Kızılırmak Deltası'nı Ramsar Listesi'ne dahil etmiştir. Bunu takiben, 2005 yılında Konya'daki Meke Maarı ile Adana'daki Yumurtalık Lagünleri, 2006 yılında Konya'daki Kızören Obruğu ve son olarak 2009 yılında Kars'ta bulunan Kuyucuk Gölü uluslararası öneme sahip sulak alan statüsü kazanmıştır⁷⁶⁷. Devam eden yıllarda Türkiye'nin diğer sulak alanlarının da listeye dahil edilmesi için prosedür işletilmiştir⁷⁶⁸.

Türkiye'deki sulak alanların tescil statüsü ve güncel listesi T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır. Buna göre, Türkiye'de 131 sulak alan bulunmaktadır. Bunların 14'ü Ramsar Alanı, 59'u ise ulusal öneme sahip sulak alan statüsündedir. Listenin kalanındaki sulak alanlar ise mahalli öneme sahip sulak alan tescil statüsündedir⁷⁶⁹.

Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği'nin 5. maddesi ile sulak alanların vasıfları düzenlenmiştir. Buna göre, herhangi bir koruma alanı içinde yer alan sulak alanlar, korunan sulak alanın ekolojik karakteri değiştirilip bozulmaksızın ve yasaya⁷⁷⁰ uygun şekilde ilgili idarece yönetilecektir. Ayrıca Ramsar Alanı veya ulusal ya da mahalli öneme sahip alan kategorisinde olmayan sulak alanların “diğer sulak alan” olarak nitelendirileceği ve bu alanların da aynı yönetmelik hükümlerine tabi olacağı düzenlenmiştir⁷⁷¹.

⁷⁶⁷ Doğa Derneği, *Türkiye'nin Ramsar Alanlarında Sulak Alan Yönetim Planları Değerlendirme Raporu* (Ankara: Doğa Derneği, Mart 2011), 1.

⁷⁶⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Tutanak Dergisi: 22. Dönem, 5. Yasama Yılı, Cilt 133, 12. Birleşim (31 Ekim 2006)* (Ankara: TBMM, 2006), 181–182, 2025, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/tbmm/d22/c133/tbmm22133012.pdf> (E.T. 12.06.2025).

⁷⁶⁹ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, “Sulak Alanlar,” <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/31/Sulak-Alanlar>, (E.T. 12.06.2025).

⁷⁷⁰ Bu kısımda 'yasa' kavramı, yalnızca kanunları değil, ilgili tüm mevzuatı kapsayacak anlamda kullanılmıştır.

⁷⁷¹ SAKY m.5: “Herhangi bir korunan alan içinde bulunan sulak alanlar ile içme suyu havzası niteliğindeki sulak alanlar bu Yönetmelik hükümlerine uygun olarak sulak alanın ekolojik karakterini koruyacak şekilde ilgili mevzuata uygun olarak yönetilir. (2) Sulak alanlar içinde bulunan korunan alanların yönetimi ise bu Yönetmelik ile belirlenen ilke ve esaslara uygun olarak ilgili idaresince gerçekleştirilir. (3) (Değişik:RG-23/10/2019-30927) Sulak alan niteliği taşımasına rağmen, Ramsar Alanı, Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan veya Mahalli Öneme Haiz Sulak Alan olarak tescili yapılmamış alanlar Diğer Sulak Alanlar olarak nitelendirilir ve bu alanlarda bu Yönetmelik hükümleri uygulanır.”

1. Çevre Kanunu

Çalışmanın bu bölümünde, Ramsar Sözleşmesi'nin Türkiye Cumhuriyeti ulusal hukukuna yansımalarının daha iyi anlaşılması bakımından sulak alanların korunmasını amaçlayan ulusal mevzuatına⁷⁷² yer vermekte fayda vardır. Bu kapsamda, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun çevre hakkına ve çevre koruma sorumluluğuna ilişkin hükümlerine çalışmanın ilk bölümünde yer verildiğinden⁷⁷³ burada yalnızca sulak alanları korumaya yönelik hükümlerden bahsedilecektir. Buna göre, Çevre Kanunu'nun 9. maddesinin (c) bendine göre *“Ulusal mevzuat ve taraf olduğumuz uluslararası sözleşmeler ile koruma altına alınarak koruma statüsü kazandırılmış alanlar ve ekolojik değeri olan hassas alanların her tür ölçekteki plânlarda gösterilmesi zorunludur. Koruma statüsü kazandırılmış alanlar ve ekolojik değeri olan alanlar, plân kararı dışında kullanılamaz.”* Aynı maddenin (e) bendi uyarınca *“Sulak alanların doğal yapılarının ve ekolojik dengelerinin korunması esastır. Sulak alanların doldurulması ve kurutulması yolu ile arazi kazanılamaz. Bu hükme aykırı olarak arazi kazanılması halinde söz konusu alan faaliyet sahibince eski haline getirilir. Sulak alanların korunması ve yönetimine ilişkin usûl ve esaslar ilgili kurum ve kuruluşların görüşü alınarak Tarım ve Orman Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.”* Yasanın 20. maddesinin (k) bendine göre ise, *“Bu Kanunun 9 uncu maddesinin (e) bendinin ikinci paragrafı uyarınca sulak alanlar için yönetmelikle belirlenen koruma ve kullanım usûl ve esaslarına aykırı davrananlara 20.000 Türk Lirası (557.212 TL), (idarî para cezası verilir).”*

Yasa hükümleri göstermektedir ki Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kanun ve yönetmeliklerini uluslararası çevre hukuku anlaşmalarına uyumlu hale getirme gayretindedir. Özellikle uluslararası sözleşmeler ile koruma statüsü kazanan alanların her tür ölçekli planda gösterilmesinin zorunlu kılınması, uluslararası öneme sahip alanlara Türkiye Cumhuriyeti ulusal hukuku ve çevre politikaları açısından da önem atfedildiğinin yansımalarındandır. Sulak alanların doğal yapısı ve ekolojik dengesinin korunması esasına dayalı anlayış, Ramsar Sözleşmesi ve daha önce bir kısmına yer verilen diğer

⁷⁷² Ramsar Sözleşmesi'nin Türkiye iç hukuk mevzuatına yansımalarına ilişkin akademik literatürdeki sınırlı kapsam göz önüne alındığında, mevcut çalışmada doğrudan kanun ve yönetmelik hükümleri incelenerek ve yorumlanarak mevzuat temelli, sistematik bir analiz sunulmuştur.

⁷⁷³ Bkz. s. 22, 24, 33, 34, 37, 44.

uluslararası çevre hukuku belgelerinin kapsamı ile örtüşmektedir. Sulak alanlardan kazanç elde etme yasağı da, çevre hakkını konu alan bölümde de bahsedildiği üzere esasen çevrenin mülkiyet hakkının ve mali kaygıların üstünde bir yere sahip olduğunu işaret etmektedir. Yasağa aykırı şekilde sulak alandan kazanım sahibi olan kişilere, o alanın eski haline getirilmesi sorumluluğu yükletilmesinin yanı sıra idari para cezası verilmesi çevre hukuku ilkelerinden “kirleten öder” ilkesini akla getirmektedir. Koruma statüsü kazanmış alanlar ve ekolojik değeri olan alanların belirlenen planlar dışında kullanılamayacak olması ise çevre hukukunda “geriye gidilemezlik” ilkesi ile doğrudan ilgili görünmektedir. Zira devletin bir alanı koruma statüsüne aldıktan sonra bu alanı planlardan çıkaramaması, yani o alanın koruma düzeyini düşürememesi, önceki bölümlerde açıklandığı üzere çevre hukukundaki geriye gidilemezlik ilkesiyle doğrudan ilişkilidir.⁷⁷⁴.

2. Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği

Türkiye Cumhuriyeti ulusal mevzuatında sulak alanların korunmasını amaçlayan özel bir yönetmelik bulunmaktadır. Çevre Kanunu’nun 9. maddesinin (e) bendinin son cümlesinde açıkça belirtildiği üzere sulak alanların korunması ve yönetimine ilişkin usul ve esaslar Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenmektedir⁷⁷⁵. Bu kapsamda, 2002 yılında “Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği” yayımlanmış ve 2005 yılında yeniden düzenlenmiştir⁷⁷⁶. Yönetmeliğin değişiklik yapılan son hali 23.06.2022 tarihinde Resmi Gazete’te yayımlanmıştır⁷⁷⁷. Yönetmeliğin 3. maddesinde, bu yönetmeliğin 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 9 uncu maddesinin birinci fıkrasının (e) bendi, 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu’nun 4 üncü maddesi, Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme hükümleri, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında

⁷⁷⁴Bu değerlendirme herhangi bir yargı kararı, akademik yayın veya resmi açıklamaya dayalı olmaksızın yazarın kendi hukuki çıkarımlarına dayanmaktadır.

⁷⁷⁵ ÇK. m.(9): “Sulak alanların korunması ve yönetimine ilişkin usûl ve esaslar ilgili kurum ve kuruluşların görüşü alınarak Tarım ve Orman Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.”

⁷⁷⁶ Arslan, 136.

⁷⁷⁷ T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, “Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği,” *Resmî Gazete*, 23 Haziran 2022, Sayı 31875, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/06/20220623-5.htm> (E.T. 12 Haziran 2025).

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 410. ve 420. maddelerine dayanılarak hazırlandığı düzenlenmiştir⁷⁷⁸.

Yönetmeliğin “Tanımlar” başlıklı 4. maddesinde sulak alan, Sözleşme, Ramsar Alanı, Ramsar Listesi tanımlarına yer verilmiştir⁷⁷⁹. Özellikle Ramsar Alanı tanımı, uluslararası öneme sahip bir sulak alanın, yalnızca ekolojik özelliklerine göre değil, aynı zamanda Ramsar Sözleşmesi kriterlerine göre seçilmiş ve tescillenmiş olması gerektiğine işaret etmesi yönüyle, “Ramsar Alanı” statüsünün, yönetmelikteki diğer koruma kategorilerinden ayrıldığını ve uluslararası hukukla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

a. Yönetmelik Uyarınca İdari Teşkilatlanma ve Görevler

Yönetmeliğin 45. maddesi uyarınca⁷⁸⁰, yürütme yetkisi Tarım ve Orman Bakanlığına verilmiştir. Nitekim 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 410. maddesi ile Bakanlığa, tabiatın korunmasına yönelik politikaların geliştirilmesi, korunan alanların tespiti, su kaynaklarının korunması, Türkiye ulusal su yönetiminin koordinasyonu ve uluslararası sözleşmelerle uyumlu çalışmalara katkı sağlanması görevleri verilmiştir. Bu görev dağılımı, Ramsar Sözleşmesi gibi çevre odaklı uluslararası belgelerin uygulanmasında merkezi ve entegre bir planlama yaklaşımının benimsendiğini göstermektedir. Bakanlık, yalnızca doğrudan koruma kararları almakla kalmaz, aynı zamanda ilgili kuruluşlar arasında koordinasyon sağlayan ve çok düzeyli çevre

⁷⁷⁸ SAKY m.3: “(Değişik:RG-23/10/2019-30927) (1) Bu Yönetmelik, 9/8/1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanununun 9 uncu maddesinin birinci fıkrasının (e) bendi, 1/7/2003 tarihli ve 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanununun 4 üncü maddesi, 3958 sayılı Kanunla uygun bulunan 17/5/1994 tarihli ve 21937 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme hükümleri ve 10/7/2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 410 uncu ve 420 nci maddelerine dayanılarak hazırlanmıştır.”

⁷⁷⁹ SAKY m. 4: “Ramsar alanı: Sözleşme’nin 2 nci maddesi gereğince ilan edilerek Ramsar listesine dâhiledilen sulak alanları,Ramsar listesi: Sözleşme’nin 2. maddesi çerçevesinde ilan edilen alan listesini,Sözleşme: 3958 sayılı Kanunla uygun bulunup 17/5/1994 tarihli ve 21937 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşmeyi (Ramsar Sözleşmesi),Sulak alan: Tabii veya suni, devamlı veya geçici, suları durgun veya akıntılı, tatlı, acı veya tuzlu, denizlerin gelgit hareketlerinin çekilme devresinde altı metreyi geçmeyen derinlikleri kapsayan, başta su kuşları olmak üzere canlıların yaşama ortamı olarak önem taşıyan bütün sular, bataklık, sazlık ve turbiyeler ile bu alanların kıyı kenar çizgisinden itibaren kara tarafına doğru ekolojik açıdan sulak alan kalan yerleri ifade etmektedir.”

⁷⁸⁰ SAKY m. 45: “(Değişik:RG-23/10/2019-30927) (1) Bu Yönetmelik hükümlerini Tarım ve Orman Bakanı yürütür.”

yönetişimini mümkün kılan bir konumda yer alır⁷⁸¹. Kararname'nin 420. maddesinde ise Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nün görevlerine yer verilmiştir. Buna göre, uluslararası koruma sözleşmeleri gereği belirlenen bölgelerdeki koruma ve kullanma esaslarını tespit etmek, uluslararası sözleşmelerin koruma altına aldığı alanların korunması için ilgili kuruluşlarla işbirliği yaparak gerekli önlemleri almak, sulak alanların tescil ve ilanını yapmak Genel Müdürlüğün görevleri arasındadır⁷⁸².

Ramsar Sözleşmesi'nin uygulanmasında, özellikle uluslararası raporlama, alanların bildirilmesi ve yönetim planlarının uyumlaştırılması gibi süreçlerde, Bakanlık ve Genel Müdürlük arasında fonksiyonel bir iş bölümü olduğu dikkat çekmektedir. Bu iş bölümü, sulak alan korumasının yalnızca çevresel değil, aynı zamanda yönetsel ve hukuki bir süreç olarak çok aktörlü ve katmanlı bir yapıda işlediğini göstermektedir.

b. Koruma İlkeleri ve Tespit, Tescil Prosedürü

Yönetmeliğin 6. maddesi ile sulak alanların korunması bakımından bağlı kalınması gereken koruma ilkeleri düzenlenmiştir. Buna göre, sulak alanlar kirletilmemeli, sulak alanların ekolojik karakteri korunmalıdır. Sulak alanlardaki biyolojik çeşitliliğin muhafazası bakımından idare gerekli tedbirleri almalı, ilgili kişi ve kurumlarca da tedbir alınmasını sağlamalıdır. Sulak alanların koruma ve kullanım dengesi sağlanarak buna yönelik faaliyetler desteklenmelidir. Ekolojik karakteri bozulan sulak alanların eskiye döndürülmesi sağlanmalıdır. Kurutulmuş sulak alanlar tamamen kaybedilmiş gibi değerlendirilmemeli, aksine bu sulak alanların teknik ve ekonomik yönlerden elverişli olanları tespit edilerek geri kazandırılmasına gayret gösterilmelidir. Sulak alanların korunması, tescillenmesi, sulak alanlara yönelik planlama yapılması noktasında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu hükümleri dikkate alınmalıdır⁷⁸³.

⁷⁸¹T.C. Cumhurbaşkanlığı, *1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*, *Resmî Gazete*, 10 Temmuz 2018, Sayı: 30474, Madde 410, "Tarım ve Orman Bakanlığının Görevleri," <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf> (E.T. 12 Haziran 2025).

⁷⁸² T.C. Cumhurbaşkanlığı, *1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*, m. 420.

⁷⁸³ SAKY m. 6 : "(1) Sulak alanların korunmasında aşağıdaki ilkelere uyulması zorunludur. a) Sulak alanların kirletilmemesi, doğal yapılarının ve ekolojik karakterlerinin korunması zorunludur. Her türlü arazi ve su kullanım planlamalarında, sulak alanların işlev ve değerlerinin korunması gözetilir. b) Sulak alanlarda biyolojik çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi için ilgili idaresince gerekli tedbirler alınır veya aldırılır. c) Sulak alanların koruma kullanma dengesine ve geliştirilmelerine katkı sağlayacak faaliyetler desteklenir

Bu noktada Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun sulak alanların korunmasına ilişkin maddelerinden de bahsetmek faydalı olacaktır. Kanunda doğrudan sulak alanlara ilişkin bir düzenleme yer almamakla beraber doğal sit alanı, tabiat varlığı, koruma alanı tabirleri ile bunların tespit ve tescil prosedürleri düzenlenmiş olmakla yönetmeliğin atfından yola çıkararak sulak alanların tespit ve tescil ile korunmasının usulleri bakımından bu kanundaki prosedürlerin işletileceği neticesine varılmıřtır⁷⁸⁴.

c. Yasak ve Sınırlamalar

Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği'nin 7 ve devamı maddelerinde, sulak alanların korunmasına yönelik çeşitli yasa  ve sınırlamalar düzenlenmiştir. Buna göre, sulak alanlarda doldurma ve kurutma faaliyetleri yasaktır. Aynı şekilde, bu alanların yapısını ve ekolojik karakterini olumsuz etkileyebilecek su alımı faaliyetlerine de izin verilmemektedir. Ulusal öneme sahip sulak alanlar ile Ramsar Alanlarında, Genel Müdürlüğün izni olmaksızın kum ve çakıl çıkarılamaz, turba çıkarımı ise izne tabidir. Sazlıklara ve diğer bitkilere zarar verilemez, endemik veya nesli tehlike altında olan ya da tehlikeye düşme riski taşıyan bitkilerin sökülmesi, yabani hayvanlar ile yavrularına zarar verilmesi yasaktır. Bu alanlarda araştırma yapmak isteyen kişilerin Bakanlıktan izin almaları gerekmektedir. Yönetmelik ayrıca, bu alanlara yabancı türlerin bırakılmasını yasaklamakta ve habitat restorasyonu veya erozyonu  nleme amacıyla yapılacak ağ  landırma faaliyetlerinin de Genel Müdürlük iznine tabi olduğunu d zenlemektedir⁷⁸⁵.

ve teşvik edilir.  ) Ekolojik karakteri bozulmuş sulak alanların rehabilitasyonu sağlanır. d) Kurutulmuş sulak alanların teknik ve ekonomik olarak uygun olanlarının geri kazanımı için gerekli tedbirler alınır. e) Sulak alanlarda su kuşları popülasyonlarının korunmasına ve arttırılmasına itina gösterilir. f) Havzada yapılacak proje ve faaliyetlerin sulak alana etkisi dikkate alınır. 14 g) Sulak alanların korunması, tescili, planlaması ve yönetiminde 21/3/1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu hükümleri dikkate alınır."

⁷⁸⁴ Türkiye, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kanun No. 2863, *Resmî Gazete*, 23 Temmuz 1983, Sayı: 18113, m. 3: " Tabiat varlıkları,jeolojik devirlerle, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan değerlerdir,Korunma alanı, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının muhafazaları veya tarihi  evre içinde korunmalarında etkinlik taşıyan korunması zorunlu olan alandır,(Ek: 8/8/2011-KHK-648/41 md.) Doğal (tabii) sit, jeolojik devirlere ait olup, ender bulunmaları nedeniyle olağanüstü özelliklere sahip yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan korunması gerekli alanlardır."

⁷⁸⁵ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği, *Resmî Gazete*, 17 Mayıs 2005, Sayı: 25818, madde 7 vd.

Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği'nin 41. maddesi⁷⁸⁶, idari yaptırımlara ilişkin hükümleri düzenlemektedir. Buna göre uygulamadan sorumlu kişi ve kurumların, yönetmelik hükümleri ile bu kapsamda hazırlanan yönetim planlarına ve belirlenen usul ve esaslara aykırı hareket etmeleri halinde, bu kişi ve kurumlar Çevre Kanunu uyarınca sorumlu tutulacaklardır. Yönetmeliğin 42. maddesinde⁷⁸⁷ ise, bu yönetmelikte hüküm bulunmayan hallerde, 1380 sayılı Su Ürünleri Kanun'u, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanun'u, 2872 sayılı Çevre Kanun'u, 2873 sayılı Millî Parklar Kanun'u, 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanun'u ve 6831 sayılı Orman Kanun'u hükümlerinin uygulanacağı düzenlenmiştir. Yönetmelik Ek-1'de "*Sulak Alan Koruma Bölgelerinde Yapılması Yasak Olan Faaliyetler*", Ek-2'de ise "*Sulak Alan Koruma Bölgelerinde Yapılması Bakanlık İznine Tabi Olan Faaliyetler*" listelerine yer verilmiştir.

d. Sulak Alanların Belirlenmesi Usulü

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yayımlanan mevzuat derlemesine göre, bir alanın sulak alan olarak tespit edilmesinden sonra, bu alanın tipinin belirlenmesi gerekmektedir. Türkiye'deki sulak alanların sınıflandırılmasında doğrudan Ramsar Sözleşmesi esas alınmakta olup buna göre sulak alanlar; denizel/kıyısıl, karasal ve yapay olmak üzere üç ana sınıfta toplanmaktadır⁷⁸⁸.

Yönetmeliğin 18. maddesi, ulusal öneme sahip sulak alanların belirlenmesine ilişkin usulleri düzenlemektedir. Buna göre, bir alanın ulusal sulak alan olarak belirlenebilmesi için, alanın bulunduğu mülki idare sınırları esas alınarak Bakanlığın taşra teşkilatı tarafından bir etüt ve envanter raporu hazırlanır ve mahalli komisyona sunulur. Mahalli Komisyon tarafından söz konusu alanın ulusal öneme sahip sulak alan vasfında

⁷⁸⁶ SAKY m. 41: "(1) Uygulamadan sorumlu kurum ve kuruluşlar ile gerçek ve tüzel kişiler, sulak alanların korunmasında bu Yönetmelik ve bu Yönetmelik uyarınca hazırlanan yönetim planları ile belirlenen esaslara uygun işlem yapmakla yükümlüdürler. (2) Bu Yönetmelik hükümlerine aykırı hareket edenler hakkında 2872 sayılı Çevre Kanununun ilgili maddeleri uygulanır."

⁷⁸⁷ SAKY m. 42: "Bu Yönetmelikte hüküm bulunmayan hallerde 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 2872 sayılı Çevre Kanunu, 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu, 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu ile 6831 sayılı Orman Kanunu hükümleri uygulanır. (2) Salgın hastalık ve milli güvenlik konularına ait iş ve işlemler Bakan onayı ile yapılabilir."

⁷⁸⁸ Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, *Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği* ve *İlgili Mevzuatı*, <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/MEVZUAT/Hassas%20Alanlar/Sulak%20Alanlar%C4%B1n%20Korunmas%C4%B1%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi%20ve%20%C4%B0lgili%20Mevzuat%C4%B1.pdf>, (E.T. 12.06.2025).

olduğunun tespit edilmesi halinde dosya Bakanlığa iletilir. Bakanlıkça yapılan ön değerlendirme sonrasında dosya Ulusal Komisyon'a sevk edilir. Ulusal Komisyon tarafından alanın uygun bulunması halinde, orman rejimine tabi olmayan yerlerde sulak alan sınırları Cumhurbaşkanlığı Kararı ile belirlenir ve tescil için Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na gönderilir. Orman rejimine tabi alanlarda ise sınırlar Bakanlık tarafından belirlenir.

Yönetmeliğin 19. maddesi uyarınca, Bakanlıkça yetkilendirilen uzmanların yürüttüğü saha çalışmaları neticesinde sulak alanlar haritalandırılır. Eğer bu alanlar Ramsar alanı veya ulusal öneme sahip sulak alan niteliğindeyse Ulusal Komisyon'un onayı doğrultusunda "koruma bölgesi" olarak ilan edilir.

Çalışmanın bu bölümü, Ramsar'ın Türkiye'deki uygulamasına odaklandığından Türkiye'de Ramsar Alanı ilanı ve yönetim planlarına ilişkin yönetmelik hükümlerine değinmek gerekmektedir. Yönetmeliğin 27. ve 30. maddeleri arasında (bu maddeler dahil), münhasıran Ramsar prosedürlerine yer verilmiştir. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ramsar Listesi'ne dahil edilmesi gereken sulak alanlarının tespiti yetkisi Ulusal Komisyon'dadır. Yönetmelik maddesinde, Ramsar alanları için "uluslararası öneme haiz sulak alan" ifadesi de kullanılmıştır. Sözleşme'deki kriterlerden en az birini karşılayan sulak alanların mahalli komisyonda değerlendirmesi yapıldıktan sonra konuya ilişkin karar verilmek üzere Bakanlığa sunulması gerekmektedir. Bakanlık, ilgili kuruluşların da görüşünü aldıktan sonra kendi görüşleriyle beraber dosyayı Ulusal Komisyon'a gönderir. Ulusal Komisyon'un uygunluk görüşü ile beraber, belirlenen sulak alanlar Resmi Gazete'de yayımlanır.

Bakanlıkça Ramsar Sulak Alanlarının Yönetim Rehberi'ne⁷⁸⁹ uygun içerikte bir yönetim planı hazırlanır. Ulusal Komisyon onayı ile bu yönetim planları⁷⁹⁰ yürürlüğe girer. Elbette

⁷⁸⁹ Ramsar Convention Secretariat, *Managing wetlands: Frameworks for managing Wetlands of International Importance and other wetland sites*, Ramsar handbooks for the wise use of wetlands, 4th ed., vol. 18 (Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2010).

⁷⁹⁰ Yönetim planı örneği için **Bkz.** T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, "2019-2023 Samsun Kızılırmak Deltası Sulak Alan ve Kuş Cenneti Doğal Sit Alanları Yönetim Planı", Ankara, https://webdosya.csb.gov.tr/db/tabiati/icerikler/k-z-l-rmak_yp_tr-20180921095516.pdf (E.T. 12 Haziran 2025).

bir sulak alanın aynı zamanda başka koruma statüsü var ise (Yönetmelik sayımına göre milli park, tabiatı koruma alanı, tabiat parkı, tabiat anıtı, yaban hayatı koruma sahası, yaban hayatı geliştirme sahası, tabiat varlığı, doğal sit veya özel çevre koruma bölgesi) bu durumda yönetim planları mevcut koruma statüsü hükümleri de dikkate alınarak hazırlanacaktır.

3. Ulusal Komisyon ve Görevleri

Yönetmelik hükümleri uyarınca sulak alanların korunması prosedürlerinde aktif rol alan bir idari oluşum olması bakımından Ulusal Komisyon'un yapısı ve görevlerinden bahsetmek gerekmektedir. Yönetmeliğin 31. maddesinde Ulusal Komisyon'un teşkili tarif edilmiştir. Buna göre, Komisyon:

“Bakanlık Bakan Yardımcısının başkanlığında, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürü, Su Yönetimi Genel Müdürü, Devlet Su İşleri Genel Müdürü, Orman Genel Müdürü, Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürü, Tarım Reformu Genel Müdürü, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürü, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürü, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürü yükseköğretim kurumlarının sulak alanlarla ilgili bilim dallarından, aynı daldan olmamak şartıyla iki, sulak alanlar konusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarından iki olmak üzere toplam 14 kişiden oluşur. Gerektiğinde alt komisyonlar kurulabilir. Komisyonda yer alacak yükseköğretim kurum ve sivil toplum kuruluş üyeleri Bakanlıkça belirlenir ve ihtiyaç duyulması halinde yenilenir. Komisyonun sekretarya hizmetleri Genel Müdürlükçe yürütülür.”

Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği'nin 32. maddesi uyarınca, Ulusal Sulak Alan Komisyonu, Türkiye'deki sulak alanların korunmasına yönelik politika ve stratejileri belirlemekle yetkilendirilmiştir. Komisyon ayrıca, Ramsar Sözleşmesi kapsamında Taraflar Konferanslarında alınan kararların uygulanmasını sağlamak, ulusal öneme sahip sulak alanlar ile Ramsar Alanlarına ilişkin sorunlara çözüm üretmek ve bu alanların korunmasına yönelik kararlar almakla görevlidir. Ulusal öneme sahip sulak alanları belirlemek ve güncellemek, koruma bölgelerini onaylamak, yönetim planlarının uygulanmasından doğan sorunlara müdahale etmek ve nesli tehlike altındaki türlerin korunmasına yönelik eylem planlarını desteklemek de komisyonun görevleri arasında yer almaktadır. Komisyon, bu alanların ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını teşvik etmekle birlikte, yönetmelikte kendisine verilen diğer görevleri de yerine getirir. Komisyon, yılda en az iki defa ve salt çoğunluk ile toplanmaktadır. Komisyon başkanı gerekli görmesi veya bakanlıkların talep etmesi halinde olağanüstü toplantı çağrısında bulunabilir. Komisyon kararları oy çokluğu ile alınmaktadır. Bakanlık, uygun bulduğu

kamu kurum kuruluşları, üniversiteler ve STK'ların temsilcilerini gündeme dair görüş bildirmek üzere gözlemci statüsü ile toplantıya davet edebilir. Gözlemci katılımcılar yalnızca kendi alanlarını ilgilendiren konuda oylamaya dahil olabilmektedir. Komisyon'un toplantı gündemi Sekretarya tarafından hazırlanmaktadır. Yönetmeliğin 38. maddesi uyarınca üyeler, toplantıdan asgari yirmi gün öncesinde gündemle alakalı teklif sunabilmektedir. Gündemi oluşturan konular toplantıdan en az on beş gün önce komisyon üyelerine gönderilmektedir. Yukarıda izah edilen olağanüstü toplantı usulünde ise bahsi geçen süreler uygulanmamaktadır. Ulusal Komisyon'un görev ve yetkilerinin yerine getirilmesinin doğrudan ilgili kamu idarelerinin kurumsal yapılanması ve mevzuatla tanımlanan sorumluluklarıyla ilişkili olduğu görülmektedir.

4. Genel Değerlendirme

Türkiye'nin Ramsar Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerini iç hukuka aktarma çabaları, 2872 sayılı Çevre Kanunu ve Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği üzerinden somutlaşmakta, bu iki temel düzenleme Sözleşme'nin çevresel sürdürülebilirlik ve koruma esaslarını ulusal düzeyde işlevsel hale getirmektedir. Çevre Kanunu'nun 9. maddesi, sulak alanların ekolojik bütünlüğünün korunmasını, bu alanların kazanımına yönelik müdahaleleri yasaklamayı ve koruma hedeflerinin planlama süreçlerine entegre edilmesini zorunlu kılarken 20. maddesi bu kurallara aykırı davranışlara karşı idari yaptırımlar ön görmektedir. Bu hükümler, çevre hukukunun temel ilkeleri olan “kirleten öder” ve “geriye gidilemezlik” ilkeleriyle doğrudan örtüşmektedir.

Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği, Ramsar rejiminin Türkiye Cumhuriyeti ulusal mevzuatında kurumsallaşmasına yönelik daha detaylı bir normatif zemin oluşturmakta, sulak alanların tanımı, sınıflandırılması, tescil süreci ve bu alanlara dair yasaklanan faaliyetlerle yaptırımları açıkça düzenlemektedir. Yönetmelik'teki “Ramsar Alanı” tanımı ve bu alanlar için yönetim planı hazırlama zorunluluğu, uluslararası yükümlülüklerin iç hukukta doğrudan uygulama alanı bulduğunu göstermektedir. Ayrıca, Tarım ve Orman Bakanlığı ile Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nün koordineli görev ve yetki paylaşımı, çevresel korumaya yönelik çok kademeli ve kurumlar arası yönetim anlayışının benimsendiğini ortaya koymaktadır. Ulusal ve Mahalli Komisyonların karar alma süreçlerine katılımı ise, çevreye ilişkin politikaların meşruiyetini artırmakta ve katılımcı çevre yönetişimini güçlendirmektedir. Tüm bu

unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ulusal hukuk sisteminde Ramsar Sözleşmesi'nin bilimsel temelli koruma, işbirliği ve sürdürülebilirlik esaslarına uyumlu, bütüncül bir çerçeve oluşturduğu söylenebilir.

Öte yandan, Ulusal Sulak Alan Komisyonu'nun teşkilatı ve görev alanı incelendiğinde, bilimsel uzmanlık, idari yetki ve toplumsal katılımı bir araya getiren kapsayıcı bir yapısı olduğu görülmektedir. Yönetmelik'te ayrıntılı olarak tanımlanan bu oluşum, alınan kararların hem hukuki meşruiyetini hem de sahada uygulanabilirliğini desteklemektedir. Komisyon, Ramsar yükümlülüklerinin yerine getirilmesi, ulusal öneme sahip sulak alanların belirlenmesi, yönetim planlarının hazırlanması ve alanlara yönelik risklerin giderilmesi gibi çok boyutlu görevleriyle hem uluslararası çevre hukukunun gereklerini hem de yerel koruma ihtiyaçlarını dikkate alan bir köprü işlevi görmektedir. Ancak bu potansiyelin hayata geçmesi, yalnızca çok aktörlü yapının oluşturulmasıyla sınırlı kalmamakta, kurumlar arası eşgüdümün sağlanması ve idari kapasitenin uygulama düzeyinin güçlendirilmesi gibi tamamlayıcı unsurları da gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, Ulusal Sulak Alan Komisyonu'nu sulak alanların tespiti ve koruma altına alınmasında daha etkin kılmak bakımından pratikte karşılaşılan koordinasyon ve uygulama eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir.

E. SULAK ALANLARIN KORUNMASINDA UNESCO'NUN ROLÜ

1. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme

UNESCO, küresel barış ve güvenliği güçlendirmeyi amaçlayan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'dur⁷⁹¹. Eğitim, bilim, kültür ve iletişim alanlarında uluslararası işbirliğini teşvik eden kurum, bilgi paylaşımı ve düşünce özgürlüğü yoluyla kültürlerarası anlayışı derinleştirmeyi hedeflemektedir⁷⁹². Sulak alanlar, çeşitli koruma araçlarıyla güvence altına alınmış olsa da küresel ölçekte en kırılgan ekosistemlerden biridir⁷⁹³. UNESCO, sulak alanların sürdürülebilir ve akılcı kullanımını teşvik eden Ramsar Sözleşmesi kapsamındaki çalışmalara kurumsal destek vermektedir. Günümüzde

⁷⁹¹ UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, "UNESCO", <https://unesco.org.tr/Pages/96/2/UNESCO>, (E.T. 12.06.2025).

⁷⁹² UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, "UNESCO".

⁷⁹³ UNESCO Dünya Mirası Merkezi, "World Wetlands Day 2025: Protecting Wetlands for Our Common Future," yayınlanma tarihi 31 Ocak 2025, <https://whc.unesco.org/en/news/2740>, (E.T. 12.06.2025).

birçok sulak alan yalnızca Ramsar alanı olarak değil, aynı zamanda UNESCO tarafından Dünya Mirası Alanı ya da Biyosfer Rezervi statüsüne alınarak korunmaktadır⁷⁹⁴.

16 Kasım 1972 tarihinde UNESCO Genel Konferansı'nda "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme"⁷⁹⁵ kabul edilmiştir. Bu Sözleşme, doğal ve kültürel değerlerin küresel bir miras anlayışı ile uluslararası ölçekte korunmasına yönelik ilk hukuksal düzenleme olması bakımından önemlidir⁷⁹⁶. İnsanlığın ortak mirası anlayışı, belirli hukuki statüler ve rejimler aracılığıyla ortak değerlerin korunması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır⁷⁹⁷. Sözleşme'ye göre, kültürel ve doğal mirasın korunması, ulusal sınırların ötesinde evrensel bir sorumluluk olarak ele alınmalıdır⁷⁹⁸. Bu miras unsurları, yalnızca ait oldukları toplumlar için değil, tüm insanlık için ortak değer taşımaktadır. Bu nedenle, uluslararası toplumun devletlerin çabalarını tamamlayıcı nitelikte, sürekli ve bilimsel temelli bir koruma sistemine katkı sunması gerekmektedir⁷⁹⁹. Sözleşme çerçevesinde "doğal miras", üç ana kategori altında tanımlanmaktadır⁸⁰⁰. İlki, estetik veya bilimsel açıdan olağanüstü evrensel değere sahip fiziksel ya da biyolojik oluşumları kapsamaktadır. İkincisi, tehdit altındaki türlerin yaşam alanı olan, jeolojik ve fizyografik özellik taşıyan bilimsel veya koruma açısından önemli alanlardan oluşmaktadır. Üçüncüsü ise, doğal güzellik, bilimsel önem ya da korunma değeriyle öne çıkan açık veya sınırları belirlenmiş doğal alanları kapsamaktadır⁸⁰¹. Sözleşme metninde IUCN'nin "Doğal Alanların Değerlendirilmesi Prosedürü"ne yer verilmiş, bu prosedür

⁷⁹⁴ UNESCO Dünya Mirası Merkezi, "World Wetlands Day 2025: Protecting Wetlands for Our Common Future".

⁷⁹⁵United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, adopted by the General Conference at its seventeenth session (Paris, 16 November 1972), <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (E.T. 12.06.2025).

⁷⁹⁶ Şule Ürün, *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme: Doğal Miras Alanları Başvuru, Adaylık ve Değerlendirme Süreçleri*, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu UNESCO Uzmanlık Tezi (Ankara: UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 2016), 5.

⁷⁹⁷ Şule Anlar Güneş, "Maden Kaynaklarının Yönetimi Bağlamında Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesinin Rolü," *Uluslararası İlişkiler* 17, no. 65 (2020): 109.

⁷⁹⁸ UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, adopted 16 November 1972.

⁷⁹⁹ UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*.

⁸⁰⁰ UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, art. 2.

⁸⁰¹ UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, art. 2.

yürütülürken gereken hallerde Ramsar Sözleşmesi gibi uluslararası koruma mekanizmalarıyla koordinasyon sağlanabileceği açıkça düzenlenmiştir⁸⁰².

Taraf devletler, Sözleşme'ye taraf olmakla beraber egemenliklerine saygı çerçevesinde kültürel ve doğal mirasın korunmasını uluslararası toplumun ortak çıkarı olarak kabul ederek bu amaçla işbirliği yapmayı taahhüt etmektedir⁸⁰³. Bu kapsamda, kendi miraslarını tanımlamak, aday göstermek, korumak, tanıtmak ve gelecek nesillere aktarmakla yükümlü oldukları gibi oluşturulacak Dünya Mirası Fonu'na⁸⁰⁴⁸⁰⁵ düzenli katkılar sunma, bağış kampanyalarını destekleme, halkın farkındalığını artırma sorumluluğunu da üstlenmektedirler⁸⁰⁶.

2. Listedden Silme Prosedürü ve Ramsar Karşılaştırması

a. Listedden Silme

Dünya Miras Komitesi bir alanın dünya mirası listesine kaydı sonrasında ciddi ve somut tehlikeler oluştuğunda, söz konusu alanın “*Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi*”ne alınmasını değerlendirmektedir⁸⁰⁷. Alanın, dünya mirası listesine kaydını sağlayan “*olağanüstü evrensel değer*” kriterini artık sağlayamayacağı senaryosunda ise Komite, bu alanın dünya mirası listesinden çıkarılmasını gündemine almaktadır⁸⁰⁸. Ayrıca Sözleşme'nin 11. maddesinin 4. fıkrasına göre Komite, bozulmalar ve ciddi değişikliklere uğrayan alanların “*Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi*”ne alınmasına karar verebilir.

⁸⁰² UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage: Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, Annex 6, C. “The IUCN Procedure for the Evaluation of Natural Properties” (Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2021).

⁸⁰³ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, art. 6.

⁸⁰⁴ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, art. 15.

⁸⁰⁵ Özel ve tehlikeli durumlarda komite tarafından özel bir fon da oluşturulabilmektedir. Mali'deki dünya mirası alanının tahribatını önlemeye yönelik tedbiri kararı örneği için bkz. UNESCO World Heritage Centre, “World Heritage Committee Inscribes Five New Sites on World Heritage List,” UNESCO, 28 Haziran 2012, <https://whc.unesco.org/en/news/907/>, (E.T. 12.06.2025).

⁸⁰⁶ UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, “I.C The States Parties to the World Heritage Convention,” 64–66 (Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2023).

⁸⁰⁷ UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage: Operational Guidelines*, I.B “The World Heritage Convention,” art. 9 (Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2023).

⁸⁰⁸ UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage: Operational Guidelines*, I.B “The World Heritage Convention,” art. 9.

Sözleşme'nin 24. maddesinde düzenlenen, alanların listeden silinmesi⁸⁰⁹ yaptırımını da Komite'nin yetkileri arasında yer almaktadır⁸¹⁰. Sözleşme'de yer alan bu düzenleme, Ramsar Listesi'ne kaydedilen bir sulak alanın ekolojik dengesi ve karakterinin geri dönülemez biçimde değişmesi veya yok olması durumunda son çare olarak Ramsar Listesi'nden çıkarılması prosedürü ile benzerlik göstermektedir⁸¹¹.

b. Ramsar Sözleşmesi İle İlişkisi

UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi kapsamında korunan bazı alanlar aynı zamanda Ramsar Alanı statüsündedir⁸¹². Bu tür örtüşmeler, korunan alanların görünürlüğünü artırarak daha güçlü koruma sağlanmasını teşvik etmektedir⁸¹³. Ramsar Sekreteryası ile UNESCO Dünya Mirası Merkezi arasındaki işbirliği, günümüzde de “Ortak Çalışma Planı”⁸¹⁴ kapsamında devam etmektedir. Bu çerçevede, 1999 yılında iki kurum arasında, sulak alanların her iki sözleşme kapsamında korunmasının teşviki, düzenli raporlama ve danışma faaliyetlerinde ortaklık konularını içeren bir Mutabakat Zaptı (MoU)⁸¹⁵ imzalanmıştır⁸¹⁶. Söz konusu işbirliği halen aktiftir. Tunus'ta Ichkeul⁸¹⁷, Senegal ve Moritanya'da Djoudj ve Diawling⁸¹⁸ ile Bulgaristan'daki Srebarna Gölü⁸¹⁹ gibi sahalarda

⁸⁰⁹ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, art. 176(d): “Mülkün, Listeye kaydedilmesini sağlayan nitelikleri geri dönülmez biçimde kaybedecek ölçüde bozulduğuna dair kanıt bulunduğunda, Komite mülkü Listedden silmeye karar verebilir. Böyle bir işlem yapılmadan önce, Sekreteryaya ilgili Taraf Devleti bilgilendirecektir. Taraf Devletin yapabileceği her türlü yorum, Komiteye sunulacaktır.”

⁸¹⁰ Ürün, 14.

⁸¹¹ Ürün, 14.

⁸¹² Dragomir and Florescu, 7.

⁸¹³ Dragomir and Florescu, 7.

⁸¹⁴ Ramsar Convention Secretariat, *The Ramsar Secretariat's Work Plan for 2013*, Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), 46th Meeting of the Standing Committee, Gland, Switzerland, DOC. SC46-6, under “3.1.2 Implement Resolution XI.6 on Partnerships and Synergies with Multilateral Environmental Agreements and other institutions,” 8–12 April 2013, 4.

⁸¹⁵ UNESCO World Heritage Centre and Ramsar Convention Bureau, *Memorandum of Understanding between the World Heritage Centre and the Ramsar Convention Bureau*, 1999, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/mou_unesco_whc_ramsar_1999_transcribed_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁸¹⁶ Dragomir and Florescu, 9.

⁸¹⁷ Lotfi Baccar et al., *Report on a Mission to Ichkeul National Park, Tunisia, 28 February – 4 March 2000*, Ramsar Convention Secretariat, RAM Report No. 41, https://rsis.ramsar.org/RISapp/files/RAM/RAM_041_TN_en.pdf?language=en (E.T. 12.06.2025).

⁸¹⁸ Ramsar Convention Secretariat, *Ramsar Advisory Mission Report 42: Senegal and Mauritania (2000) – Djoudj, Senegal and Parc National du Diawling, Mauritania*, <https://www.ramsar.org/document/ramsar-advisory-mission-report-42-senegal-mauritania-2000> (E.T. 12.06.2025).

⁸¹⁹ Ministry of Environment and Water, *Management Plan for the Srebarna Managed Nature Reserve*, endorsed by Dolores Arsenova, Minister of Environment and Water, Central Laboratory of General Ecology, Edition 2001 (Sofia, 2001),

gerçekleştirilen ortak inceleme ve değerlendirme ziyaretleri bu işbirliğinin somut örnekleri arasındadır⁸²⁰. Türkiye'nin Kızılırmak Deltası da UNESCO Dünya Mirası Listesi ve Ramsar Listesi'nde yer alan ortak koruma alanı örneklerinden biridir⁸²¹.

Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme ile Ramsar Sözleşmesi kapsamında korunan alanlar, ayrıca MAB Programı (*Man and Biosphere Programme, İnsan ve Biyosfer Programı*)⁸²² kapsamındaki biyosfer rezervleri ve UNESCO Jeoparkları, sahip oldukları koruma statüleri doğrultusunda Dünya Mirası Listesi'ne doğal miras kategorisinde aday gösterilebilmektedir⁸²³. Buna karşılık bir alanın Dünya Mirası olarak tanınabilmesi, yalnızca Uygulama Rehberi'nde tanımlanan "üstün evrensel değer" kriterlerini karşılamasına bağlıdır⁸²⁴. Nitekim kültürel miras alanlarının yalnızca %5'i aynı zamanda Ramsar Listesi'nde yer almaktadır⁸²⁵. Bu kapsamda doğal ve kültürel mirasın korunması noktasında sulak alanlar da dahil olmak üzere, Dünya Mirası Listesi'ne yapılan kaydın evrensel ve daha kapsamlı bir koruma statüsü sağladığı düşünülmektedir⁸²⁶. UNESCO'nun koruma çalışmalarının daha kapsamlı ve evrensel nitelikte olduğuna ilişkin örneklerden biri "Abu Simbel Tapınakları"dır⁸²⁷. Su altında kalma tehlikesi doğduğunda Mısır ve Sudan'ın yaptığı başvuru neticesinde UNESCO tarafından başlatılan geniş çaplı yardım kampanyası⁸²⁸ neticesinde tapınaklar sökülmüş, kuru bir bölgeye taşınmış, parçalar yeniden birleştirilmiştir⁸²⁹. Toplamda elli devletin dolar bazında yaptığı maddi yardımlarla birlikte koruma ve restorasyon çalışmalarının

https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/bulgaria_srebarna_mp-eng.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁸²⁰ Dragomir and Florescu, 9.

⁸²¹ Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, "Kızılırmak Deltası UNESCO Geçici Listesinde," <https://tvk.csb.gov.tr/kizilirmak-deltası-unesco-gecici-listesinde-haber-65502> (E.T. 12.06.2025).

⁸²² UNESCO, "Man and the Biosphere Programme (MAB)," <https://www.unesco.org/en/mab> (E.T. 12.06.2025).

⁸²³ Ürün, 59.

⁸²⁴ Ürün, 15.

⁸²⁵ UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Forty-sixth session, New Delhi, India, 21-31 July 2024, WHC/24/46.COM/10A.Rev, Paris, 10 July 2024, 7, <https://whc.unesco.org/archive/2024/whc24-46com-10A.Rev-en.pdf> (E.T. 12.06.2025).

⁸²⁶ Ürün, 59.

⁸²⁷ Ürün, 4.

⁸²⁸ İşbirliği çalışması örneği olarak bkz. UNESCO Dünya Mirası Merkezi, "Working Together: Abu Simbel," <https://whc.unesco.org/en/story-abu-simbel/> (E.T. 12.06.2025).

⁸²⁹ Ürün, 4.

olumlu sonuç verdiği görülmüştür⁸³⁰. Bu bağlamda, Dünya Mirası Listesi ve UNESCO çatısı altındaki koruma faaliyetlerinin Ramsar korumasına kıyasla daha etkili olduğuna yönelik görüşler bulunmaktadır⁸³¹. Bu değerlendirmeler kapsamında Ramsar Sözleşmesi'nin BM çatısı altında ve BM'ye bağlı bir sözleşme şeklinde revize edilmesinin daha etkin ve küresel bir koruma sağlayacağı ileri sürülmektedir⁸³².

Ramsar kapsamında yürütülen “Ulusal Raporlama”⁸³³ sistemi ile Dünya Mirası Sözleşmesi'nin 29. maddesinde⁸³⁴ de yer alan “Periyodik Raporlama”⁸³⁵ usulü, Ramsar Sözleşmesi ile UNESCO'nun koruma stratejisini ortak paydada buluşturabilme potansiyeli sunması bakımından önemlidir⁸³⁶. Uluslararası çevresel koruma işbirliği bakımından Ramsar Alanları ve UNESCO Dünya Mirası Alanları'nın etkileşimini güçlendirmek amacıyla ilgili kurumlar ve uluslararası programların, “Korunan Alan Yönetim Etkinliği Değerlendirme Araçları”nı sistematik şekilde kullanması ve uygulamasını teşvik etmesi gerekmektedir. Bu tespit Ramsar Taraflar Konferansında⁸³⁷ alınan XII.15 sayılı tavsiye kararında yer almaktadır⁸³⁸. UNESCO'nun belirlediği alanların özel rolü, uluslararası öneme sahip sulak alanlar bağlamında Ramsar Sözleşmesi'nin rolünü karşılıklı olarak güçlendirmek için fırsatlar sunmaktadır⁸³⁹. Ortak

⁸³⁰ Ürün, 4.

⁸³¹ Bridgewater ve Rakhyun, 3919.

⁸³² **Bkz.** ss. 97-98.

⁸³³ Ulusal raporlama sisteminin detayları için **bkz.** Ramsar Convention Secretariat, *National Report on the Implementation of the Ramsar Convention on Wetlands: National Reports to be Submitted to the 14th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Wuhan, China, 2021: Saint Lucia*, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/cop14nr_saint_lucia_e.pdf (19.06.2025)

⁸³⁴ UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, art. 29.

⁸³⁵ UNESCO Dünya Mirası Merkezi, "What Is Periodic Reporting?," <https://whc.unesco.org/en/periodicreporting/> (E.T. 12.06.2025).

⁸³⁶ UNESCO, *Evaluation of UNESCO's Standard-setting Work of the Culture Sector Part II – 1970 Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*, https://www.obs-traffic.museum/sites/default/files/ressources/files/Evaluation_UNESCO_70.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁸³⁷ Ramsar Convention Secretariat, 12th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), Punta del Este, Uruguay, 1–9 June 2015, Resolution XII.15: Evaluation of the Management and Conservation Effectiveness of Ramsar Sites (Article 11), https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/cop12_res15_management_effectiveness_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁸³⁸ Ramsar Secretariat, Decision XII.15: Evaluation of the Management and Conservation Effectiveness of Ramsar Sites, adopted 3 Temmuz 2015, E.T. 5 Haziran 2025, <https://www.ramsar.org/periodic-evaluation-review>.

⁸³⁹ Giorgio Andrian, "Integrated Management of Natural and Cultural Values of Wetlands: The Contribution of UNESCO," in *Culture and Wetlands in the Mediterranean: An Evolving Story*, yay. haz.

raporlama ve değerlendirmeler gibi daha ileri düzeyde işbirliği, taraf devletlerin iş y¼k¼n¼ azaltabilir ve uluslararası koruma rejimlerini iyileřtirebilir⁸⁴⁰.

3. Genel Değerlendirme

UNESCO'nun Dünya Mirası S¼zleşmesi aracılığıyla y¼r¼tt¼ę¼ faaliyetler, sulak alanların uluslararası düzeyde korunmasında Ramsar S¼zleşmesi'ni tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. UNESCO, doğal alanların korunmasını evrensel bir sorumluluk çerçevesinde ele almaktadır. Dünya Mirası Listesi'ne kabul edilen sulak alanların bir kısmı aynı zamanda Ramsar Alanı stat¼s¼ne sahip olduğundan bu çift stat¼, alanların gör¼n¼rl¼ę¼n¼ ve koruma düzeyini artırmaktadır. Ramsar S¼zleşmesi ile ört¼řen alanlara dair kurumsal işbirliği ve eřg¼d¼m, uluslararası koruma stratejilerini b¼t¼nleřtirmektedir.

Listeden çıkarma ve periyodik raporlama prosed¼rlerinin benzerliği, her iki s¼zleşmenin de izleme ve m¼dahale mekanizmalarına verdiği önemi yansıtmaktadır. UNESCO bünyesindeki bu sistemin, Ramsar'a kıyasla daha gör¼n¼r, evrensel ve kaynak odaklı işleyiş sunduğu tespit edilmiştir. UNESCO Dünya Mirası rejimi, özellikle fon desteği, uluslararası kamuoyu oluşturma kapasitesi ve örnek olaylarda (örneğin Abu Simbel Tapınakları) gör¼ld¼ę¼ üzere kriz m¼dahale kapasitesi bakımından daha etkin bir yapıya sahiptir. Bu durum, Ramsar S¼zleşmesi'nin daha kurumsal ve bağlayıcılığı yüksek bir yapıya kavuşturulması gerektiği yön¼ndeki önerileri de yerinde göstermektedir. Bununla birlikte, her iki rejimin işbirliğine dayalı yapısının güçlendirilmesi de sulak alanların korunmasında uluslararası çevre yönetişimi ačiusından b¼t¼nc¼l bir koruma modelinin inşasına katkı sunabilir.

F. AKDENİZ HAVZASI'NDA SULAK ALANLARIN HUKUKİ VE EKOLOJİK KORUNMASI

1. Akdeniz Sulak Alanlarının Ekolojik Önemi ve Karşılaştığı Tehditler

Akdeniz yaşam tarzı büyük ölç¼de sulak alanların sunduğu kaynaklara göre biçimlenmiş, balıkçılık, tarım ve yerleşik yaşam gibi temel faaliyetler kıyısı sulak alanlarının ekolojik

Thymio Papayannis ve Dave Pritchard (Atina: Mediterranean Institute for Nature and Anthropos [Med-INA], 2011), 37.

⁸⁴⁰ Andrian, 37.

olanaklarıyla şekillenmiştir⁸⁴¹. Bu tarihsel bağlılık, sulak alanların aynı zamanda insan kültürünün ve medeniyetinin şekillendiği yaşam alanları olduğunu göstermektedir⁸⁴². Akdeniz sulak alanları iki bin yılı aşkın süredir devam eden tarımsal yayılma, kentleşme ve sağlığa ilişkin gerekçelerle önemli ölçüde kayba uğratılmıştır. Bu kayıplar oldukça belirgin kayıplar olsa da güvenilir ve sistematik verilere ulaşılması uzun bir dönem boyunca mümkün olmamıştır⁸⁴³. Akdeniz Havzası suyun hem kültürel hem de ekolojik olarak merkezi bir unsur olduğu ancak kırılganlığı da yüksek bir coğrafyadır⁸⁴⁴. Tarihsel olarak, özellikle Akdeniz Bölgesi’nde sağlık riskleri ve tarımsal kalkınma amacıyla sulak alanların değersiz görülerek kurutuldukları görülmüştür. Bu durum, sulak alanların ekolojik değerlerinin göz ardı edilmesine ve kaynakların sürdürülemez kullanımına yol açmıştır⁸⁴⁵.

Önemle belirtmek gerekir ki tarımsal faaliyetler, suyun aşırı kullanımı ve kimyasal atıklar nedeniyle ekosistem hizmetlerinin devamlılığı tehlikeye girmekte ve Akdeniz’in özgün sulak alan karakteri olumsuz şekilde değişime uğramaktadır⁸⁴⁶. Özellikle kıyı bölgelerde kentsel yayılma hız kazanırken tarım arazileri de sulak alanlar harcanarak genişletilmekte, bu da sulak alanlar üzerinde tehdit oluşturmaktadır⁸⁴⁷. Nitekim Akdeniz sulak alan görünümü raporları ortaya koymaktadır ki 1970 yılından bugüne dek sulak alanların yaklaşık %48’i yok olmuştur. Buna bağlı olarak sulak alanlara bağımlı türlerin sayısında da önemli ölçüde düşüşler gözlenmiş, birçok tür yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır⁸⁴⁸. Akdeniz’de çoğu endemik olmak üzere sulak alanlara bağımlı türlerin %36’sı yok olma tehdidi altında olduğu gibi sulak alanların bozulması, iklim

⁸⁴¹ Wetland-Based Solutions, “Past, Present and Future: Mediterranean Wetlands in Everyday Life,” Wetland-Based Solutions, 19 Eylül 2022, <https://www.wetlandbasedsolutions.org/2022/09/19/past-present-and-future-mediterranean-wetlands-in-everyday-life/> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁴² Wetland-Based Solutions, “Past, Present and Future: Mediterranean Wetlands in Everyday Life.”

⁸⁴³ Christian Perennou et al., “Evolution of Wetlands in Mediterranean Region,” in *The Wetland Book: II: Distribution, Description and Conservation*, ed. C. Max Finlayson et al. (Amsterdam: Elsevier, 2020), 298.

⁸⁴⁴ Habib Kraiem, *Biophysical and Socio-Economic Impacts of Climate Change on Wetlands in the Mediterranean*, paper presented at the “Water, Wetlands and Climate Change: Building Linkages for Their Integrated Management” Mediterranean Regional Roundtable, (Athens, Greece, December 10–11, 2002): 7.

⁸⁴⁵ Aphrodite Sorotou and Stefanos Dodouras, *Wetland Landscapes in the Mediterranean: Current Concerns for a Sustainable Future* (Athens: Med-INA, 2009), 122.

⁸⁴⁶ Sorotou and Dodouras, 124-26.

⁸⁴⁷ Perennou et al., 303.

⁸⁴⁸ Perennou et al., 316-17.

değişikliğiyle mücadelede hayati rol oynayan karbon depolama işlevlerini de zayıflatarak bu alanları karbon kaynaklarına dönüştürme riski taşımaktadır⁸⁴⁹. Bu durum, Akdeniz sulak alanlarını hem ekolojik hem de iklimsel açıdan dünyanın en kırılgan ekosistemleri arasına yerleştirmektedir⁸⁵⁰.

2. Akdeniz Havzası’nda Sulak Alanların Hukuksal Korunması ve İşbirliği

Bölge, Barselona Sözleşmesi (*Convention for the Protection of the Mediterranean Sea Against Pollution, Akdeniz’in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunmasına Dair Sözleşme*), Akdeniz Eylem Planı, MedWet Girişimi ve Ramsar Sözleşmesi gibi kurumsal yapılara sahiptir⁸⁵¹. Uluslararası STK’lar da süreçte etkin rol oynayan önemli paydaşlardır. Bu bağlamda Ramsar Sözleşmesi, kültürel unsurların sulak alan yönetimine entegrasyonunu ön plana alan yaklaşımıyla öne çıkmakta ve çok paydaşlı işbirliği için önemli bir çerçeve sunmaktadır⁸⁵².

a. MedWet Girişimi ve Ramsar’ın Kültürel Değer Anlayışı

Ramsar Sözleşmesi kapsamındaki koruma çabaları artmakla birlikte, yönetim planlarının yetersizliği ve toplumsal farkındalık eksikliği sürdürülebilir koruma için temel engeller arasında görülmektedir⁸⁵³. Bu eleştirilerle beraber 1991 yılında İtalya’nın Grado kentinde⁸⁵⁴ Ramsar Sözleşmesi’ne taraf ve Akdeniz çevresinde sahası olan devletler bir araya gelerek bölgenin sulak alanlarının değişim eğilimine ilişkin bilgi ihtiyacını dikkate alarak MedWet’i⁸⁵⁵ (*Mediterranean Wetlands Initiative, Akdeniz Sulak Alanlar Girişimi*) oluşturmuştur⁸⁵⁶. Bu girişim, sulak alanlara dair bilimsel bilgi üretimini teşvik etmeyi ve elde edilen verilerin, koruma ve sürdürülebilir yönetimle ilgili karar alma süreçlerinde

⁸⁴⁹ Alessio Satta et al., *Mediterranean Wetland Restoration: An Urgent Priority – Restoring Mediterranean Wetlands: The Urgent and Essential Nature-Based Solution to the Region’s Most Pressing Challenges* (Policy Paper, MedWet, 2021), 3–4.

⁸⁵⁰ Satta et al., 3–4.

⁸⁵¹ In Conclusion,” in *Culture and Wetlands in the Mediterranean: An Evolving Story*, ed. Thymio Papayannis and Dave Pritchard (Athens: Mediterranean Institute for Nature and Anthropos [Med-INA], 2011), 405–406.

⁸⁵²“In Conclusion,” in *Culture and Wetlands in the Mediterranean: An Evolving Story*, 405–406.

⁸⁵³ Perennou et al., 316–17.

⁸⁵⁴ Thymio Papayannis, *Action for Culture in Mediterranean Wetlands* (Athens, Greece: Med-INA, 2008), 17–19.

⁸⁵⁵ MedWet Managers Network, “The Network,” *MedWet Managers*, <https://medwetmanagers.net/the-network/> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁵⁶ Geijzendorffer et al., 2.

etkili biçimde kullanılmasını hedeflemektedir⁸⁵⁷. MedWet'in temel amacı ise Ramsar Sözleşmesi'nin stratejik planlarının etkin biçimde uygulanması yoluyla, 2016–2030 dönemi için belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA)'nın⁸⁵⁸ Akdeniz bölgesindeki hedeflerine katkı sağlamaktır⁸⁵⁹. MedWet girişimi ile beraber 1996 yılında uzun vadeli strateji belirlemesi sonrasında “Akdeniz Sulak Alanlar Komitesi” kurulmuş, 2002 yılında ise MedWet, Ramsar Sözleşmesi'nin tanıdığı bölgesel girişim haline gelerek Atina'da bir Sekreteryası kurmuştur⁸⁶⁰.

Medwet 2003 yılından itibaren sulak alanların kültürel yönlerine odaklanmış, 2005 yılında MedWet Kültür Çalışma Grubu kurularak bireyler ve kuruluşların bu ağa katılım gösterip bilgi paylaşımında bulunması teşvik edilmiştir⁸⁶¹. Sulak alanların kullanımı ve korunması meselesi, kültür ve kullanım alışkanlıkları ile de yakından ilişkilidir. Sulak alanların özgün yapısı, geleneksel faaliyetlerin de kendine has yöntemlerle yürütülmesini sağlamış, bu ilişkiler zamanla kültürel değerlerin gelişimine zemin hazırlamıştır⁸⁶². Kolektif bilgelik üzerinden su yönetimi ve doğal kaynak kullanımına dayalı işbirliği doğurduğundan bu etkileşim sulak alanların hem doğal hem de kültürel miras olarak biçimlenmesine katkı sağlanmış ve korunmaya değer kültürel peyzajların oluşmasına olanak tanımıştır⁸⁶³. Bu bağlamda Akdeniz sulak alanlarının kültürel miras olarak değerlendirilmesi, Ramsar Sözleşmesi'nin de benzer değerlendirmeyi yapması, diğer

⁸⁵⁷ Geijzendorffer et al., 2.

⁸⁵⁸ Bahsi geçen SKA'ların bazıları için **bkz.** United Nations, *Ensure Availability and Sustainable Management of Water and Sanitation for All (Sustainable Development Goal 6)*, UN Sustainable Development Goals, <https://sdgs.un.org/goals/goal6>, (E.T. 12.06.2025): “Herkes için suya erişimi sağlamak ve su ile sanitasyonun sürdürülebilir şekilde yönetimini güvence altına almak.” **Bkz.** United Nations, *Conserve and Sustainably Use the Oceans, Seas and Marine Resources for Sustainable Development (Sustainable Development Goal 14)*, UN Sustainable Development Goals, <https://sdgs.un.org/goals/goal14> (E.T. 12.06.2025): “Okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kalkınma için sürdürülebilir şekilde kullanmak.”

⁸⁵⁹ MedWet Scientific and Technical Network (MedWet/STN), *The Scientific and Technical Network* (MedWet, 2016), 2, https://medwet.org/wp-content/uploads/2016/10/MedWet_Scientific_Technical_Network_presentation.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁸⁶⁰ MedWet Initiative, *Action for Culture*, 17-19.

⁸⁶¹ MedWet Culture Network,” *Ramsar Convention*, <https://www.ramsar.org/medwet-culture-network> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁶² Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), “Wetlands: Water, Life, and Culture,” 8th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Resolution VIII.19, Valencia, Spain, November 18–26, 2002, Ramsar Convention Secretariat, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/res/key_res_viii_19_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁸⁶³ “Wetlands: Water, Life, and Culture,” Resolution VIII.19.

uluslararası oluşumlarla işbirliği neticesinde etkin hukuksal korumayı mümkün kılabilir⁸⁶⁴.

Kültürel mirasın korunması anlayışının benimsenmesi halinde sulak alanların sürdürülebilir kullanımı ve yerel halklarla bağların güçleneceği düşünülmektedir⁸⁶⁵. Bu kapsamda kültürel açıdan önemli sulak alanların tespiti ve bunların kamuoyuyla paylaşılması teşvik edilmekte, özellikle geleneksel bilgilerle sürdürülen sulak alanların, yerel topluluklarla ekolojik etkileşime dayalı sistemlerin, kutsal veya manevi değeri olan alanların bütüncül yaklaşım kategorileri olarak ele alınması gerektiği Ramsar Taraflar Konferansı'nda kararlaştırılan önemli hususlardır⁸⁶⁶.

IX.21 sayılı Ramsar Tavsiye Kararı'nın 17 numaralı paragrafında⁸⁶⁷ sulak alanların kültürel değerleri konusunda disiplinli bir çalışma grubu oluşturulması kararlaştırılmış, bu kapsamda 2006 yılının ortalarında Ramsar Genel Sekreterliği tarafından "Ramsar Kültür Çalışma Grubu" (*Culture Working Group*) oluşturulmuştur⁸⁶⁸. Ramsar Daimi Komitesi, bahsi geçen Kültür Çalışma Grubu'nun çalışmalarına COP10 sonrasında da devam etmesi gerektiğini⁸⁶⁹, böylece Sözleşme'nin uygulanmasında taraf devletlere destek olunabileceğini ve kültürel bakış açısı gerektiren konulara STRP'nin daha etkili

⁸⁶⁴ Nitekim kültürel miras kavramından yola çıkılarak diğer uluslararası oluşumlar ile işbirliği çağrısı yapılan Ramsar COP8 VIII.19 tavsiye kararı ile bu anlayışı açıkça ortaya koymaktadır. **Bkz.** Ramsar Convention, Resolution VIII.19, art. 19.

⁸⁶⁵ Ramsar Convention, Resolution IX.21: Taking into Account the Cultural Values of Wetlands, in "Wetlands and Water: Supporting Life, Sustaining Livelihoods," 9th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), Kampala, Uganda, 8–15.11.2005, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/res/key_res_ix_21_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁸⁶⁶ Ramsar Convention, *Resolution IX.21, 9th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands*.

⁸⁶⁷ Ramsar Convention IX.21, COP9, para 17: "Taraflar Konferansı, Ramsar Sekreteryası'ndan Daimi Komite gözetiminde ve Bilimsel-Teknik İnceleme Paneli'nin (STRP) uygun katkısıyla, sulak alanların kültürel değerleri konusunda, coğrafi açıdan dengeli temsile sahip çok disiplinli bir çalışma grubu oluşturmasını talep eder."

⁸⁶⁸ Ramsar Convention Secretariat, *Report of the Ramsar Culture Working Group*, COP10 (COP-10 WG on Culture report) (Gland, 2008), 8, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/cop10_culture_group_e.pdf (E.T. 9.12.2025).

⁸⁶⁹ Decision SC36-3 tartışmaları ve COP10 sonrasında da grubun çalışmalarına devam etmesine yönelik teşvik kararı için **bkz.** Ramsar Convention Secretariat, *Report of the 36th Meeting of the Standing Committee: First Day, 27 February 2008* (Gland, İsviçre: Ramsar Convention Secretariat, 2008), para. 76, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/sc36_report_final.pdf (E.T. 12.06.2025).

şekilde odaklanabileceğini belirtmiştir⁸⁷⁰. Bu doğrultuda, Akdeniz Havzası'ndaki sulak alanların etkin bir şekilde korunabilmesi için, bu alanların kültürel boyutlarına ilişkin iyi uygulama örneklerinin belirlenmesi ve bu örneklerin geniş kitlelerle paylaşılması, bu girişimlerin Ramsar'a taraf devletlerin ulusal bölgelerinde de ayrıca örnek alınması ve uygulanması önerilmektedir⁸⁷¹.

MedWet Kültür Çalışma Grubu'nun gerçekleştirdiği çalıştaylar neticesinde sulak alanların kültürel değerlerinin envanteri ve değerlendirmesi yapılarak ilerlemeler kaydedilmişse de Medwet Kültür Çalışma Grubu'nun faaliyetleri 2006 yılından itibaren çeşitli nedenlerle duraksamıştır⁸⁷².

MedWet Kültür Ağı ise özel bir çalıştay sonrasında oluşturulmuştur. MedWet'in 23-27 Eylül 2009 tarihleri arasında gerçekleştirdiği “*Sulak Alanların Kültürel ve Doğal Değerleri: Bütüncül Bir Yaklaşım Doğru*” başlıklı Akdeniz Çalıştay'ına katılım, ağın potansiyel üyeleriyle iletişim kurma ve ağın yapısı ile üyeliği konusunda onların görüşlerini alma fırsatı doğurmuştur⁸⁷³. Elde edilen geri bildirimler değerlendirilmiş ve çalıştay katılımcılarına ve diğer ilgililere anket gönderilmiştir. Anket sonrasında MedWet Kültür Ağı, MedWet'in ana web sitesi bünyesinde barındırılacak bir internet platformu olarak faaliyete geçmiştir⁸⁷⁴. MedWet Kültür Ağı, sulak alanlar ve kültürle ilgilenen tüm bireyleri ve kuruluşları web sitesini ziyaret etmeye, Ağ'ın üyesi olmaya ve bilgi ve deneyimlerini paylaşmaya davet etmektedir⁸⁷⁵.

Bu süreçle eş zamanlı olarak, Portekiz ve İspanya'nın yürüttüğü “MedWet Interreg Sudoe Projesi”⁸⁷⁶ ise sulak alanların kültürel mirasının belgelenmesi ve değerlendirilmesine

⁸⁷⁰ Ramsar Convention Secretariat, *Report of the Ramsar Culture Working Group*, COP10, 9.

⁸⁷¹ Ramsar Convention Secretariat, *Report of the Ramsar Culture Working Group*, COP10 (COP 10 WG on Culture report) (Gland, 2008), 33, art. IV, under the title “Wider Actions”.

⁸⁷² Thymio Papayannis, *Action for Culture in Mediterranean Wetlands* (Athens: Med-INA, 2008), 18–20.

⁸⁷³ Ramsar Convention Secretariat, *Regional Initiatives: Annual Summary Report 2009 and Plan for 2010*, Page 2, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/sc/41/sc41_doc13_app10.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁸⁷⁴ Ramsar Convention Secretariat, *Regional Initiatives: Annual Summary Report 2009 and Plan for 2010*.

⁸⁷⁵ Ramsar Convention Secretariat, “MedWet Culture Network”, <https://www.ramsar.org/medwet-culture-network> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁷⁶ Portekiz, İspanya ve Yunanistan'ın ortak desteğiyle yürütülen Akdeniz çevresindeki sulak alanların kültürel değerlerinin envanterini oluşturmayı hedefleyen projenin detayları için **bkz.** MedWet, “SUDOE: Inventory, Assessment and Monitoring for Wetland Management,” 2010,

yönelik veri formları ile teknik bir modül geliştirilmesini içermekle sulak alanlara yönelik ilk kültürel veri tabanı kayıtlarının oluşturulması bakımından önemlidir⁸⁷⁷.

(1) Medwet'in Hukuki Statüsü

Her ne kadar MedWet, Ramsar COP kararı ile bölgesel oluşum olarak kabul edilmiş olsa da bu durum Medwet'e yasal bir statü ya da tüzel kişilik kazandırmadığından MedWet'in statüsü beraberinde tartışmaları getirmiştir⁸⁷⁸. Hukuki statü eksikliğinin MedWet'in bölgesel düzeyde faaliyet göstermesini engellemediği belirtilmişse de bu eksikliğin MedWet'in bölgesel düzeydeki konumunun net olmamasına ve istikrarsızlığa yol açtığı, bazı ulusal idarelerin MedWet bütçesine katkı payı ödemeleri gerektiğinde sorgulamalara neden olduğu, bağlı kuruluşlarla diğer kuruluşlar arasında resmi anlaşmaların imzalanmasında sorunlara sebep olduğu ifade edilmiştir⁸⁷⁹. Komisyon Raporu'nda⁸⁸⁰ statüye dair üç seçenek sunulmuştur: Uluslararası Hükümetlerarası Kuruluş (IGO)⁸⁸¹, de

<https://medwet.org/2010/03/sudoe-inventory-assesment-and-monitoring-for-wetland-management/> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁷⁷ Papayannis, 20.

⁸⁷⁸ MedWet, *MedWet/Com 12, Palais de la Porte Dorée, Paris (France), 7–11 February 2016, Item 4 – The Legal Status of MedWet*, <https://medwet.org/wp-content/uploads/2018/03/EN-Doc.-MedWet-Com12-%E2%80%934-Legal-status.pdf> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁷⁹ MedWet, *MedWet/Com 12, The Legal Status of MedWet*.

⁸⁸⁰ 1996 yılında Ramsar Daimi Komitesinin kararı ile MedWet Komitesi'nin kurulmasına karar verilmiştir. **Bkz.** Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), “*People and Wetlands: The Vital Link*,” Resolution VII.22, 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, San José, Costa Rica, May 10–18, 1999, Ramsar Convention Secretariat, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_res_vii.22e.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁸⁸¹ MedWet/Com, “*The Legal Status of MedWet*,” art. 2.1.1: “Uluslararası Hükümetlerarası Bir Kuruluş (IGO), üye devletlerden ya da devletlerle birlikte diğer hükümetlerarası kuruluşlardan oluşan gönüllü bir birliktir. IGO’lar, uluslararası bir antlaşma ile kurulan, üyelerinden bağımsız olarak hukuki iradesini ifade edebilen, istikrarlı ve bağımsız bir kurumsal yapıya sahip olan ve kamu uluslararası hukukuna tabi kuruluşlardır.”

facto Uluslararası Kuruluş⁸⁸² ya da Uluslararası STK⁸⁸³ statüleri. Raporun sonuç kısmında, MedWet'in statüsünün IGO olması halinde uluslararası hukuk tarafından tanınır bir tüzel kişilik kazanılarak uluslararası çevre politikalarında doğrudan söz sahibi olma ve personele uluslararası kamu görevlisi statüsü tanınması gibi avantajlara yer verilmiştir⁸⁸⁴. MedWet'in Yunanistan ve Fransa hukuku kapsamında yasal varlığa sahip olduğu, Ramsar Taraflar Konferansları'nda fiilen kabul edildiğinden bu durum, MedWet'in uzun süredir Ramsar çerçevesinde meşru bir yapı⁸⁸⁵ olarak tanındığını göstermektedir⁸⁸⁶.

(2) Med-INA

MedINA'nın genel misyonu, özellikle Akdeniz bölgesinde, insan ile doğa arasındaki uyumlu ilişkiye katkıda bulunmak amacıyla, bu iki alanın kesişim noktasında araştırma, eylem ve kamuoyu farkındalık çalışmaları yürütmektir⁸⁸⁷. Temel hedefleri doğal ve kültürel mirasın yönetimi ve korunmasına yönelik bütüncül bir yaklaşım geliştirmek, doğal kaynakların kullanımında sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmesini ve uygulanmasını teşvik etmek, kültürel ve doğal değerler arasındaki ayrılmaz ilişkinin daha

⁸⁸² MedWet/Com, “*The Legal Status of MedWet.*”, art. 2.2.1: “Küresel çevre, geniş katılımlı olarak devletlerce imzalanan ve genellikle belirli bir çevre sorununa (iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, ozon tabakası vb.) odaklanan Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları (MEA’ler) ile korunmaktadır. Bu tür anlaşmaların uluslararası hukuki statüsü söz konusu olduğunda, MEA’ler uluslararası örgütler (IGO’lar) ile uluslararası kurumlar arasında hukuki açıdan gri bir alanda yer almaktadır. MEA’ler de tıpkı IGO’lar gibi, uluslararası bir anlaşmaya dayalı iş birliği biçimleridir ve en az bir organa (örneğin COP) sahiptirler. Bu organ, taraf devletlerden ayrı bir iradeye sahiptir ve uluslararası hukuk çerçevesinde kurulmuştur. Ayrıca, genellikle başka organlar (sekretarya, komiteler vb.), usul kuralları ve bütçeler oluşturma, maddi yükümlülükler koyma ve bunların uygulanmasını denetleme, diğer MEA’ler veya devletlerle uluslararası anlaşmalar yapma yetkisine de sahiptirler. Tüm bu unsurlar, birçok uluslararası hukukçunun MEA’lerin klasik IGO’lardan farklı olarak, “de facto bir uluslararası örgüt (de facto IGO)” oluşturduğunu ileri sürmesine neden olmuştur.”

⁸⁸³ MedWet/Com, “*The Legal Status of MedWet.*”, art. 2.3.1: “Sivil toplum kuruluşu (STK), özel bir inisiyatif temelinde kurulan ve bir ulusal hukuka tabi olan, kamu yararına yönelik hedeflere sahip bir kuruluştur. Bu kuruluşun yapısı uluslararası nitelik taşıyorsa, yani farklı ülkelerde üyeleri varsa ve faaliyetleri ulusötesi düzeyde gerçekleşiyorsa, bu tür bir kuruluş Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşu (USTK) ya da International Non-Governmental Organization (INGO) olarak tanımlanır.”

⁸⁸⁴ MedWet/Com, *The Legal Status of MedWet*, part III, “Conclusions and Recommendations”.

⁸⁸⁵ Ramsar Taraflar Konferansı’nın MedWet Komisyonunu ve MedWet’i meşru ve kurumsal bir yapı olarak gördüğü ve oluşumun Ramsar Bölgesel Oluşumu kabul edildiğine dair karar için **bkz.** Ramsar Convention Secretariat, *Resolution VII.22: Collaborative Structure for Mediterranean Wetlands*.

⁸⁸⁶ Ramsar Convention Secretariat, *Review of the Legal Status of Ramsar Regional Initiatives and the Implications for the Convention*, SC55 Doc.9 (55th Meeting of the Standing Committee, Dubai, UAE, 21 October 2018), arts. 18 and 30.

⁸⁸⁷ Papayannis and Pritchard, 20.

iyi anlaşılmasını sağlamaktır⁸⁸⁸. Akdeniz Doğa ve Antropos Enstitüsü (MedINA), 2003 yılında Atina'da kurulmuş, kar amacı gütmeyen bir kuruluştur⁸⁸⁹. MedINA, doğa ile kültürün bütüncül korunmasına odaklanan bir yaklaşımla çalışmalarını yürüterek yerel toplulukların yaşam kalitesini artırmayı, doğal kaynakların korunmasını ve kültürel mirasın yaşatılmasını hedeflemektedir⁸⁹⁰. Akdeniz bölgesinde bütüncül yönetim uygulamalarını teşvik etmek açısından MedWet Kültür Ağı çerçevesinde Akdeniz Doğa ve Antropos Enstitüsü (MedINA) ve diğer paydaşların desteği önemli görülmektedir⁸⁹¹. Ayrıca yukarıda yer verilen MedWet Kültür Ağı'nın Akdeniz Doğa ve Antropos Enstitüsü (MedINA) tarafından yönetildiğini de belirtmek gerekmektedir⁸⁹².

(3) Akdeniz Gözlemevi

2008 yılında Fransa'da yer alan ve Akdeniz sulak alanlarının korunmasını konu alan çalışmalar yapan "Tour du Valat"⁸⁹³ isimli bağımsız araştırma enstitüsü çatısı altında ve MedWet kapsamında "Akdeniz Gözlemevi" (*Mediterranean Wetlands Observatory, MWO*) kurulmuştur⁸⁹⁴. Bu girişim, kökenini 1991 yılında düzenlenen "Grado" Konferansı'nda⁸⁹⁵ Akdeniz sulak alanları için yapılan bir eylem çağrısına

⁸⁸⁸ Papayannis and Pritchard, 20.

⁸⁸⁹ Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (MedINA), "About," <https://med-ina.org/about/> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁹⁰ MedINA, "About."

⁸⁹¹ Thymio Papayannis, "Integrating Nature and Culture in Wetland Management," in *Culture and Wetlands in the Mediterranean: An Evolving Story*, ed. Thymio Papayannis and Dave Pritchard (Athens: Mediterranean Institute for Nature and Anthropos [Med-INA], 2011), 54.

⁸⁹² Irini Lyratzaki, MedINA Scientific Secretariat, *MedWet Culture Network*, Ramsar Convention Secretariat, <https://www.ramsar.org/medwet-culture-network> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁹³ "Tour du Valat, Camargue'da bulunan ve kamu hizmeti olarak tanınan özel bir vakıf statüsünde Akdeniz sulak alanlarının korunması için bir araştırma enstitüsüdür. 1954 yılında Dr. Luc Hoffmann tarafından kurulan enstitü, disiplinler arası araştırmanın ön saflarında yer almakta, bilim, yönetim ve kamu politikası arasında köprüler kurmakta ve yönetim planları geliştirmektedir. İddialı bir misyon benimsemiştir: "Akdeniz sulak alanları, biyolojik çeşitlilik ve insan toplumlarının hizmetinde harekete geçen bir paydaş topluluğu tarafından korunur, restore edilir ve geliştirilir" misyonu ile hareket etmektedir." **Bkz.** Tour du Valat, "The Tour du Valat Is Hiring a Task Officer to Strengthen the Mediterranean Wetlands Observatory," <https://tourduvalat.org/en/jobs/the-tour-du-valat-is-hiring-a-task-officer-to-strengthen-the-mediterranean-wetlands-observatory/> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁹⁴ Tour du Valat, *The Mediterranean Wetlands Observatory*, coordinated by Tour du Valat, Research Institute for the Conservation of Mediterranean Wetlands, Ramsar framework, MedWet initiative, <https://tourduvalat.org/en/actions/les-zones-humides-mediterraneennes-enjeux-et-perspectives-2-solutions-pour-des-zones-humides-mediterraneennes-durables/> (E.T. 12.06.2025).

⁸⁹⁵ Ramsar Convention Secretariat, *Location and Financing of the MedWet Coordination Function*, DOC. SC25-30, Agenda item 22.9, 25th Meeting of the Standing Committee, Gland, Switzerland, 23–27 October 2000, "Background" section, <https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/tmp/pdf/sc/25/SC25-30.pdf> (E.T. 12.06.2025).

dayandırmaktadır. Akdeniz Sulak Alanlar Gözlemevi, bölgedeki sulak alan ekosistemlerinin durumu ve eğilimleri konusundaki bilgi eksikliğini gidermek ve bu alanların çok yönlü değerleri hakkında farkındalık yaratmak amacıyla kurulmuştur⁸⁹⁶.

Akdeniz Gözlemevi'nin hazırladığı ilk Akdeniz Sulak Alanlar Görünüm Raporu (MWO1)⁸⁹⁷, 2012 yılında yayımlanmakla beraber sulak alanların karşılaştıkları sorunlara dair bölgesel ölçekli ilk değerlendirmedir. İkinci rapor (MWO2)⁸⁹⁸ ise 2012 yılından sonraki gelişmeleri kapsamaktadır ve Ramsar Sözleşmesi'nin 13. Taraflar Konferansı (COP13)'nda sunulmuştur⁸⁹⁹. MWO2'de ortaya koyulan veriler göstermektedir ki sulak alan yüzeylerinde, biyoçeşitlilikte ve ilgili ekosistem hizmetlerinde genel bir bozulma vardır⁹⁰⁰.

b. Akdeniz Eylem Planı ve Barselona Sözleşmesi

1975 yılında UNEP himayesinde AB ve Akdeniz'in güneyi ile doğusundaki devletler tarafından kurulan Akdeniz Eylem Planı (MAP) ve Barselona Sözleşmesi, Akdeniz Havzası'nda çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınma hedefiyle kurulan iki bölgesel kuruluş olarak faaliyet göstermektedir⁹⁰¹.

(1) Akdeniz Eylem Planı ve Hukuki Dayanağı

Akdeniz Eylem Planı, 1975 yılında, UNEP Bölgesel Denizler Programı kapsamında başlatılan ilk bölgesel eylem planı olarak kurulan bölgesel bir işbirliği platformudur⁹⁰². Plan üç ana bileşenden oluşmaktadır: İlki, devletlerce onaylanan veya hazırlık sürecinde olan çeşitli yasal düzenlemeleri içeren hukuki çerçevedir. İkincisi, özellikle Akdeniz çevresinin mevcut durumuna ilişkin çevresel değerlendirme çalışmalarına yöneliktir. Üçüncü bileşen ise, devletlere kalkınma ve çevre politikalarını uyumlu hale getirebilecek,

⁸⁹⁶ Tour du Valat, *The Mediterranean Wetlands Observatory*.

⁸⁹⁷ Nick Davidson and David Coates, eds., *Mediterranean Wetlands: Outlook. First Mediterranean Wetlands Observatory Report – Technical Report – 2012* (Tour du Valat, France: Tour du Valat, 2012).

⁸⁹⁸ *Mediterranean Wetlands Outlook 2: Solutions for Sustainable Mediterranean Wetlands* (Tour du Valat, France: Tour du Valat, 2018).

⁸⁹⁹ Mediterranean Wetlands Outlook 2, 5.

⁹⁰⁰ Geijzendorffer, 4-5.

⁹⁰¹ Axel Conrads, Eduard Interwies, and R. Andreas Kraemer, *Joining Forces in the Mediterranean: Options for a Co-operation between MAP and EUROMED*, Ecologic Briefs (Berlin: Ecologic Institute, 2003), 4.

⁹⁰² United Nations Environment Programme, "Who We Are," UNEP Mediterranean Action Plan, <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are> (E.T. 9.06.2025).

geleceğe dönük sosyo-ekonomik planlamayı kapsamaktadır⁹⁰³. Bu bileşenin temel uygulaması ise “Mavi Plan”dır⁹⁰⁴. Mavi Plan (Plan Bleu), 1977 yılında Fransa’nın ulusal mevzuatına dayanarak “MEDEAS” adıyla kurulmuş ve Akdeniz’de çevre ile kalkınma ilişkisini incelemeye yönelik faaliyetler yürütmüştür⁹⁰⁵. UNEP tarafından 1980 yılında resmen destekleyici kuruluş olarak tanınan Plan Bleu belirsiz kurumsal yapısı ve mali sorunlar nedeniyle UNEP’in beklentilerini karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bu nedenle 1985 yılında Fransa hükümeti ile UNEP arasında yapılan müzakereler sonucunda, CEFIGRE adlı kuruluşla yeni anlaşmalar yapılarak mali destek sağlanmış ve yapısal düzenlemelere gidilmiştir⁹⁰⁶. Plan Bleu, Fransa özel hukukuna tabi olmasına rağmen bölgesel çevre yönetiminde önemli bir uluslararası aktör olarak faaliyetlerine devam etmektedir⁹⁰⁷.

Barselona Sözleşmesi olarak bilinen “Akdeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi”, Akdeniz Eylem Planı (MAP) çerçevesinde yürütülecek faaliyetlerin hukuki dayanağını oluşturmak maksadıyla hazırlanmış, 1976 yılında Barselona’da kabul edilmiş ve 1978 yılında yürürlüğe girmiştir⁹⁰⁸. 1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Zirvesi’nde alınan kararlar doğrultusunda, Barselona Sözleşmesi’nin kapsamı genişletilmiştir. Sözleşme, 1995 yılında deniz ortamının yanı sıra kıyı alanlarını da kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiş ve bu süreç MAP’in “ikinci aşaması”⁹⁰⁹ olarak adlandırılmıştır. Bu kapsamda, yenilenen

⁹⁰³ Beyza Özturanlı Şanda ve Özlem Örne, “Legal Status of the Regional Activity Centres (RACs) under the Institutional Structure of Mediterranean Action Plan (MAP),” *DEHUKAMDER* 6, no. 1 (2023): 100.

⁹⁰⁴ UNEP (United Nations Environment Programme), “The Mediterranean Action Plan,” *Ekistics* 48, no. 290 (1981): 400–401.

⁹⁰⁵ Özturanlı Şanda ve Örne, 100.

⁹⁰⁶ Özturanlı Şanda ve Örne, 100.

⁹⁰⁷ Özturanlı Şanda ve Örne, 100.

⁹⁰⁸ Sözleşme’nin ilk halinde sulak alanlar kapsam dışında bırakılmıştır. **Bkz.** Convention for the Protection of the Mediterranean Sea Against Pollution, adopted February 16, 1976, entered into force February 12, 1978, *United Nations Treaty Series* vol. 1102.

⁹⁰⁹ United Nations Environment Programme (UNEP), *Action Plan for the Protection of the Marine Environment and the Sustainable Development of the Coastal Areas of the Mediterranean (MAP Phase II)* (Athens: UNEP/MAP, 1995), Appendix I, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/3004/95ig6_7_mapphaseii_eng.pdf (E.T. 12.06.2025).

Sözleşme'nin adı “Akdeniz Deniz Ortamının ve Kıyı Alanlarının Korunmasına Dair Sözleşme” olarak değiştirilmiş⁹¹⁰ ve 2004 yılında yürürlüğe girmiştir⁹¹¹.

(2) Barselona Sözleşmesi

Barselona Sözleşmesi olarak bilinen “Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi”nin⁹¹² 1995 yılı değişikliği ile beraber “Akdeniz'in Deniz Çevresi ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi” olarak adlandırıldığı ve kıyı alanlarının korumasının da kapsama dahil edildiği bilgisine yukarıda⁹¹³ yer verilmiştir.

Barselona Sözleşmesi ve Protokolleri çerçevesinde taraf devletler, Akdeniz Bölgesi'nde deniz çevresinin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla kirliliği önlemeyi, azaltmayı ve ortadan kaldırmayı, ayrıca bölgenin sürdürülebilir kalkınmasına katkı sunmayı taahhüt etmektedir⁹¹⁴. Bu taahhüt aynı zamanda gelecek nesillerin ihtiyaçlarını gözetten bütüncül bir yaklaşımla, Akdeniz Eylem Planı'nın uygulanmasını da kapsamaktadır⁹¹⁵. Taraf devletlerin yetkili bakanlıkları tarafından iki yılda bir düzenlenen konferanslar, Sözleşme kapsamındaki politikaların, stratejilerin ve bütçenin belirlenmesine olanak tanımaktadır⁹¹⁶.

Sözleşme'nin değişik 2. maddesi açıkça sulak alanların da bölgesel korumaya dahil olduğunu göstermektedir⁹¹⁷. Sözleşme'nin amacının Akdeniz bölgesinin deniz çevresinin ve kıyı bölgelerinin korunması ve iyileştirilmesine yönelik, koordineli ve kapsamlı bir

⁹¹⁰ UNEP/MAP (United Nations Environment Programme / Mediterranean Action Plan), “Barcelona Convention and Amendments,” Contracting Parties, MED – Mediterranean Action Plan, <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/contracting-parties/barcelona-convention-and-amendments> (E.T. 12.06.2025).

⁹¹¹ Özturanlı Şanda ve Örne, 91.

⁹¹² *Convention for the Protection of the Mediterranean Sea Against Pollution*, adopted 16 February 1976, entered into force 12 February 1978, United Nations Treaty Series vol. 1102.

⁹¹³ **Bkz.** s. 129, para 2.

⁹¹⁴ United Nations Environment Programme (UNEP)/Mediterranean Action Plan, “Contracting Parties”, <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/contracting-parties> (E.T. 12.06.2025).

⁹¹⁵ (UNEP)/Mediterranean Action Plan, “Contracting Parties.”

⁹¹⁶ (UNEP)/Mediterranean Action Plan, “Contracting Parties.”

⁹¹⁷ Barcelona Convention, art. 2: “Özel olarak korunan alanların (bundan böyle “korunan alanlar” olarak anılacaktır) belirlenmesi amacıyla, bu Protokolün uygulanacağı alan, Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesinin (bundan böyle “Sözleşme” olarak anılacaktır) 1. Maddesinde tanımlanan Akdeniz Denizi bölgesidir, ancak, işbu Protokol kapsamında bu alan Tarafların karasuları ile sınırlıdır ve karasularının genişliğinin ölçüldüğü esas çizginin kara tarafındaki suları içerebilir, akarsular söz konusu olduğunda tatlı su sınırına kadar uzanabilir. Ayrıca, her bir tarafça belirlenen sulak alanlar veya kıyı bölgeleri de bu kapsama dâhil edilebilir.”

yaklaşım için uluslararası işbirliği sağlamak olduğu belirtilmiştir⁹¹⁸. Taraf devletlerin Sözleşme’den doğan yükümlülüklerini düzenleyen 4. madde uyarınca taraflar, Sözleşme ve yürürlükteki protokollerin hükümlerine uygun olarak gerekli tüm tedbirleri almayı, Akdeniz bölgesinde deniz çevresinin ve kıyı alanlarının her türlü kirlilik kaynağına karşı korunmasına ilişkin tedbirlerin desteklenmesini taahhüt etmişlerdir⁹¹⁹.

Barselona Sözleşmesi’nin en üst karar alma organı Taraflar Konferansı’dır ve sözleşme ve protokollerin uygulanmasını gözden geçirerek çeşitli kararlar almaktadır⁹²⁰. Büro ise Taraflar Konferansı tarafından seçilmektedir ve toplantılar arasındaki sürece rehberlik etmektedir⁹²¹. Ulusal düzeyde “MAP Odak Noktaları” uygulamaların takibi ve Sekreteryaya ile iletişimin sağlanmasından sorumludur. Akdeniz Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, çevresel ilkeleri sosyo-ekonomik programlara entegre etmeye yönelik danışma organı işlevi görürken Uyum Komitesi ise taraf devletlerin yükümlülüklerine uyumunu kolaylaştırıcı, bağlayıcı olmayan öneriler sunan şeffaf bir mekanizma sağlamaktadır⁹²².

G. AKDENİZ HAVZASI’NDA SULAK ALANLARIN KORUNMASI: “DONANA” ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

1. Donana Bölgesi

İspanya’nın güneybatı ucunda yer alan Donana Milli Parkı, Guadalquivir Nehri’nin Atlantik’e döküldüğü sağ kıyıda konumlanmış⁹²³ bir sulak alandır. Okyanus ile Guadalquivir Nehri arasındaki etkileşim, parkın ekosistem ve peyzaj çeşitliliğinin oluşmasında etkili temel faktör olmuştur. Nehir 38 kilometrelik el değmemiş plajlarla çevrilidir. İğne yapraklı ve meşe ormanları, çalılıklar, lagünler, bataklıklar ve turbalıklar

⁹¹⁸ European Environment Agency, *Technical Report No. 45: Guidelines of the EC Reporting Obligations under the Barcelona Convention and Its Protocols in Force*, prepared with the support of Garrigues and Andersen, Project Manager: José Luis Salazar-Máñez (Copenhagen: EEA, 2001), 15, https://www.eea.europa.eu/publications/Technical_report_No_45/file (E.T. 09.06.2025).

⁹¹⁹ Barcelona Convention, art. 4.

⁹²⁰ Sözleşme’nin yapısı ve yönetimi hakkında detaylı bilgilendirme için UNEP resmi sayfasını ziyaret ediniz. **Bkz.** United Nations Environment Programme/Mediterranean Action Plan, “Governing and Subsidiary Bodies,” <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/governing-and-subsidiary-bodies> (E.T. 12.06.2025).

⁹²¹ United Nations Environment Programme/Mediterranean Action Plan, “Governing and Subsidiary Bodies.”

⁹²² United Nations Environment Programme/Mediterranean Action Plan, “Governing and Subsidiary Bodies.”

⁹²³ Doğal Parkın detaylı konum ve görünümü için **bkz.** GetAlper. “Doñana National Park.” <https://www.getalper.com/donana-national-park/> (E.T. 12.06.2025).

alanın ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır⁹²⁴. 54.252 hektarlık yüzölçümüyle, Avrupa’da bu habitat türlerinin tamamının kesiştiği korunan alanların nadir örneklerinden biri olarak görülen Donana Milli Parkı, endemik türler de dahil olmak üzere çok sayıda flora ve faunayı barındıran zengin bir ekosistendir. Nesli tehlike altındaki türler için de yaşamsal bir sığınaktır⁹²⁵.

Donana Milli Parkı çevresinde yaklaşık 170.000 kişi yaşamakta olup bölgedeki istihdamın büyük kısmı tarıma, özellikle kırmızı meyve üretimine dayanmaktadır ancak yoğun tarımsal faaliyetler ve diğer insan kullanımları nedeniyle yeraltı suyu önemli ölçüde çekilmekte, bu da akiferleri⁹²⁶ sürdürülemez biçimde zorlamaktadır⁹²⁷. 2020 yılında bazı akiferlerin⁹²⁸ aşırı kullanıldığı resmen ilan edilmiş ve bu durum, alanın olağanüstü evrensel değerinin tehlikeye girmesine yol açmıştır⁹²⁹. Akiferlerin korunması bakımından devletler, uzun vadeli kullanım ve sürdürülebilirlik anlayışı doğrultusunda etkili politikalar oluşturmaktadır⁹³⁰. Yapılan araştırmalar, İspanya’daki Donana Milli Parkı’ndaki göletlerin %59’unun artık tamamen kurumuş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kurumunun temel nedenleri arasında yıllık yağış ve sıcaklık değişimleri görünse de bölgedeki yoğun tarım faaliyetleri ile turizm merkezlerinin de ciddi etkisi olduğu anlaşılmıştır⁹³¹. Yeraltı suyu kullanımının doğrudan etkisine işaret eden çalışmalar göstermektedir ki Donana’daki sulak alanların korunması ve bu ekosistemlere bağımlı

⁹²⁴ UNESCO World Heritage Centre, *Doñana National Park*, Outstanding Universal Value – Brief Synthesis, <https://whc.unesco.org/en/list/685/> (E.T. 09.06.2025).

⁹²⁵ UNESCO World Heritage Centre, *Doñana National Park*, Outstanding Universal Value – Brief Synthesis.

⁹²⁶ “Akifer, yeraltı suyuyla doymuş gözenekli kaya veya tortul tabakadır. Yeraltı suyu, yağışların toprağa sızmasıyla akifere girer. Akiferin içinde hareket edebilir ve kaynaklar veya kuyular aracılığıyla yüzeye çıkabilir.” **Bkz.** National Geographic Society, “Encyclopedic Entry: Aquifers”, *National Geographic Education*, <https://education.nationalgeographic.org/resource/aquifers/> (E.T. 12.06.2025).

⁹²⁷ *Ramsar Advisory Mission N°95 Doñana, Spain* (2020), 2.

⁹²⁸ Akiferlerin BM Sınırşan Akifer Hukuku Taslak Maddeleri bağlamında ele alınış biçimi için **bkz.** Ayşe Nur Tütüncü, Ufuk Dal ve Miray Azaklı Köse, *Milletlerarası Sınırşan Akifer Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınları, 1. baskı, 2018), 4–12.

⁹²⁹ *Ramsar Advisory Mission N°95 Doñana, Spain* (2020), 2.

⁹³⁰ Tütüncü, Dal ve Azaklı Köse, 15.

⁹³¹ Miguel de Felipe, David Aragonés, and Carmen Díaz-Paniagua, “Thirty-Four Years of Landsat Monitoring Reveal Long-Term Effects of Groundwater Abstractions on a World Heritage Site Wetland,” *Science of the Total Environment* 880 (2023): 1.

yüzlerce türün sürdürülebilirliği için yeraltı suyu çekimleri üzerinde acilen sınırlayıcı önlemler alınması gerekmektedir⁹³².

2. Koruma Statüleri ve Hukuki Çerçeve

a. Ulusal Statüsü

Donana Ulusal Parkı, 16 Ekim 1969 tarihli ve 2412/1969 sayılı Kararname⁹³³ ile milli park statüsüne kavuşmuş, parkın sınırları iki defa genişletilmiştir. İlk genişleme, 28 Aralık 1978 tarihli ve 91/1978 sayılı Donana Milli Parkı Yasası⁹³⁴ ile gerçekleşmiş, ikinci genişleme ise 6 Şubat 2004 tarihinde, Bakanlar Kurulu'nun kararı doğrultusunda Ulusal Parklar Özerk Ajansı tarafından kamuoyuna duyurulan karar⁹³⁵ ile yürürlüğe girmiştir. Ulusal yasal düzenlemeler ile Donana Ulusal Parkı'nın özel olarak korunduğu, Milli Park sınırları içinde kalan arazilerin her bakımdan özel korumaya tabi, imara kapalı arazi olarak sınıflandırıldığı, dolayısıyla korunan alanın özel mülkiyete kapalı olduğu anlaşılmaktadır⁹³⁶.

Bu özel korumaya rağmen İspanya hükümetinin bu alanı tehdit edecek ve zarara uğratacak bazı değişiklikler ve faaliyetler planlamasının uluslararası aktörlerce eleştirildiği dikkat çekmektedir. Örneğin bölgedeki aşırı yeraltı suyu kullanımı nedeniyle ciddi ölçüde kuraklık meydana geldiği, kuraklığın su kuşları popülasyonunu doğrudan olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir⁹³⁷. Kuzey kesimlerde “Çilek Planı”⁹³⁸ olarak

⁹³² Felipe, Aragonés, and Díaz-Paniagua, 1.

⁹³³ 16 Ekim 1969 tarihli ve 2412/1969 sayılı Doñana Milli Parkı'nın kurulmasına ilişkin Kararname, Tarım Bakanlığı, BOE No. 257, 27 Ekim 1969. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1969-1252> (E.T. 09.06.2025).

⁹³⁴ 28 Aralık 1978 tarihli ve 91/1978 sayılı Doñana Milli Parkı Yasası, Devlet Başkanlığı, BOE No. 11, 12 Ocak 1979. <https://www.boe.es/buscar/pdf/1979/BOE-A-1979-932-consolidado.pdf> (E.T. 09.06.2025).

⁹³⁵ Çevre Bakanlığı, “6 Şubat 2004 tarihli, Doñana Milli Parkı sınırlarının, bitişikteki arazileri de içine alarak genişletilmesini öngören 6 Şubat 2004 tarihli Bakanlar Kurulu Anlaşmasını kamuoyuna açıklayan Özerk Milli Parklar Ajansı Kararı”, BOE No. 47, 24 Şubat 2004, <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2004-3371> (E.T. 09.06.2025).

⁹³⁶ Act No. 91/1978 of 28 December on the Doñana National Park, Article 2, Official State Gazette No. 11, 12 January 1979, Entered into force on 1 February 1979, <https://www.boe.es/buscar/pdf/1979/BOE-A-1979-932-consolidado.pdf> (E.T. 09.06.2025).

⁹³⁷ BirdLife International, *Doñana Is Going Extinct*, 15 May 2023, <https://www.birdlife.org/news/2023/05/15/donana-is-going-extinct/> (E.T. 09.06.2025).

⁹³⁸ Sam Jones, “Andalucía Accused of Pandering to Far Right over Plans for Spanish Wetlands,” *The Guardian*, April 17, 2023, <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/17/spanish-wetlands-donana-andalucia-far-right> (E.T. 12.06.2025).

adlandırılan “Sulama Bölgeleri Özel Yönetim Planı” ciddi anlamda eleştirilmiştir⁹³⁹. Çilek tarımının yoğun sulama gerektirmesi, halihazırda kuraklık tehlikesiyle karşı karşıya olan alanın bu durumda tamamen kuruma riski taşıması, yasadışı tarımsal faaliyetlerin meşruiyet kazanma ihtimali eleştirilerin temel sebepleridir⁹⁴⁰. UNESCO tarafından 2021⁹⁴¹ ve 2023⁹⁴² yıllarında Donana Bölgesi’nin “Dünya Mirası” statüsünü kaybedebileceğine yönelik uyarılarda bulunularak muhtemel yasal düzenleme engellenmek istenmiştir. Ayrıca maden ve doğalgaz çıkarmak için bölgede yürütülen derin arama ve kazı faaliyetleri de eleştirilmiştir⁹⁴³, bu durum bölgeyi tehdit eden en önemli sebepler arasında gösterilmiştir⁹⁴⁴.

Bir kısmına yer verilen bu eleştiriler göstermektedir ki her ne kadar Donana Milli Parkı, İspanya’nın ulusal mevzuatıyla özel olarak korunmakta ve sınırları içinde kalan alanlar imara kapalı şekilde sıkı bir koruma rejimine tabi tutulmakta ise de bu statü tek başına parkın korunması için yeterli olmamaktadır.

⁹³⁹ UNESCO World Heritage Centre, *UNESCO Statement on the Doñana National Park, Spain*, 24 May 2023, <https://whc.unesco.org/en/news/2566> (E.T. 12.06.2025).

⁹⁴⁰ WWF-Europe, “*Spanish plan to legalise water-guzzling strawberry farms threatens Doñana nature reserve*”, January 21, 2022, <https://www.wwf.eu/?5786441/Spanish-plan-to-legalise-water-guzzling-strawberry-farms-threatens-Donana-nature-reserve> (E.T. 12.06.2025).

⁹⁴¹ Unesco Dünya Mirası Komitesi’nin 2021 tarihli ve 8 numaralı tavsiye kararında taraf devlete açık bir uyarıda bulunmuştur. Uyarı ve değerlendirmenin tamamı için **bkz.** UNESCO, IUCN, and Ramsar Convention, *Report on the Joint UNESCO/IUCN/Ramsar Reactive Monitoring Mission to Doñana National Park, Spain, 25 to 28 February 2020*, (Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2020), 5: “Heyetin Aznalcóllar madeninin olası yeniden açılma durumuna ilişkin herhangi bir ek bilgi almadığını not ederek, 2019 Komite Kararı’nı hatırlatmaktadır: Eski Aznalcóllar madeninin yeniden açılması konusunda büyük bir dikkat gösterilmesi gerektiğini bir kez daha hatırlatarak, Taraf Devlet’e, sistematik risk hazırlığı ve acil durum eylem planlarının söz konusu mülkü (Doñana Dünya Mirası Alanı’nı) dikkate almasını sağlaması ve bu analizleri IUCN tarafından gözden geçirilmek üzere, hazır olur olmaz ve madeni yeniden açma kararı verilmeden önce sunması çağrısında bulunur.”

⁹⁴² UNESCO World Heritage Committee, *45 COM 7B.97: Doñana National Park (Spain) (N 685bis)*, (Paris: UNESCO, 2023), <https://whc.unesco.org/en/soc/4507/> (E.T. 09.06.2025).

⁹⁴³ Guadalquivir Nehri’nin alt kısmında önerilen ilave tarama (dip tarama) faaliyetleri, Donana Akiferi’nin durumu, Huelva ile Extremadura arasında önerilen Balboa petrol boru hattı ve Dünya Mirası alanı ile Ramsar sahası dışında yer alan altyapı projelerinin kümülatif etkileri hakkındaki değerlendirme için **bkz.** UNESCO World Heritage Centre, IUCN, and Ramsar Convention, *Report of the Joint World Heritage Centre/IUCN/Ramsar Convention Mission to the World Heritage Property of Doñana National Park, Spain, 19–22 January 2011*, 3.

⁹⁴⁴ WWF, *Spain’s Failure to Protect Doñana World Heritage Site Warrants UNESCO in Danger Listing*, December 1, 2016, https://wwf.panda.org/wwf_news/?286470/Spains%2Dwarrants%2DUNESCO%2Din%2Ddanger%2Dlisting (E.T. 09.06.2025).

b. Uluslararası Statüsü

Donana Sulak Alanı, yalnızca ulusal park statüsüne sahip değildir. Aynı zamanda hem Ramsar Listesi'ne kayıtlı hem de UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kayıtlı⁹⁴⁵ küresel bir ortak değerdir. 1980 yılında UNESCO İnsan ve Biyosfer Programı kapsamında Biyosfer Rezervi olarak, 1982 yılında Ramsar Sözleşmesi kapsamında Uluslararası Öne Sıh Sahip Sulak Alan olarak belirlenmiştir. 1994 yılında ise Dünya Mirası Listesi doğal kriterlerinden vii, ix ve x altında⁹⁴⁶ Dünya Mirası Listesi'ne eklenmiştir⁹⁴⁷. Kapsamı başlangıçta yalnızca Milli Park'ı kapsarken 2005 yılında Doğa Parkı'nı da içine alacak şekilde genişletilmiştir⁹⁴⁸.

Natura 2000 ağı⁹⁴⁹ kapsamında belirlenmiş birçok alanı içermesi nedeniyle, Habitatlar Direktifi (92/43/EEC sayılı Konsey Direktifi)⁹⁵⁰ ve Kuşlar Direktifi (2009/147/EC sayılı Direktif)⁹⁵¹ çerçevesinde de korunmaktadır. Alanın Milli Park ve Doğal Park statüleri ile Ramsar Alanı, UNESCO Biyosfer Rezervi ve Dünya Mirası Alanı gibi uluslararası statülere sahip olması, birbirini tamamlayıcı ve faydalı nitelikte görülmektedir⁹⁵². Turizm, tarım, madencilik, ulaşım gibi faaliyetlerin yeraltı su rezervlerinin aşırı kullanımına yol

⁹⁴⁵ UNESCO World Heritage Centre, *Report of the Joint World Heritage Centre/IUCN/Ramsar Convention Mission to the World Heritage Property of Doñana National Park, Spain*, 2.

⁹⁴⁶ Çalışmanın devamında ss. 133-134'te kriterlere ayrıca yer verilecektir.

⁹⁴⁷ UNEP-WCMC, *Donana National Park* (World Heritage Datasheet), <https://world-heritage-datasheets.unep-wcmc.org/datasheet/output/site/donana-national-park/> (E.T. 09.06.2025).

⁹⁴⁸ A. J. Green et al., "Donana Wetlands (Spain)," in *The Wetland Book*, ed. C. Finlayson et al. (Dordrecht: Springer, 2018), 1127.

⁹⁴⁹ "Donana'da en az 33 tane Natura 2000 habitatı tanımlanmıştır ve bunlardan 8'i Avrupa öncelikli habitatlarıdır (Akdeniz geçici göletleri, çeşitli kumul toplulukları, *Erica* türlerinden oluşan ıslak fundalıklar ile Akdeniz tuzlu stepleri ve yalancı step habitatları gibi)." **Bkz.** A. J. Green et al., 1126.

⁹⁵⁰ *Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora*, OJ L 206, 22 July 1992, 7–50, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31992L0043> (E.T. 09.06.2025).

⁹⁵¹ *Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the Conservation of Wild Birds (Codified Version)*, OJ L 20, 26 January 2010, 7–25. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0147> (E.T. 09.06.2025).

⁹⁵² UNESCO World Heritage Centre, IUCN, and Ramsar Convention, *Report of the Joint World Heritage Centre/IUCN/Ramsar Convention Mission to the World Heritage Property of Doñana National Park, Spain*, 19–22 January 2011, 3.

açtığı gerekçesiyle meydana gelen ekolojik değişiklikler sebep gösterilerek alan, 1990 yılında⁹⁵³ Montreux Kaydı'na⁹⁵⁴ eklenmiştir⁹⁵⁵.

2020 yılı Ramsar Danışma Misyonu Raporu'na göre, Donana alanının üstün evrensel değeri üzerindeki olumsuz etkilere dair bilimsel olarak belgelenmiş bir kanıt bulunamamışsa da bu bilimsel belirsizlik durumunun Donana gibi sembolik bir Dünya Mirası Alanı için kabul edilemez olduğu belirtilmiştir⁹⁵⁶. Raporda, Donana bölgesinde daha fazla bilimsel araştırma ve saha analizi yapılması şiddetle tavsiye edilmiştir. Bu bilimsel belirsizlikler ve Donana ekosistemi ile ilişkili akiferlerin halen iyi durum eşiğini karşılamaması nedeniyle, devletin su yönetimi önlemleri de dahil olmak üzere koruma çabalarını ivedilikle sürdürmesi gerektiği vurgulanmıştır⁹⁵⁷. Ramsar Danışma Misyonu'nda açıkça Donana'nın "Dünya Mirası" statüsüne yer verilerek uluslararası işbirliği çağrısı yapılmaktadır. Bu nedenle, burada Donana'nın Dünya Mirası Kriterleri'nden hangilerini karşıladığından bahsedilmesini gerekli görmekteyiz.

UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmek ve evrensel değere sahip olabilmek için Dünya Mirası Sözleşmesi'nin Uygulanmasına İlişkin Operasyonel Yönerge'de açıklanan 10 kriterden en az birinin karşılanması gerekmektedir⁹⁵⁸. Donana Milli Parkı kriter (vii) çerçevesinde⁹⁵⁹, parkın el değmemiş plajları, çeşitli habitat mozaikleri ve manzaralarının estetik değer sunduğu, kriter (ix) uyarınca⁹⁶⁰ jeolojik oluşum süreçlerinin canlı bir temsilcisi olduğu ve özellikle Guadalquivir Nehri'nin bataklıkları ve dinamik kumul

⁹⁵³ Ramsar Convention Secretariat, *List of Wetlands of International Importance Included in the Montreux Record*, 4, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/montreux_list_efs.pdf (E.T. 09.06.2025).

⁹⁵⁴ 26/03/2025 tarihli güncel Montreux kaydı bir önceki dipnotta sunulmuştur. Bu itibarla Donana Ulusal Parkı'nın hala Montreux Kaydında bulunduğu görülmektedir.

⁹⁵⁵ Ramsar Convention Secretariat, *Doñana (Site No. 234): Ramsar Information Sheet*, 4 May 1982, updated 26 March 2007. <https://rsis.ramsar.org/ris/234> (E.T. 12.06.2025).

⁹⁵⁶ *Ramsar Advisory Mission N°95 Doñana*, Spain (2020), 47-48.

⁹⁵⁷ *Ramsar Advisory Mission N°95 Doñana*, Spain (2020), 47-48.

⁹⁵⁸ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, Paris: UNESCO, 2023, 29, para. 77, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> (E.T. 09.06.2025).

⁹⁵⁹ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, para. 77: "(vii) olağanüstü doğal olayları veya istisnai doğal güzellik ve estetik öneme sahip alanları içermek."

⁹⁶⁰ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, para. 77: "(ix) kara, tatlı su, kıyı ve deniz ekosistemleri ile bitki ve hayvan topluluklarının evrimi ve gelişiminde önemli ölçüde süregelen ekolojik ve biyolojik süreçleri temsil eden kayda değer örnekler olmak."

sistemlerinin bölgenin jeomorfolojik önemini ortaya koyduğu, kriter (x) doğrultusunda⁹⁶¹ ise Avrupa'nın en zengin biyolojik çeşitlilik alanlarından biri olarak nesli tehlike altındaki türlerin yaşam alanı olmasının yanı sıra, kuşların göç yolları üzerindeki stratejik konumuyla uluslararası öneme sahip bir sulak alan olduğu gerekçeleriyle Dünya Mirası Listesi'ne⁹⁶² alınmıştır. Bu üç kriter birlikte değerlendirildiğinde, Donana'nın yalnızca doğal güzelliğiyle değil, ekolojik ve bilimsel değerleriyle de istisnai bir doğa mirası olduğu anlaşılmaktadır⁹⁶³.

Çalışmanın bir önceki kısmında ulusal statüye yer verilirken aynı zamanda ulusal egemenlik yetkilerinin kullanımında uluslararası kuruluşların eleştirilerine yer verildiğinden burada bu eleştiriler tekrarlanmayacaktır⁹⁶⁴. Fakat Donana Parkı, iklim değişikliğiyle artan yağış dalgalanmaları ve su kaynaklarındaki azalma nedeniyle ciddi tehdit altında olduğundan ve orman yangınları, kirlilik ve istilacı türler gibi riskler, turizm ve yeraltı suyu çekilmesiyle birleşerek parkın ekosistemini olumsuz yönde etkilediğinden⁹⁶⁵ IUCN'nin "Dünya Mirası Görünümü Raporu"nda yer verdiği endişelerden bahsetme ihtiyacı duyulmuştur. Rapora göre Ulusal Park çevresinde, özellikle sulama amaçlı yeraltı suyu kullanımının parkın Olağanüstü Evrensel Değeri üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği konusunda önemli endişeler bulunmaktadır⁹⁶⁶.

Avrupa Komisyonu'nun, İspanya'yı Avrupa Birliği Adalet Divanı'na sevk etme süreci, Donana'daki çevresel yönetim sorunlarının ciddiyetini ve uluslararası düzeydeki yansımalarını ortaya koyması açısından dikkate değerdir. Bu başvuru, eleştirilerin kapsamını sunabilmek amacıyla çalışmada ele alınması gereken önemli bir gelişme olarak görülmektedir.

⁹⁶¹ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, para. 77: "(x) bilimsel ya da koruma açısından Olağanüstü Evrensel Değer taşıyan, tehdit altındaki türleri de içeren biyolojik çeşitliliğin yerinde (in-situ) korunması için en önemli ve anlamlı doğal habitatları içermek."

⁹⁶² Donana'nın Dünya Mirası olma sebeplerine ilişkin **bkz.** Cindy Carlsson, "What is the Doñana National Park World Heritage site?," *World Heritage Sites*, <https://worldheritagesites.net/donana-national-park/> (E.T. 10.06.2025).

⁹⁶³ UNESCO World Heritage Centre, *Doñana National Park*, Outstanding Universal Value – Brief Synthesis, <https://whc.unesco.org/en/list/685/> (E.T. 09.06.2025).

⁹⁶⁴ **Bkz.** ss. 133-34.

⁹⁶⁵ 2020 Conservation Outlook Finalised on 02 Dec 2020, *Doñana National Park*, "Summary", <https://worldheritageoutlook.iucn.org/explore-sites/donana-national-park> (E.T. 10.06.2025).

⁹⁶⁶ 2020 Conservation Outlook Assessment, "Overall assessment of protection and management", 10.

WWF İspanya'nın şikayeti üzerine Avrupa Komisyonu, Donana Milli Parkı'ndaki ciddi çevresel bozulmalar ve İspanya'nın "AB Su Çerçeve Direktifi" ile "Kuşlar ve Habitat Direktifleri" kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle devleti Avrupa Birliği Adalet Divanı'na sevk etme kararı almıştır⁹⁶⁷. Bu süreç, yasadışı sulama ve aşırı su çekimi nedeniyle bölgedeki yeraltı ve yüzey suyu seviyelerinin azalması, tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan nitrat kirliliği ve bazı korunan türlerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması gibi nedenlerle başlamıştır⁹⁶⁸.

WWF, bu durumun uzun süredir devam eden ihlallerin ve yetkili kurumların etkisiz müdahalesinin sonucu olduğunu belirtmiş, Avrupa Komisyonu ise 2014'te başlattığı ihlal prosedürü kapsamında 2016'da gerekçeli görüş bildirdikten sonra 2019 yılında davayı⁹⁶⁹ AB Adalet Divanı'na taşımıştır. Bu gelişme, Donana'nın korunması ve AB çevre mevzuatının uygulanabilirliğinin sağlanması açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir⁹⁷⁰.

Komisyon esas olarak İspanya Krallığı'nın, Donana korunan doğal alanındaki yeraltı suyu kütlelerinin kötüleşmesini önlemek için Direktif 2000/60'ın öngördüğü tüm önlemleri almamakla yükümlülüğünü ihlal ettiğini iddia etmektedir⁹⁷¹. Komisyona göre, bu kötüleşme özellikle yeraltı suyunun çekilmesi ile beslenmesi arasındaki dengenin insan faaliyetleri nedeniyle bozulmasından kaynaklanmaktadır⁹⁷². İspanya Krallığı ise komisyonun iddialarını reddetmekte ve 2009-2015 ile 2015-2021 planlarının yükümlülükleri tam olarak yerine getirdiğini savunmaktadır⁹⁷³.

⁹⁶⁷ Sophie Bauer, "European Commission to Take Spain to Court over Destruction of Doñana," WWF European Policy Office, <https://wwf.panda.org/es/?341990%2Fcommission-takes-spain-to-court-over-donana>, (E.T. 12.06.2025).

⁹⁶⁸ WWF España, *Una Década Perdida: Informe del Estado del Acuífero de Doñana*, julio 2020, 1, https://wwf.es.awsassets.panda.org/downloads/wwf_informe_acuifero_donana.pdf (E.T. 12.06.2025).

⁹⁶⁹ Mahkemece dava, bir üye devletin yükümlülüklerini yerine getirmemesi – Madde 258 TFEU – Doñana korunan doğal alanı (İspanya) – 2000/60/EC sayılı Direktif – Su politikası alanında Avrupa Birliği eylemi için çerçeve – Madde 4(1)(b)(i), 5 ve 11(1)(3)(a), (c) ve (e) ile (4) – Yeraltı sularının bozulması – Risk altında olan yeraltı suyu kütlelerinin daha fazla karakterizasyonunun olmaması – Uygun temel ve tamamlayıcı önlemler – 92/43/EEC Direktifi – Madde 6(2) – Doğal habitatların ve türlerin habitatlarının bozulması başlıklarıyla özetlenmiştir. **Bkz.** Judgment of the Court (First Chamber), European Commission v. Kingdom of Spain, Case C-559/19, ECLI:EU:C:2021:512, June 24, 2021, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A62019CJ0559> (E.T. 10.06.2025).

⁹⁷⁰ WWF España, *Una Década Perdida: Informe del Estado del Acuífero de Doñana*, 1.

⁹⁷¹ Case C-559/19, para. 25.

⁹⁷² Case C-559/19, para. 25.

⁹⁷³ Case C-559/19, para. 32.

Mahkemece, Direktif 2000/60'ın AB'nin su koruma alanında ortak prensipler belirleyen ve genel bir çerçeve sunan bir düzenleme olduğu, üye devletlerin bu çerçeveyi somut önlemlerle uygulamakla yükümlü olduğu ancak su kurallarının tam uyumunun amaçlanmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, direktifin su ekosistemleri ile bunlara bağlı karasal ekosistemlerin durumunun korunup iyileştirilmesi amacı taşıdığı, nihai hedefinin ise tüm AB sularının “iyi durumda” olmasının sağlanması olduğu ifade edilmiştir⁹⁷⁴. Mahkeme, İspanya'nın kötüleşmeyi önleme yükümlülüğünü erteleyemeyeceğini, bahsettiği ertelemenin yalnızca iyileştirme için söz konusu olabileceğini vurgulamıştır⁹⁷⁵. Mahkeme, sunulan yönetim planlarını incelemiş ve bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu değerlendirmeye göre, İspanya Krallığı'nın 2000/60 sayılı Direktif'in Madde 5(1) ve Ek II'nin 2.2 maddesi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmediği sonucuna varılmıştır⁹⁷⁶.

Adalet Divanı İspanya Krallığı'nın, 2015–2021 Guadalquivir Havzası Hidrolojik Planı kapsamında yapılan ileri karakterizasyonda yasa dışı su çekimi ile kentsel tedarik amaçlı yeraltı suyu kullanımını dikkate almaması, turizm bölgesinin su ihtiyacından kaynaklanan ve Donana özel koruma alanında bulunan habitat tipleri üzerinde ciddi bozulmalara yol açabilecek etkileri önlemeye yönelik herhangi bir önlem öngörmemesi, ayrıca Donana koruma alanlarındaki habitat tiplerinin yeraltı suyu çekimi nedeniyle uğradığı ciddi bozulmayı önleyecek uygun tedbirleri almaması nedeniyle ilgili Avrupa Birliği su ve doğa koruma mevzuatlarını ihlal ettiğine hükmetmiştir⁹⁷⁷.

3. Genel Değerlendirme

Akdeniz Havzası'nda sulak alanların korunmasına ilişkin bölgesel işbirliği modelleri, Barselona Sözleşmesi ve MedWet Girişimi gibi çok aktörlü ve kurumsal yapılar aracılığıyla şekillenmiştir. 1975 yılında başlatılan Akdeniz Eylem Planı ile başlayan süreç, Barselona Sözleşmesi'nin kapsamının 1995 yılında genişletilmesiyle sulak alanların da bölgesel çevre koruma rejimine dahil edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda,

⁹⁷⁴ Case C-559/19, para. 35-37.

⁹⁷⁵ Case C-559/19, para. 44-45.

⁹⁷⁶ Case C-559/19, para. 75-76.

⁹⁷⁷ Case C-559/19, para. 177.1-3.

yalnızca normatif ilkeler değil, uygulama ve izleme mekanizmalarını da içeren bütüncül bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Sulak alanların sürdürülebilir yönetimi için yerel düzeyde katılımı güçlendirecek yönetim modellerine duyulan ihtiyaç açıkça ortaya konulmuştur.

Söz konusu çerçevenin önemli bir bileşeni olan MedWet Girişimi, 1990'lı yılların başından itibaren bölgesel sulak alan koruma gündeminde merkezi bir aktör haline gelmiştir. Ramsar Sözleşmesi ile kurumsal bağ kuran MedWet, bilgi üretimi, teknik destek ve kültürel değerlerin korunması gibi çok boyutlu faaliyetler yürütmektedir. Tour du Valat koordinasyonunda kurulan Akdeniz Sulak Alanlar Gözlemevi bilimsel veri temelli karar süreçlerine katkı sunarken MedINA'nın kültürel peyzajlara yönelik katkıları ise katılımcı yaklaşımların gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte, MedWet'in hukuki statüsüne ilişkin belirsizlikler ve finansal sürdürülebilirliğe dair sorunlar, uygulamada çeşitli aksaklıklara yol açmaktadır.

Donana Milli Parkı örneği ise, çoklu koruma statülerine rağmen insan kaynaklı baskıların sulak alanlar üzerindeki yıkıcı etkisini gözler önüne sermektedir. Ulusal politikalarla çevre koruma arasındaki gerilim, Avrupa Birliği Adalet Divanı kararlarıyla birlikte uluslararası hukuki sorumluluk boyutuna taşınmıştır. Bu durum, yalnızca Donana'ya özgü bir sorun olmayıp Akdeniz Havzası'ndaki diğer sulak alanlar için de önemli bir uyarı niteliği taşımaktadır. Mevcut kurumsal mekanizmaların işlerliği, katılımcı yönetim, denetim ve işbirliği süreçleriyle desteklenmediği sürece, en güçlü hukuki koruma rejimlerinin dahi yeterli olmayabileceği açıkça görülmektedir.

SONUÇ

Bu tez çalışması, çevre hakkını çok boyutlu bir insan hakkı olarak ele alarak bu hakkın teorik temellerinden uluslararası ve ulusal düzeydeki uygulanma biçimlerine, çevre hukuku ilkelerinin işlevinden sulak alanların korunmasındaki somut uygulamalara kadar kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Çevre hakkının günümüz dünyasında insan onuruna yakışır bir yaşamın sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir ön koşul olduğu ve yalnızca bugünkü nesilleri değil, gelecek kuşakları da kapsayan kapsamlı bir sorumluluk alanı teşkil ettiği görülmektedir. Hakların kuşaklara göre sınıflandırılmasında üçüncü kuşakta yer alsa da yaşam hakkı gibi birinci kuşak haklarla olan güçlü bağlantısı, bu hakkın temel ve hayati bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Literatürdeki insan merkezci ve çevre merkezci yaklaşımlar eksenindeki tartışmalara rağmen, ulusal ve uluslararası düzenlemelerin ağırlıklı olarak çevre hakkını “insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı” olarak ele aldığı tespit edilmiştir. Ancak Hindistan ve Ekvador gibi devletlerde doğaya tüzel kişilik tanınması yönündeki gelişmeler, çevre merkezli yaklaşımların uygulamada etkiler yaratabileceğini, fakat bunun yeni hukuki ve teknik sorunları da beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır. Bu tez ise çevre hakkını bir insan hakkı olarak benimsemiş ve çevrenin korunmasını, insan onuruna yakışır bir yaşamın sürdürülebilirliği açısından temel bir gereklilik olarak vurgulamıştır.

Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının çevre hakkının yaşam, sağlık, özel hayatın gizliliği ve mülkiyet gibi temel haklarla olan yakın ilişkisini somut olaylar üzerinden ortaya koyması, bu hakkın bütüncül ve hayati niteliğini pekiştirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda çevre hakkının düzenleniş biçimine yönelik eleştirilere rağmen, yargı kararlarının çevresel korumayı mali yeterliliklerin üzerinde tutma eğilimi, bu hakkın önemine vurgu yapmaktadır. Bu durum, çevre hakkının artık yalnızca devletin pozitif yükümlülükleriyle sınırlı bir hak olmadığını, aynı zamanda bireyin çevreyi koruma ve sürdürülebilirliğini sağlama sorumluluğunu da içeren dinamik bir nitelik taşıdığını ortaya koymuştur.

Stockholm Bildirgesi'nden Rio Bildirgesi'ne, Gündem 21'den Johannesburg Zirvesi'ne kadar devam eden süreçte çevre sorunlarının küresel ölçekte değerlendirilmesi, çevre hakkının hukuki bir zemine oturtulması ve sürdürülebilir kalkınma anlayışının uluslararası belgeler aracılığıyla yerleşmesi sağlanmıştır. Avrupa düzeyindeki Espoo,

Helsinki ve Aarhus Sözleşmeleri ise çevresel etki değerlendirmesi, sınır aşan çevresel riskler ve halkın çevresel kararlara katılımı gibi konularda hukuki güvenceler getirerek bölgesel düzeyde işbirliğinin önemini vurgulamıştır. Tüm bu gelişmeler, çevre korumasının yalnızca devletlerin yükümlülüğünde olmadığını, aynı zamanda bireylerin, uluslararası kuruluşların (örneğin UNEP) ve sivil toplum örgütlerinin (örneğin IUCN) aktif katılımını içeren çok aktörlü ve çok katmanlı bir yönetim anlayışının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Uluslararası çevre hukukunun temel ilkeleri, çevresel değerlerin korunmasında yalnızca hukuki düzenlemelerin değil, aynı zamanda etik sorumlulukların ve sürdürülebilirlik anlayışının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu çerçevede sürdürülebilir kalkınma ilkesi ile geriye gidilemezlik ilkesi, çevre korumasının uzun vadeli teminatları arasında yer almaktadır. Söz konusu ilkeler, 1972 yılında gerçekleştirilen Stockholm Konferansı ile başlayan ve günümüze kadar uzanan çevre hukukunun gelişim sürecinde temel unsurlar haline gelmiştir.

Bu çalışmanın özel olarak ele aldığı sulak alanlar ise biyolojik çeşitliliğin korunması, su döngüsünün düzenlenmesi ve iklim değişikliğiyle mücadele gibi yaşamsal işlevleri nedeniyle çevresel açıdan kritik öneme sahip ekosistemler olarak değerlendirilmiştir. Bu alanların korunmasına yönelik uluslararası hukuki çerçevenin en önemli belgelerinden biri olan Ramsar Sözleşmesi, sulak alanların sürdürülebilir biçimde yönetilmesini hedefleyen kapsamlı bir araç olarak görülmektedir. Sözleşme'nin taraf devletlere ağır yaptırımlar öngörmeyen normatif yapısı, çevresel sorumluluk ile uygulama esnekliği arasında bir denge kurulmasını mümkün kılmaktadır. Taraf devletlerin sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesinde Montreux Kaydı, Bilimsel ve Teknik İnceleme Paneli'nin rehberliği ve Taraflar Konferansı kararları gibi mekanizmaların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yükümlülüklerin ihlali durumunda doğrudan yaptırımlar öngörülme de taraf devletlerin uluslararası itibarının zedelenebileceği ve teknik veya finansal desteğin kesintiye uğrayabileceği, bu durumun da taraf devletlerin sözleşmeye aykırı davranmama konusunda özenli davranmasını sağladığı sonucuna varılmıştır.

Türkiye'nin Ramsar Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerini iç hukuka aktarma süreci ise başta Çevre Kanunu ve Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği olmak üzere çeşitli yasal düzenlemelerle somutlaşmaktadır. Özellikle Yönetmelik, sulak alanların

ekolojik bütünlüğünü korumayı, planlama süreçlerine entegre edilmesini sağlamayı ve ihlaller karşısında yaptırım uygulanmasını öngörerek çevre hukukunun temel ilkeleri olan “kirleten öder” ve “geriye gidilemezlik” ilkeleri doğrultusunda bir koruma çerçevesi sunmayı amaçlamaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü ile Ulusal Sulak Alan Komisyonu gibi kurumların koordinasyonu, çok aktörlü ve bütüncül bir çevresel yönetim anlayışının benimsendiğini göstermektedir. Ancak bu sistemin sahada etkili sonuçlar doğurabilmesi için kurumlar arası işbirliğinin güçlendirilmesi ve idari kapasitenin artırılması gerekmektedir.

Öte yandan, sulak alanların korunmasında uluslararası düzeyde işbirliği mekanizmalarının önemi de giderek artmaktadır. Özellikle UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi gibi oluşumlar, Ramsar rejimini tamamlayıcı nitelikte işlev görerek sulak alanların koruma kapsamını genişletmekte ve bu hukuki korumanın etkinliğini artırmaktadır. UNESCO’nun sağladığı uluslararası tanınırlık, teknik destek ve finansman olanakları sulak alanların sürdürülebilir yönetimi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Bu sayede daha bütüncül, disiplinler arası ve uzun vadeli koruma stratejileri geliştirilebilmekte, taraf devletlerin yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki motivasyonu artmakta ve çevresel çabaların uluslararası kamuoyunda görünürlüğü yükselmektedir. Böylece sulak alanlar, yalnızca biyolojik çeşitlilik açısından değil, aynı zamanda kültürel ve doğal miras anlamında da çok yönlü bir koruma amacıyla ele alınabilmektedir.

Akdeniz Havzası’ndaki bölgesel işbirliği mekanizmaları olan MedWet Girişimi, Akdeniz Eylem Planı (MAP) ve Barselona Sözleşmesi, sulak alanların korunmasında bütüncül, etkin ve sürdürülebilir yönetim modellerinin inşasına katkı sunmaktadır. Ancak MedWet’in hukuki statüsündeki belirsizlikler ve finansman sorunları gibi işleyişte aksamalara yol açan zorluklar da tespit edilmiştir. Bu noktada MedWet girişiminin Uluslararası Hükümetlerarası Kuruluş (IGO) statüsü kazanmasının uygulamadaki sorunları ortadan kaldırabileceğine yönelik görüş değer kazanmaktadır.

Akdeniz Havzası’nın korunmasına yönelik bu mekanizmalar bilgi üretimi, karar vericilerin desteklenmesi, farkındalık yaratma ve kültürel mirasın korunması gibi alanlarda önemli roller üstlenmektedir. Özellikle 2008 yılında kurulan Akdeniz Sulak Alanlar Gözlemevi, hazırlamış olduğu Akdeniz Sulak Alanlar Görünüm Raporları ile

bölgedeki sulak alan kaybı ve ekolojik bozulmaları belgelemesi açısından bilimsel ve teknik kapasiteyi önemli ölçüde artırmaktadır.

İspanya'daki Donana Milli Parkı örneği ise, küresel öneme sahip bir sulak alanın sahip olduğu zengin biyoçeşitlilik ve çoklu uluslararası koruma statülerine rağmen yoğun tarımsal sulama, yeraltı suyu çekimleri ve madencilik gibi insan faaliyetleri ve ulusal makamların uluslararası yükümlülükleri ihlal etmesi nedeniyle ciddi çevresel tehditlerle karşı karşıya kalabileceğini acı bir şekilde göstermektedir. Bu noktada Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın verdiği ihlal kararı, çevresel ihlallerin ulusal sınırları aşan etkilerini ve uluslararası hukukun yaptırım gücünü somutlaştırması bakımından önemli bir karardır. Bu örnek, ulusal ve uluslararası koruma statülerinin tek başına yeterli olmadığını, sulak alanların uluslararası ölçekte korunabilmesi için etkin denetim mekanizmaları geliştirilmesi, sözleşmelerin uygulama kapasitesinin artırılması ve uluslararası işbirliği mekanizmalarının işletilmesinin hayati öneme sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ramsar Listesi'ne alınan sulak alanlarda kaydedilen ilerlemeler ve sahadan gelen olumlu geri bildirimler, Sözleşme'nin yerel ve bölgesel başarılarını belgelemektedir. Ancak küresel sulak alan kayıplarının artması Sözleşme'nin genel etkinliğinin yeniden değerlendirilmesini ve uygulama kapasitesinin güçlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle Ramsar rejiminin güncel çevresel ihtiyaçlara yanıt verebilmesi için kurumsal yapısının iyileştirilmesi, finansal kaynakların artırılması ve çok aktörlü, geniş katılımlı işbirliği modellerinin benimsenmesi gerekmektedir. Öte yandan, UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi aracılığıyla yürütülen çalışmaların, sulak alanların uluslararası korumasında Ramsar rejimini tamamlayıcı bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Her iki sözleşmenin benzer izleme ve raporlama mekanizmalarına sahip olması, sulak alanların korunmasında disiplinli bir süreç izlenmesini sağlarken UNESCO'nun kaynak sağlama, uluslararası kamuoyu oluşturma ve kriz müdahalesi kapasitesinin daha kapsamlı oluşu Ramsar Sözleşmesi'nin kurumsal yapısının benzer şekilde güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sözleşme'nin kurumsal bir sapma yaşadığı yönündeki görüşe göre, Ramsar Sözleşmesi'nde sapmaya sebep olan iki temel etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Sözleşme'nin BM çatısı altında olmayan bağımsız ve yerel yerel/bölgesel yapısıdır. Bu durumun Ramsar'ın küresel düzeyde tam ve rekabetçi bir rol oynamasını ciddi şekilde engellediği düşünülmektedir. İkinci etken ise, biyoçeşitlilik ve ekosistemin korunmasını

ele alan sözleşme ve kurumların sayısının artması nedeniyle rekabetin giderek artmasıdır. Bu durumun, Ramsar'ın farklı roller aramak zorunda kalmasına yol açtığı ifade edilmektedir. Sözleşme'nin hedeflerine ulaşmasının kendine özgü görev tanımlarını yeniden ön plana çıkarması yoluyla gerçekleşeceği belirtilmektedir.

Bu bağlamda, sulak alanların uluslararası hukukta korunmasında kurumsal kapasitenin artırılması ve uluslararası sözleşmeler arasında uyum sağlanması temel gerekliliklerdir. Sulak alanların korunması, sadece biyolojik çeşitliliğin değil, aynı zamanda kültürel mirasın ve insan yaşamının devamlılığının garantisi olarak, insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı da dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Özetle bu çalışma, uluslararası hukukta sulak alanların korumasının etkili ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler ve uluslararası işbirliği faaliyetleri aracılığıyla uygulamaya geçirilmesi gereken hayati bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abacı Bayan, Ahu Alev ve Kadir Yılmaz. "Doğu Akdeniz Bölgesinde Bulunan Sulak Alanlarda Oluşan Toprakların Kil Minerali Özellikleri." Çukurova Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi 37, sy. 2 (2021): 385–92.
- Abdulahakimoğulları, Erdal, Özcan Sezer ve Mahmut Akpınar. "Küresel Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi." Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S. 14: 61–88.
- Ağbuğa, Fatma, Çevre Sorunlarına Etik Bir Yaklaşım: Felsefi Bir Sorgulama, (Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Aksoy, Makbule Duygu, Çevre Hukuku İlkelerinin İdari Yargı Kararlarına Yansımaları, (Yüksek Lisans Tezi), Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2024.
- Akyüz, Emrah. "Çevre Sorunları ve İnsan Hakları İlişkisi." The Journal of Academic Social Science, S. 15 (2015): 427–36.
- Alan, Nagehan İlemin. "Uluslararası Çevre Hukukunda Geriye Gidilemezlik İlkesinin Yeri." Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 1 (2023): 29–47.
- Algan, Bülent ve Müberra Algan. "Eğitim Hakkı Ve Özgürlüğü Bağlamında Eğitim Hizmetlerinin Ruhsat Usulü İle Özel Kişilere Gördürülmesi." Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 3 (2013): 147–94.
- Altaş, Melis Somay. "Sürdürülebilir Kentler için Kentsel Sulak Alanların Hidrojeolojik ve Hidrojeokimyasal Yönden Değerlendirilmesi: İzmir Kenti Örneği." DEU FMD 24, (2022): 959–71.
- Andrian, Giorgio. "Integrated Management of Natural and Cultural Values of Wetlands: The Contribution of UNESCO." in Culture and Wetlands in the Mediterranean: An Evolving Story, eds. Thymio Papayannis ve Dave Pritchard, 37. Atina: Mediterranean Institute for Nature and Anthropos [Med-INA], 2011.
- Angelova, Dora. "Srebarna Karst Wetland (NE Bulgaria) - Geoecological Problems." Geophysical Research Abstracts 7 (2005): 02316, <https://meetings.copernicus.org/www.cosis.net/abstracts/EGU05/02316/EGU05-J-02316.pdf>.
- Anlar Güneş, Şûle. "İklim Değişikliği Yükümlülüklerine Uygunluğun Sağlanması: Kyoto Protokolü Uygunluk Mekanizması." *Uluslararası İlişkiler* 8, no. 31 (Güz 2011): 69–94.
- Anlar Güneş, Şûle. "Maden Kaynaklarının Yönetimi Bağlamında Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesinin Rolü." *Uluslararası İlişkiler* 17, no. 65 (2020): 101–124.

- Anton, Donald K. and Dinah L. Shelton. "Procedural Human Rights and the Environment." In *Environmental Protection and Human Rights*, 356–435. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Arı, Yılmaz. "Ramsar Sözleşmesi'nin Doğa Koruma Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış." *Doğu Coğrafya Dergisi* 11, no. 15 (2011): 275–302.
- Arslan, Naime. "Eskişehir, Afyon ve Kütahya Bölgesi Sulak Alan Biyoçeşitliliği Üzerine Tehditler." İçinde *Ulusal Sulak Alanlar Sempozyumu Bildirileri*, haz. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı. Ankara: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2011.
- Ateş, Hamza, ve Yılmaz Uzer. "Sulak Alan Projeleri ile Kırsal Kalkınmanın Uyumlaştırılması: Akşehir Gölü Rehabilitasyon Projesi Örneği." İçinde 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS), 10–15 Eylül 2007, Ankara, Çevre, Kentleşme Sorunları ve Çözümleri, yay. haz. Zeki Dilek, 85–103. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2007.
- Aybay, Rona. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Konusunda Bazı Genel Gözlemler Ve 14. Protokol." *TBB Dergisi*, S. 88 (2010): 225–60.
- Badur Özden, Gülhan. "Türkiye'de Koruma Alanı Statüleri." İçinde *Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Bildirileri*, 8–10 Eylül 2005. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Ankara: Dr. Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, 2005, 1–4.
- Barrett, Jill, and Robert Beckman. "Treaties and Other Kinds of International Instruments." In *Handbook on Good Treaty Practice*, 79–122. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Bayrak, Muhammed Enes. "Uluslararası Hukukta Bağlayıcılık Meselesi: Mutabakat Muhtırası". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 29, sy. 3 (Eylül 2021): 1623-57.
- Baysal, Berat Umut. *Türkiye Sulak Alanlar Arazi Örtü/Kullanım Değişimlerinin Arazi Tahribatının Dengelenmesi Kapsamında İzlenmesi Ve Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi)*, Bartın Üniversitesi, 2022.
- Bilgili, Muhammed Yunus. "Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı." *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6, no. 2 (2015): 563–84.
- Birnie, Patricia, Alan Boyle, and Catherine Redgwell. *International Law & the Environment*, 3rd ed. (New York: Oxford University Press, 2009).
- Bowman, M. J. "The Ramsar Convention Comes of Age." *Netherlands International Law Review* 42, no. 1 (1995): 1–52.
- Boyd, David R. "The Right to a Healthy Environment: A User's Guide." *UN Human Right Special Procedures*, 2024, 1–55.

- Bozduman, Mürüvvet Merve. Sulak Alanlarda Koruma Kullanma Dengesinin Sağlanması: Burdur Gölü Örneği (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019.
- Bozkaya, Şeyma ve Aslıhan Nakiboğlu. "Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Çevre Zirveleri." *Route Educational and Social Science Journal* 6, no. 11 (2019): 934–50.
- Bozlağan, Recep. "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı." *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 50 (2010): 1011–28.
- Bredbenner, Allison M. A case study in wetlands conservation: Identifying best management practices for landowner stewardship (Master's thesis), James Madison University, 2011.
- Bridgewater, Peter, ve Rakhyun E. Kim. "50 Years on, w(h)ither the Ramsar Convention? A Case of Institutional Drift." *Biodiversity and Conservation* 30, no. 13 (2021): 3919–37.
- Brown Weiss, Edith. "The Contribution Of International Environmental Law To International Law: Past Achievements And Future Expectation The Evolution Of International Environmental Law." *Japanese Yearbook of International Law* 54, (2011): 1-27.
- Bryner, Nicholas S. "Never Look Back: Non-Regression In Environmental Law." *University of Pennsylvania Journal of International Law* 43 (2021): 555–610.
- Bulut, Gökçe, Çevre Hakkının Gelişimi ve AİHM Kararlarındaki Yeri, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Ceyhan, İbrahim, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Çevre Hakkının Korunması (Çevreye Karşı Suçlar), (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Cihangir, Nagihan. "The Role of Soft Law and the Interplay Between Soft Law and Hard Law in the Context of International Human Rights." *Law & Justice Review* 8, no. 14 (June 2017): 201–219.
- Conrads, Axel, Eduard Interwies, and R. Andreas Kraemer. *Joining Forces in the Mediterranean: Options for a Co-operation between MAP and EUROMED*, Ecologic Briefs. Berlin: Ecologic Institute, 2003, 4–19.
- Çakan, Seher. "Sürdürülebilir Kalkınma ve Uluslararası Teamül Hukuku." *AkdHFD* 15, no. 1 (Haziran 2025): 67–93.
- Çelikkıran, Ahmet. "İNSAN, ÇEVRE, EĞİTİM." *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 4, no. 4 (Mayıs 1995): 569–72.

- Çiçek, Erol. "İnsan Hakkı Olarak Çevre Ve Çevre Hukukuna Hakim Olan Bazı İlkeler." TBB Dergisi, S. 103 (2012): 351–78.
- Davidson, Nick, and David Coates, eds. Mediterranean Wetlands: Outlook. First Mediterranean Wetlands Observatory Report – Technical Report – 2012. Tour du Valat, France: Tour du Valat, 2012.
- Day, Nicole. Mechanisms to Prevent Wetland Degradation Under the Ramsar Convention. Bristol, RI: Marine Affairs Institute at Roger Williams University School of Law and Rhode Island Sea Grant Legal Program, June 2021, 1-9.
- De Felipe, Miguel, David Aragonés, ve Carmen Díaz-Paniagua. "Thirty-Four Years of Landsat Monitoring Reveal Long-Term Effects of Groundwater Abstractions on a World Heritage Site Wetland." Science of the Total Environment 880 (2023): 1–11.
- Demir, Hasan, Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Demir, Işıl. "Sağlıklı Çevrede Yaşama Hakkı: Sürdürülebilir Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Kavramlarının İdari Yargı Kararları Işığında Değerlendirilmesi." İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (2023): 139–77.
- Demirel, Murat. "Ulusal Öneme Haiz Sulak Alanların Yereldeki Algısı: Aktaş Gölü (Ardahan) Örneği." İçinde Ardahan Değerlemeleri 2: Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar, haz. İhsan Kurtbaş. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, 77–117.
- Demirel, Orse, İnsan Hakları Açısından Çevre Hakkı, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Demirel, Öner ve diğerleri. "Uluslararası Koruma Statüleri Kapsamında Korunan Alanlar." İçinde Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu (8–10 Eylül 2005, SDÜ, Isparta), 43–52.
- Demirayak, Filiz. "Biyolojik Çeşitlilik-Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma" (Doğal Hayatı Koruma Derneği için, TÜBİTAK VİZYON 2023 Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli için hazırlanmıştır, 2002), 3–30.
- Dernbach, John C. and Joel A. Mintz. "Environmental Laws and Sustainability: An Introduction." Sustainability 3 (2011): 531–40.
- Dinler, Veysel. "Devletin İktisadi Ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı Açısından İdarenin Sorumluluğu." Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 1 (2008): 1–19.

- Dmitruk, N. G. ve M. P. Druzhnova. "Economic Use of Wetlands In A Historical Context." IOP Conference Series Earth and Environmental Science 852 (2021): 1–4.
- Dragomir, Andreea-Nicoleta, and Ioana Florescu. "Challenges and Strategies for Implementing the Ramsar Convention: Balancing Economic Development and Wetland Conservation." *Studia Ecologiae Et Bioethicae* 22, no. 4 (2024): 57–71.
- Dudley, Nigel. *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. Gland, Switzerland: IUCN, 2008.
- Durmaz, Evrim. *Doğanın Hakları: Çevre Hukukuna Alternatif Bir Kuram*. 1. bs. İstanbul: On İki Levha, 2023.
- Duymaz, Erkan. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı." *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 47 (2013): 121–60.
- Ekiz, Serkan ve Cansu Koç Başar. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Actio Popularis: Çevre Kirliliği ve İklim Değişikliği Bağlamında Bir Değerlendirme." *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, no. 2 (2024): 831–68.
- Endter-Wada, Joanna, Karin M. Kettenring ve Ariana Sutton-Grier. "Protecting Wetlands For People: Strategic Policy Action Can Help Wetlands Mitigate Risks and Enhance Resilience." *Environmental Science and Policy* 108 (2020): 37–44.
- Ertürk, Ceren, *Uluslararası Çevre Hukukunda Halkın Katılımı İlkesi ve İlkenin Ulusal Hukuka Yansıması, (Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Fagorite, Victor et al. "Wetlands, A Review Of Their Classification, Signification And Management For Sustainable Development." *International Journal of Advanced Academic Research | Sciences, Technology and Engineering* 5 (2016): 24–38.
- Fauchald, Ole Kristian. "International Environmental Governance and Protected Areas." *Yearbook of International Environmental Law* 30, sy. 1 (2019): 102–36.
- Fromageau, Jérôme, Ayman Cherkaoui, and Roberto Coll, eds. *Measuring the Effectiveness of Environmental Law through Legal Indicators and Quality Analyses*. IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 91. Gland, Switzerland: IUCN, 2023. 1–88.
- Gaget, Elie, et al. "Assessing the Effectiveness of the Ramsar Convention in Preserving Wintering Waterbirds in the Mediterranean." *Biological Conservation* 243 (2020): 1–30.
- Geijzendorffer, Ilse R., et al. "A More Effective Ramsar Convention for the Conservation of Mediterranean Wetlands." *Frontiers in Ecology and Evolution* 7, no. 21 (2019): 1–6.

- Gemalmaz, Mehmet Semih. "Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi." *Journal of Istanbul University Law Faculty* 1, no. 4 (2011): 233–78.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. "Transformation from Soft Law to Hard Law of International Environmental Protection: Process, Basic Concepts and Principles – Part 1: 'Common Heritage of Mankind', 'Present and Future Generations', 'Inter/Intra-generational Equity' and 'Sustainable Development'." *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul* 71 (2022): 119–219.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. "Transformation from Soft Law to Hard Law of International Environmental Protection: Process, Basic Concepts and Principles – Part II: 'No Transboundary Environmental Harm', 'Precautionary', 'Environmental Impact Assessment' and 'Access to Information and Participation in Decision-Making Process' Principles." *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, no. 73 (November 2023): 1–95.
- Gençay, Gökçe ve Üstüner Birben. "Çevre Korumada Hukukun Rolü." ISEM2016: 3rd International Symposium on Environment and Morality, 4–6 Kasım 2016.
- Gentimir, Alina. "Environmental Protection As Fundamental Right Guaranteed To The European Level." *Present Environment and Sustainable Development* 14, no. 2 (2020): 121–30.
- Giurdanella, Alessia M. M. "International Environmental History and Law." *Journal of Management Policy and Practice* 23, sy. 3 (2022): 52–129.
- Gojendro, Sadokpam, Basudha Ch ve Sanjay Kumar Das. "Wetlands: Importance and Conservation Strategy for The Loosing Ecosystem." *Agri-India Today* 3 (2023): 73–79.
- Green, A. J., et al. "Donana Wetlands (Spain)." In *The Wetland Book*, edited by C. Finlayson et al. Dordrecht: Springer, 2018.
- Guzman, Andrew T., and Timothy Meyer. "International Soft Law." *The Journal of Legal Analysis* 2, no. 1 (2010): 171–225.
- Gülersoy, Ali Ekber ve Elif Dursun. *Çevre Etiği Yaklaşımları ve Akımları*. Ankara: İksad Yayınevi, 2023.
- Güneş, Ahmet. "ALMANYA'DA ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ UYGULAMASI." *Journal of Istanbul University Law Faculty* 66, no. 1 (Ekim 2010): 39–61.
- Güneş, Ahmet M. *Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi*. 1. bs. Ankara: Bilge Yayınevi, 2012.
- Güneş, Ahmet M. "Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme." *İÜHFMC* LXX (2012): 83–114.

- Güneş, Ahmet M. "Çevre Hakkının Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği Üzerine." TAAD, S. 16 (2014): 79–103.
- Güneş, Ahmet M. "Ulusal Ve Uluslararası Çevre Hukukunun Temel İlkeleri." Haklar ve Araştırmalar Derneği, S. 6 (2021): 10–50.
- Gürseler, İ. Güneş. "Türkiye’de Çevre Hukuku." TBB Dergisi, S. 3 (1999): 811–30.
- Gürseler, İ. Güneş. "İnsan Hakları, Çevre, Anayasa." TBB Dergisi, S. 75 (2008): 199–208.
- Hamamcı, Can. "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler." İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE. C.5-6, 1983–1984, 171–80.
- Hamman, Evan. "Cultural Perceptions and Natural Protections: A Socio-Legal Analysis of Public Participation, Birdlife and Ramsar Wetlands in Japan." Asia Pacific Journal of Environmental Law 21, no. 1: 4–28.
- Hashim, Salwan Jaber, Valiullina Ksenia Borisovna, ve Devletgildeev Rustem Schamilevich. "The International Legal Status of Marshes of Iraq as Protected Natural Areas." Academic Journal of Interdisciplinary Studies 8 (2019): 197–201.
- Hettiarachchi, Missaka, T.H. Morrison ve Clive McAlpine. "Forty-Three Years of Ramsar and Urban Wetlands." Global Environmental Change 32 (2015): 57–66.
- Holland, Marge, Ed Maltby ve Joseph Larson. "Wise Use of Wetlands." Nature and Resources (UNESCO) XXIV (1988): 1–20.
- Hook, Donal D. "Wetlands: History, Current Status and Future." Environmental Toxicology and Chemistry 12 (1993): 2157–66.
- Jeronymo, Carlos André Luz, Elmo Rodrigues da Silva ve Kenny Tanizaki Fonseca. "The Ideal of Environmental Protection as Protected Areas: A Literature Review." Ciência e Natura 43 (2021): 1–39.
- Kanlı, İmam Bakır ve İsmail Tarık Küpeli. "Çevre Hakkının Dayanışma Hakkı Olarak Gelişimi ve Türkiye Özelinde Analizi." AÜSBD 21, no. 2 (2021): 417–48.
- Karaman, Ebru. "Sağlıklı Ve Dengeli Bir Çevrede Yaşam Hakkı." The Journal of Academic Social Science, S. 157 (2024): 11–30.
- Kardaş, Faruk ve Meral Cebe. "Sulak Alanlar ve Göçmen Kuşların Ekosistemdeki Yeri." Menba Kastamonu Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dergisi, sy. 7 (2021): 1–5.
- Kayaer, Mesut. "Çevre ve Etik Yaklaşımlar." Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi 1, no. 2 (2013): 63–76.

- Kayan, Ahmet. "Çevre Sorunlarına Eğitimle Farkındalık Oluşturma." *Journal of Awareness* 3, no. 3 (2018): 481–96.
- Kaypak, Şafak. "Çevre Korunmasında Sorumluluk Hukukunun Yeri." *İçinde Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu* (2009): 309–46, https://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/sorumluluk/s_15.pdf.
- Kaypak, Şafak. "Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutu." *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, no. 10 (2012): 205–42.
- Kılıç, Selim. "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme." *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 2 (2001): 131–49.
- Klemm, Cyril. *The Legal Development of the Ramsar Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat*. In collaboration with Isabelle Créteaux. Ramsar Convention Bureau, 1995, 1–73.
- Knox, John H. "The Global Pact for the Environment: At the Crossroads of Human Rights and the Environment." *Review of European, Comparative & International Environmental Law* 28 (2019): 40–47.
- Kocatürk, Kazım. *Çevre Hukukunda Yeni Bir Yaklaşım: Çevrenin Hakkı, (Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2022).
- Koru, Onur. "Uluslararası Sözleşme Metinleri Kapsamında: Ciddi Ölçüde Sınır Aşan Çevresel Kirliliğe Neden Olma Yasağı Üzerine Gelişmelerin Değerlendirilmesi." *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2021): 289–314.
- Kraiem, Habib. "Biophysical and Socio-Economic Impacts of Climate Change on Wetlands in the Mediterranean." Paper presented at the "Water, Wetlands and Climate Change: Building Linkages for Their Integrated Management" Mediterranean Regional Roundtable, Athens, Greece, December 10–11, 2002, 1–33.
- Lewis, Bridget. "Environmental Rights or a Right to the Environment? Exploring the Nexus Between Human Rights and Environmental Protection." *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law* 8, no. 2 (2012): 36–47.
- Lichun, Mo ve Pandit Ram. "Wetland Conservation Legislations: Global Processes and China's Practices." *Journal of Plant Ecology* 17, sy. 5 (2024): 1–11.
- Luppi, Barbara, Francesco Parisi, and Shruti Rajagopalan. "Environmental Protection for Developing Countries: The Polluter-Does-Not-Pay Principle." *Legal Studies Research Paper Series, Research Paper No. 09-08* (2009): 1–40.

- Mahdi, Amna Issam. "The Principle of Preventing Environmental Harm." *Journal of Human Security* 20 (2024): 94–98.
- Mamlyuk, Boris N. "Analyzing The Polluter Pays Principle Through Law And Economics." *Southeastern Environmental Law Journal* 18, sy. 1 (2010): 46–84.
- Manteaw, Samuel. "Analysing Rules and Principles in International Environmental Law." *IJMRA* 8 (2025): 1933.
- Marotia, Dinesh K. "Managing Wetland Ecosystems: A Polycentric Perspective." in *Natural Resource Management: Ecological Perspectives*, haz. Rajinder Peshin ve Ashok K. Dhawan. Springer, 2016.
- Maviş, Volkan. 2021. *Türk Ceza Kanunu'nda Çevreye Karşı Suçlar*. 1. baskı. Ankara: Yetkin Basımevi.
- Milanés Murcia, María E., Samuel Sandoval Solis ve Michelle Stevens. *The Environmental Protection of Wetlands under International Law*, WSP Research, Aralık 2013. Davis, CA: University of California, Davis, 9–25.
- Mitchell, Andrew D. and James Munro. "No Retreat: An Emerging Principle Of Non-Regression From Environmental Protections In International Investment Law." *Georgetown Journal Of International Law* 50 (2019): 4–85.
- Mudondo, Constance, Dauda B. Waiswa ve Robert Kabumbuli. "Uganda: Conceptual Limitations within Formal Conflict Resolution Mechanisms in Transboundary Protected Areas." *Conflict Studies Quarterly* 28 (2019): 46–59.
- National Research Council. *Wetlands: Characteristics and Boundaries*. Washington, DC: National Academies Press, 1995.
- Nickel, James W. "The Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification." *Yale Journal of International Law* 18, no. 1 (1993): 281–95.
- Nyekwere, Empire Hechime, Innocent Okogbule, and Desmond Agwor. "Understanding the Principles of International Environmental Law and Their Reflections in International Environmental Treaties and Non-Binding Soft Law Instruments." *Journal of Law, Policy and Globalization* 123 (2022): 73–95.
- Oğuz, Duygu Özge. "Çevre Siyaseti ve Ekonomisi." *İçinde Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları: Dünden Bugüne ve Geleceğe*, ed. Zerrin Savaşan ve Hakan Ünay. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.
- Olgun, Hakan ve Volkan Işık. "Bir 'İnsan Hakkı' Olarak 'Çevre Hakkı' ve Türk Hukukundaki Yeri." *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 3, no. 1 (2017): 33–52.

- Omay, Necati Murad. “Çevre Etiği ve Asıl Değer.” İçinde 1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book, editörler B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi, 856–63. İstanbul: İstanbul University Press, 2019.
- Onuk, Neşve Burcu, Avrupa Birliği’nde Çevre Hukukunun Gelişimi, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2007.
- Oral Erkan, Nazlı, Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Çevre Hakkı, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Orçin, Melike. “Özel ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı Bağlamında Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı.” İçinde Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları: Düünden Bugüne ve Geleceğe, editörler Zerrin Savaşan ve Hakan Ünay, 73. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.
- Öner, Şerif. "İklim Değişikliği Sorununun Uluslararası Gelişmeler Eşliğinde Türkiye’nin Politika Ve Kurumlarına Yansıması." Ombudsman Akademik, S. 18 (2023): 13–47.
- Özer, Mehmet Nazım. "Ekolojik Değer Olarak Sulak Alanların Korunmasına Yönelik Stratejiler." İçinde Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu Bildirileri, 8-10 Eylül 2005. Isparta: SDÜ, 2005, 139–41.
- Özer, Nilgün, Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Etiğine Yönelik Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Aksaray: Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2015.
- Özalp, Nihan Yancı. "Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı." Anayasa Hukuku Dergisi 2, sy. 3 (2013): 53–93.
- Öztürk, Emre. Yargıtay Kararlarında Çevre (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, 2015.
- Özbudun, Arzu, Uluslararası Çevre Hukukunda Çevresel Bilgi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2009.
- Papayannis, Thymio. Action for Culture in Mediterranean Wetlands. Med-INA, Athens, Greece, 2008.
- Papayannis, Thymio. “Integrating Nature and Culture in Wetland Management.” In Culture and Wetlands in the Mediterranean: An Evolving Story, edited by Thymio Papayannis and Dave Pritchard. Athens: Mediterranean Institute for Nature and Anthropos [Med-INA], 2011.
- Pazarcı, Hüseyin. Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap. 10. baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 2014.

- Penca, Jerneja. "Biodiversity Offset Mechanisms and Compensation for Loss from Exceptional to Popular: Rediscovering Environmental Law." *Journal of International Wildlife Law & Policy* 27, no. 3 (2024): 137–60.
- Perennou, Christian, et al. "Evolution of Wetlands in Mediterranean Region." in *The Wetland Book: II: Distribution, Description and Conservation*, ed. C. Max Finlayson et al., 297–320. Amsterdam: Elsevier, 2020.
- Peshin, Rajinder. "Sustainability in Plant and Crop Protection." in *Natural Resource Management: Ecological Perspectives*, haz. Rajinder Peshin ve Ashok K. Dhawan. Springer, 2016.
- Petković, Aleksandra Ilić and Ivana Ilić Krstić. "The Role Of Environmental Law In The Implementation Of Sustainable Development." *Safety Engineering* (2016): 99–105.
- Pinto-Bazurco, Jose Felix. "The Precautionary Principle." IISD, 2020, 1–8.
- Ramsar Convention Secretariat. *An Introduction to the Ramsar Convention on Wetlands*. 5th edition. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2016, 8, <https://www.ramsar.org/document/handbook-1-5th-edition-introduction-convention-wetlands> (14.06.2025).
- Ramsar Convention Secretariat. *Managing Wetlands: Frameworks for Managing Wetlands of International Importance and Other Wetland Sites*. Ramsar Handbooks for the Wise Use of Wetlands, 4th ed., vol. 18. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2010.
- Ramsar Convention Secretariat. *Ramsar Handbooks for the Wise Use of Wetlands: International Cooperation*. 4th edition, vol. 20. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2010.
- Reçber, Sercan. "Uluslararası Adalet Divanı'nın Uluslararası Çevre Hukukuna Katkısı Ve Pulp Mills Kararının Değerlendirilmesi." *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2024): 1535–84.
- Reyhan, Hakan ve Ayşen Satır Reyhan. "Çevre Sorunlarından Doğan Etik Bir Yaklaşım Olarak Çevre Hakkı Üzerine 'Siyasal Ekolojik' Bir Değerlendirme." *Akademik Hassasiyetler Dergisi* 7, no. 14 (2020): 399–420.
- Rosenblum, Zoe H. and Susanne Schmeier. "Global Wetland Governance: Introducing the Transboundary Wetlands Database." *Water* 14, no. 3 (2022): 1–13.
- Roy, Shovonlal, ve Rajdeep Roy. "Mangrove Management." in *Coastal Wetlands: An Integrated Ecosystem Approach*, 2. bs., ed. George T.F. Wong, Scott C. Doney, Minhan Dai, Anthony L. Lugo, Peter M. Groffman, ve Arthur H. Johnson, 1055–1079. Elsevier, 2019.

<https://www.sciencedirect.com/book/9780444638942/coastal-wetlands>
(14.06.2025).

- Sağır, Hayriye. "Sürdürülebilirlik Bağlamında Konya Kapalı Havzası." *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, sy. 4 (2020): 73–118.
- Salathé, Tobias, ve Robert Milne. Ramsar Advisory Mission Report No. 47: Srebarna Nature Reserve, Ramsar and World Heritage Site, Bulgaria, 1–4 October 2001. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Bureau, 2001.
- San José, Daniel García. "Chapter 2. Survey of the case-law of the European Court of Human Rights." In *Environmental Protection and the European Convention on Human Rights*, 7–72. Council of Europe Publishing, 2005.
- Sands, Philippe, Jacqueline Peel, Adriana Fabra, and Ruth MacKenzie. "General Principles and Rules." In *Principles of International Environmental Law*, 187–237. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Satta, Alessio, et al. Mediterranean Wetland Restoration: An Urgent Priority – Restoring Mediterranean Wetlands: The Urgent and Essential Nature-Based Solution to the Region’s Most Pressing Challenges. Policy Paper. MedWet, 2021, 3–15.
- Savaşan, Zerrin. "Değişen/Dönüşen Uluslararası Hukuk." *The Turkish Yearbook of International Relations* 50 (2019): 17–35.
- Semiz, Yasemin, Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Çevre Hakkına Yaklaşımı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Shanazi, Karwan ve Mousa Aazami. "Sustainability and Diversity of Wetland Livelihoods: The Case of Livelihoods around the Zarivar Wetland, Iran." *Environmental Science and Policy* 150 (2025): 1–17.
- Shelton, Dinah. "Soft Law." In *Routledge Handbook of International Law*, edited by David Armstrong, 1–452. London: Routledge, 2008.
- Shine, Clare ve Cyrille de Klemm. Wetlands, Water and the Law: Using Law to Advance Wetland Conservation and Wise Use, IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 38. Gland, Switzerland: IUCN - The World Conservation Union, 1999.
- Siehr, Anna-Lena. The Environmental Principle of Non-Regression in the EU Legal Order and Its Potential for Environmental Protection (L.L.M. Thesis), College of Europe, 2022.
- Skalar, Meltem Sarıbeyoğlu. *Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma*. 1. baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2015.

- Sorotou, Aphrodite, and Stefanos Dodouras. Wetland Landscapes in the Mediterranean: Current Concerns for a Sustainable Future. Athens: Med-INA, 2009, 121–31.
- Suzuki, Shiina. "Legal Policy and System for Wetland Conservation: Toward Effective Implementation of the Ramsar Convention." *Wetland Research* 7 (2017): 33–40.
- Şanda, Beyza Özturanlı ve Özlem Örne. "Legal Status of the Regional Activity Centres (RACs) under the Institutional Structure of Mediterranean Action Plan (MAP)." *DEHUKAMDER* 6, no. 1 (2023): 87–116.
- Şenol, Cem. "Aihş Hükümleri Ve Aihm Kararlarının Devletlerin Egemenlikleri Üzerindeki Etkisi." *YÜHFD*, S. 1 (2012): 259–88.
- Şirin, Tolga. "Gelecek Kuşaklardan Doğanın Haklarına: Bolivya Ve Ekvador Anayasaları." *Türkiye Barolar Birliği: II. Çevre ve Kent Hukuku Kurultayı*, Türkiye, 2014, 53–71.
- Tanyeri, Alp Eren. *Uluslararası Hukukta Özel Hassas Deniz Alanları ve Türk Suları*. 1. baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022.
- Taze, Ferhat ve Yusuf Güneş. "Türkiye’de Çevre Ve Doğal Kaynaklar Konusunda İmzalanan Uluslararası Sözleşmelerin İç Hukuka Uygulanmasında Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Öneriler." *Journal of Istanbul University Law Faculty*, S. 1 (2012): 69–81.
- Tekeli, İlhan. *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*. 1. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Terzi, Sümeyra, *Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Uygulanan Çevre Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi*, (Uzmanlık Tezi), T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017.
- Timoshenko, Alexandre S. "Protection of Wetlands by International Law." *Pace Environmental Law Review* 5 (1988): 463–73.
- Tiner, Ralph W. "Geographically Isolated Wetlands of the United States." *The Society of Wetland Scientists* 23 (2003): 494–516.
- Torun, Yıldırım. "İnsan Hakları." *KKEFD* S. 16 (2007): 415–24.
- Tögel, Akif. "Çevre Hakkının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Eklenmesi Sürecine Dair Bir Değerlendirme." *İnsan Hakları Dergisi* (Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı Yayınları, S. 10, 2022): 32–35.
- Turgut, Nükhet. "Kirlenen Öder İlkesi Ve Çevre Hukuku." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1 (1995): 607–54.

- Turgut, Nükhet. “ evre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri.”  inde  evre Hukuku Sempozyumu. Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2006.
- Turhan, Aydın. " nsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi." İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 4, no. 2 (2013): 357–78.
- Tütüncü, Ay e. “M LLETLERARASI ÇEVRE MESELELER NE GENEL B R BAKIŞ”. Milletlerarası Hukuk Ve Milletlerarası  zel Hukuk Bülteni 7, sy. 2 (Temmuz 2011): 155-60.
- Tütüncü, Ay e Nur, Ufuk Dal ve Miray Azaklı Köse. *Milletlerarası Sınıraőan Akifer Hukuku*. 1. baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2018.
- Ulutaş, Fatma, Uluslararası Hukuk Açısından Hukuken Bağlayıcı Olmayan Anlaşmalar, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- UNEP (United National Environmental Programme). “The Mediterranean Action Plan.” *Ekistics* 48, no. 290 (1981): 400–407.
- Uz, Abdullah. "Türkiye’de  evre Hakkının Mülkiyet Hakkı ve  zel Teşebbüs Hürriyeti  zerindeki Etkileri." *Amme İdaresi Dergisi*, S. 3 (2008): 99–124.
-  r n, şule. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme: Doğal Miras Alanları Başvuru, Adaylık ve Değerlendirme Süreçleri, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu UNESCO Uzmanlık Tezi. Ankara: UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 2016.
- Vardar, Senem  zgirgin ve Mert Selim şen. " evre Hakkının  nsan Hakları Kapsamında Değerlendirilmesi Ve Türkiye’de  evre Hakkına Dair Deneyimin İncelenmesi." *ASEAD*, S. 3 (2024): 1–33.
- Vasak, Karel. “A 30-Year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights.” *UNESCO Courier* 30, no. 11 (November 1977): 29–32.
- Venkat, Aruna. "Polluter Pays Principle: A Policy Principle." *National Academy of Legal Studies and Research*, 2012, 1–15.
- Verhoeven, Jos T.A. ve Tim L. Setter. "Agricultural Use of Wetlands: Opportunities and Limitations." *Annals of Botany* 105 (2010): 155–63.
- Verschuuren, Jonathan. "Ramsar Soft Law is Not Soft at All: Discussion of the 2007 Decision by the Netherlands Crown on the Lac Ramsar Site on the Island of Bonaire." *Milieu en Recht* 35, no. 1 (2008): 28–34.
- Vriesinga, Sandra. "International Wetland Conservation and the Ramsar Convention: Do Broad Measures and Wise Use Equal Meaningful, Transboundary Solutions?" *Southeastern Environmental Law Journal* 17 (2008): 169–97.

- Wang, Meng. "The Unprecedented Ramsar Resolution: Ukrainian Wetlands Protection in Armed Conflict." *Netherlands International Law Review* 70, no. 3 (2023): 323–57.
- Weiss, Edith Brown. "The Contribution Of International Environmental Law To International Law: Past Achievements And Future Expectation The Evolution Of International Environmental Law." *Japanese Yearbook of International Law* 54 (2011): 1–27.
- Xu, Ting, et al. *Wetlands of International Importance: Status, Threats, and Future Protection. International Journal of Environmental Research and Public Health* 16 (2019): 1–23.
- Yadav, Rohan. "International Environmental Law Principles and Their Application in Environment Protection Act." *Bharatpur Pragya: Journal of Multidisciplinary Studies* 3 (2025): 120–36.
- Yi, Qiang et al. "Global Conservation Priorities for Wetlands and Setting Post-2025 Targets." *Communications Earth & Environment* 5, sy. 4 (2024): 1–11.
- Yiğit, Furkan Salih ve Akif Keten. "Türkiye'nin Sulak Alanlarının Genel Değerlendirilmesi." *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, sy. 20 (2024): 348–60.
- Zebardast, Lobat et al. "Sustainable wetland management through bridging the communication gap between conservation projects and local communities." *Environment, Development and Sustainability: A Multidisciplinary Approach to the Theory and Practice of Sustainable Development* 23, sy. 7 (2021): 11098–11119.
- Zeydanlı, Uğur ve diğerleri. "Koruma Biyolojisi ve Korunan Alanlar." *İçinde Türkiye Ormancılığında Korunan Alanlar*, der. Murat Alan. Ankara: Orman Genel Müdürlüğü, 2024.
- Zıaul, İslam Md. and Wang Shuwei. "Environmental Sustainability: A Major Component Of Sustainable Development." *IJESSS* 3 (2022): 620–27.

Uluslararası Sözleşmeler, Bildirgeler, Raporlar

- 1982 Protocol to Amend the Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat," adopted in Paris on December 3, 1982, Centre for International Law, National University of Singapore, <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1982-Protocol-to-Convention-on-Wetlands.pdf> (23.06.2025).
- 1987 Amendments to Articles 6 and 7 of the 1971 Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat." Adopted in Regina, Saskatchewan, Canada, on May 28, 1987. Centre for International Law, National

University of Singapore. <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1987-Amendments-to-1971-Convention-on-Wetlands.pdf> (23.06.2025).

Amendments to Articles 6 and 7 of the Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat (“Regina Amendments”), Regina, Saskatchewan, May 28, 1987, entered into force May 1, 1994.

Baccar, Lotfi, et al. Report on a Mission to Ichkeul National Park, Tunisia, 28 February – 4 March 2000, Ramsar Convention Secretariat, RAM Report No. 41. https://rsis Ramsar.org/RISapp/files/RAM/RAM_041_TN_en.pdf?language=en (12.06.2025).

Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal, 22 March 1989.

Charter Of The United Nations And Statute Of The International Court Of Justice. San Francisco, 1945, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (12.06.2025).

Convention for the Protection of the Mediterranean Sea Against Pollution. Adopted February 16, 1976. Entered into force February 12, 1978. United Nations Treaty Series vol. 1102.

Convention on Biological Diversity. "Decision Adopted by the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity at its Seventh Meeting," UNEP/CBD/COP/DEC/VII/28, Kuala Lumpur, April 13, 2004, <https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-07/cop-07-dec-28-en.pdf> (12.06.2025).

Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971). “People and Wetlands: The Vital Link,” Resolution VII.22, 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, San José, Costa Rica, May 10–18, 1999. Ramsar Convention Secretariat, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_res_vii.22e.pdf (12.06.2025).

Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971). Resolution 5.1: "The Kushiro Statement and the Framework for the Implementation of the Convention," 5th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Kushiro, Japan, June 9–16, 1993, <https://www.ramsar.org/document/resolution-51-kushiro-statement-framework-implementation-convention> (12.06.2025).

Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971). Resolution XI.19: "Adjustments to the Terms of Resolution VII.1 on the Composition, Roles, and Responsibilities of the Standing Committee and Regional Categorization of Countries under the Convention," 11th Meeting of the Conference of the Parties, Bucharest, Romania, July 6–13, 2012, <https://www.ramsar.org/document/resolution-xi19-adjustments-terms-resolution-71-composition-roles-responsibilities> (12.06.2025).

- Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971). Resolution XIV.4: "Review of the fourth Strategic Plan of the Convention on Wetlands, additions for the period COP14–COP15 and framework for the preparation of the fifth Strategic Plan," 14th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Wuhan, China, and Geneva, Switzerland, November 5–13, 2022, para. 23, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/xiv.4_strategic_plan_e.pdf (12.06.2025).
- Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971). "Wetlands: Water, Life, and Culture," 8th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Resolution VIII.19, Valencia, Spain, November 18–26, 2002. Ramsar Convention Secretariat, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/res/key_res_viii_19_e.pdf (12.06.2025).
- Council of Europe, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Council of Europe Treaty Series No. 005, Rome, 4 November 1950.
- Doğa Derneği. Türkiye'nin Ramsar Alanlarında Sulak Alan Yönetim Planları Değerlendirme Raporu. Ankara: Doğa Derneği, Mart 2011.
- Doñana National Park. "Summary." 2020 Conservation Outlook Finalised on 02 Dec 2020. <https://worldheritageoutlook.iucn.org/explore-sites/donana-national-park> (10.06.2025).
- European Environment Agency. Technical Report No. 45: Guidelines of the EC Reporting Obligations under the Barcelona Convention and Its Protocols in Force. Prepared with the support of Garrigues and Andersen. Project Manager: José Luis Salazar-Máñez. Copenhagen: EEA, 2001, 15, https://www.eea.europa.eu/publications/Technical_report_No_45/file (09.06.2025).
- Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES). Summary for Policymakers of the Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Edited by Sandra Díaz et al. Bonn: IPBES Secretariat, 2019, https://files.ipbes.net/ipbes-web-prod-public-files/inline/files/ipbes_global_assessment_report_summary_for_policymakers.pdf (12.06.2025).
- International Union for Conservation of Nature (IUCN). The Conservation and Management of Temperate Marshes, Bogs and Other Wetlands: Project MAR. IUCN Publications New Series no. 5, vol. 2, <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/NS-005.pdf> (12.06.2025).
- International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable

Development, 1980, <https://www.a21italy.it/medias/31C2D26FD81B0D40.pdf> (10.06.2025).

IUCN (International Union for Conservation of Nature). Guidelines for Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN, 1994.

MedWet. MedWet/Com 12, Palais de la Porte Dorée, Paris (France), 7–11 February 2016, Item 4 – The Legal Status of MedWet. <https://medwet.org/wp-content/uploads/2018/03/EN-Doc.-MedWet-Com12-%E2%80%934-Legal-status.pdf> (12.06.2025).

Mediterranean Wetlands Outlook 2: Solutions for Sustainable Mediterranean Wetlands. Tour du Valat, France: Tour du Valat, 2018.

Ministry of Environment and Water. Management Plan for the Srebarna Managed Nature Reserve. Endorsed by Dolores Arsenova, Minister of Environment and Water, Central Laboratory of General Ecology, Edition 2001. Sofia, 2001, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/bulgaria_srebarna_mp-eng.pdf (12.06.2025).

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies, OECD Legal Instruments, C(72)128, adopted May 26, 1972, <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0102> (04.06.2025).

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Recommendation of the Council concerning the Application of the Polluter-Pays Principle to Accidental Pollution, OECD/LEGAL/0251, adopted July 7, 1989, <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/38/38.en.pdf> (13.06.2025).

Protocol to Amend the Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, Paris, December 3, 1982, 1437 UNTS 344 (entered into force October 1, 1986), <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201437/volume-1437-I-14583-English.pdf> (12.06.2025).

Ramsar Convention Bureau. "Annex to Resolution VI.1: Working Definitions, Guidelines for Describing and Maintaining the Ecological Character of Listed Sites, and Guidelines for Operation of the Montreux Record." in Proceedings of the 6th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (COP6). Brisbane, Australia, 1996, https://www.env.go.jp/nature/ramsar/conv/ramsa/COP6/COP6_res_all.pdf (11.06.2025).

Ramsar Convention Bureau. Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, adopted 2 February 1971, Ramsar, Iran, Certified English text,

https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/scan_certified_e.pdf (E.T. 12.06.2025).

Ramsar Convention Bureau. Recommendation 4.2: "Criteria for Identifying Wetlands of International Importance." İçinde The Criteria Adopted by the Fourth Conference of the Contracting Parties, Montreux, 1990, Section I(A)(d). https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_4.02e.pdf (14.06.2025).

Ramsar Convention Bureau. Recommendation 4.8: "Change in Ecological Character of Ramsar Sites (Montreux Record)" (1990), https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_4.08e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Bureau. Regina Amendments to the Convention on Wetlands. Ramsar Convention Secretariat, 1987, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/regina_amendments_e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Bureau. "Resolution 3.3: Establishment of a Standing Committee, adopted at the Third Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Regina, Canada, 1987," https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/cop10/cop10_doc32_e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention. Recommendation 2.1: "Submission of National Reports," 2nd Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Groningen, the Netherlands, May 7–12, 1984, Ramsar Convention Secretariat, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_2.01e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention. Resolution IX.21: "Taking into Account the Cultural Values of Wetlands." in "Wetlands and Water: Supporting Life, Sustaining Livelihoods," 9th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), Kampala, Uganda, 8–15 Kasım 2005, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/res/key_res_ix_21_e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. "10th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971): "Healthy Wetlands, Healthy People" (Changwon, Republic of Korea, October 28–November 4, 2008)," COP10 DOC. 32, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/cop10/cop10_doc32_e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. 12th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), Punta del Este, Uruguay, 1–9 June 2015, Resolution XII.15: Evaluation of the Management and Conservation

Effectiveness of Ramsar Sites,
https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/cop12_res15_management_effectiveness_e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Decision XII.15: Evaluation of the Management and Conservation Effectiveness of Ramsar Sites. Adopted July 3, 2015, <https://www.ramsar.org/periodic-evaluation-review> (05.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Executive Summary And List Of Recommendations, Ramsar Advisory Mission N°95 Doñana, Spain (2020) (Ramsar Site N°234). Ramsar Advisory Missions, https://rsis.ramsar.org/RISapp/files/RAM/RAM_095_ES_en.pdf (09.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. "The 15th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Ramsar Convention on Wetlands (COP15)," Victoria Falls, Zimbabwe, July 23–31, 2025, <https://www.ramsar.org/meeting/15th-meeting-conference-contracting-parties> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. The Annotated Ramsar List of Wetlands of International Importance. Gland, Switzerland: Ramsar Convention on Wetlands, August 2023, <https://www.ramsar.org/sites/default/files/2023-08/sitelist.pdf> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. The Criteria for Identifying Wetlands of International Importance. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2012, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/ramsarsites_criteria_eng.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. The Ramsar Convention Manual: A Guide to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971). 6th edition. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2013.

Ramsar Convention Secretariat. The Ramsar Secretariat's Work Plan for 2013, Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), 46th Meeting of the Standing Committee, Gland, Switzerland, DOC. SC46-6, under "3.1.2 Implement Resolution XI.6 on Partnerships and Synergies with Multilateral Environmental Agreements and other institutions," April 8–12, 2013.

Ramsar Convention Secretariat. List of Contracting Parties and the Date of Entry into Force of the Convention for Each Contracting Party. Rev. May 2024, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/annotated_contracting_parties_list_e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. List of Wetlands of International Importance Included in the Montreux Record. 4. https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/montreux_list_efs.pdf (09.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Location and Financing of the MedWet Coordination Function, DOC. SC25-30, Agenda item 22.9, 25th Meeting of the Standing Committee, Gland, Switzerland, October 23–27, 2000, <https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/tmp/pdf/sc/25/SC25-30.pdf> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. *National Report on the Implementation of the Ramsar Convention on Wetlands: National Reports to be Submitted to the 14th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Wuhan, China, 2021: Saint Lucia*. https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/cop14nr_saint_lucia_e.pdf (19.06.2025)

Ramsar Convention Secretariat. Ramsar Advisory Mission Report 42: Senegal and Mauritania (2000) – Djoudj, Senegal and Parc National du Diawling, Mauritania. <https://www.ramsar.org/document/ramsar-advisory-mission-report-42-senegal-mauritania-2000> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Recommendation 4.10: "Guidelines for the Implementation of the Wise Use Concept," 4th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), Montreux, Switzerland, June 27–July 4, 1990. Gland, Switzerland: Ramsar Secretariat, 1990, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_4.10e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Recommendation 4.7: "Mechanisms for Improved Application of the Ramsar Convention," 4th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Montreux, Switzerland, June 27–July 4, 1990, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_rec_4.07e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Regional Initiatives: Annual Summary Report 2009 and Plan for 2010, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/sc/41/sc41_doc13_app10.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Report of the 36th Meeting of the Standing Committee: First Day, 27 February 2008. Gland, İsviçre: Ramsar Convention Secretariat, 2008, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/sc36_report_final.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Report of the Ramsar Culture Working Group, COP10 (COP-10 WG on Culture report). Gland, 2008, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/cop10_culture_group_e.pdf (9.12.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Resolution 5.3: "Procedure for initial designation of sites for the List of Wetlands of International Importance," 5th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Kushiro, Japan, June 9–16, 1993, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/res/key_res_5.3e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Resolution VII.1: People and Wetlands: The Vital Link, 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), San José, Costa Rica, 10–18 May 1999: Regional Categorization of Countries under the Convention, and Composition, Roles and Responsibilities of the Standing Committee, Including Tasks of Standing Committee Members. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 1999, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_res_vii.01e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Resolution VII.19: "Guidelines for International Cooperation under the Ramsar Convention," 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, San José, Costa Rica, May 1999, <https://www.ramsar.org/document/resolution-vii19-guidelines-international-cooperation-under-ramsar-convention> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Resolution VII.3: "Partnerships with International Organizations," 7th Meeting of the Conference of the Contracting Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), San José, Costa Rica, May 10–18, 1999, <https://www.ramsar.org/document/resolution-vii3-partnerships-international-organizations> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Resolution VIII.20: "General guidance for interpreting "urgent national interests" under Article 2.5 of the Convention and considering compensation under Article 4.2," 8th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Valencia, Spain, November 18–26, 2002, <https://www.ramsar.org/document/resolution-viii20-general-guidance-interpreting-urgent-national-interests-under-article-25> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Resolution VIII.25: The Ramsar Strategic Plan 2003–2008. 2002, <https://www.ramsar.org/document/resolution-viii25-ramsar-strategic-plan-2003-2008> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Resolution IX.16: "The Convention's International Organization Partners (IOPs)," 9th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971), Kampala, Uganda, November 8–15, 2005, <https://www.ramsar.org/document/resolution-ix16-conventions-international-organization-partners-iops> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Resolution IX.6: "Guidance for Addressing Ramsar Sites or Parts of Sites Which No Longer Meet the Criteria for Designation," 9th Meeting of the Conference of the Contracting Parties, Kampala, Uganda, November 8–15,

2005, <https://www.ramsar.org/document/resolution-ix6-guidance-addressing-ramsar-sites-or-parts-sites-which-no-longer-meet> (11.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Review of the Legal Status of Ramsar Regional Initiatives and the Implications for the Convention, SC55 Doc.9 (55th Meeting of the Standing Committee, Dubai, UAE, October 21, 2018).

Ramsar Convention Secretariat. "The Responsibilities, Roles and Composition of the Standing Committee and Regional Categorization of Countries under the Ramsar Convention, Resolution XII.4," 12th Meeting of the Conference of the Parties to the Convention on Wetlands, Punta del Este, Uruguay, June 1–9, 2015, Annex1(2), https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/cop12_res04_sc_roles_e.pdf (12.06.2025).

Ramsar Sites Information Service. Ramsar Sites: Annotated Summary - India. https://rsis.ramsar.org/sites/default/files/rsiswp_search/exports/Ramsar-Sites-annotated-summary-India.pdf (14.06.2025).

Ramsar Sözleşmesi, Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme, Ramsar, İran, February 2, 1971, Birleşmiş Milletler Antlaşmaları Dizisi, Cilt 996, 245, no. 14583, <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=0800000280104c20> (12.06.2025).

Sandwith, Trevor et al. "Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation: Based on the Proceedings of Workshops Held in Bormio (1998) and Gland (2000)." in Best Practice Protected Area Guidelines Series, no. 7, haz. Adrian Phillips. Gland: IUCN – The World Conservation Union, 2001.

Scientific and Technical Review Panel (STRP). Workplan 2023-2025. Standing Committee, June 29, 2023. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, https://www.ramsar.org/sites/default/files/202309/STRP_workplan_2023_2025_e.pdf (11.06.2025).

Secretaría de la Convención de Ramsar. Texto actual de la Convención sobre los Humedales (Ramsar, Irán, 1971). Gland, Suiza: Secretaría de Ramsar, <https://www.ramsar.org/document/present-text-convention-wetlands> (12.06.2025).

UNEP (United Nations Environment Programme). Action Plan for the Protection of the Marine Environment and the Sustainable Development of the Coastal Areas of the Mediterranean (MAP Phase II), Appendix I. Athens: UNEP/MAP, 1995, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/3004/95ig6_7_mapphas_eii_eng.pdf (12.06.2025).

- United Nations, Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development, 1992, <https://sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21> (10.06.2025).
- United Nations Audiovisual Library of International Law. Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, signed March 22, 1985, entered into force September 22, 1988, <https://legal.un.org/avl/ha/vcpol/vcpol.html> (11.06.2025).
- United Nations. Commission on Sustainable Development. Report of the Commission on Sustainable Development on its organizational session (24 February-5 March 1993). New York: United Nations, 1993, <https://digitallibrary.un.org/record/204520?v=pdf> (14.06.2025).
- United Nations, "Earth Summit +5 (1997 Special Session)," <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork1997> (10.06.2025).
- United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). "Fourth Ministerial Conference "Environment for Europe", Aarhus Conference, 23–25 June 1998, Aarhus, Denmark." <https://unece.org/aarhus-conference> (11.06.2025).
- United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), "Fifth Ministerial Conference "Environment for Europe", Kiev Conference, 21–23 May 2003, Kiev, Ukraine," <https://unece.org/kiev-conference> (E.T. 11.06.2025).
- United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). *Introduction: About the Convention*. Accessed: <https://unece.org/environment-policy/water/about-the-convention/introduction> (18.06.2025).
- United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). "Third Ministerial Conference "Environment for Europe", Sofia Conference, 23–25 October 1995." <https://unece.org/sofia-conference> (11.06.2025).
- United Nations Environment Programme (UNEP). Environmental Rule of Law: First Global Report. Nairobi: UNEP, 2019, <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report> (11.06.2025).
- United Nations Environment Programme – Mediterranean Action Plan (UNEP/MAP). "Barcelona Convention and Protocols." <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/barcelona-convention-and-protocols> (11.06.2025).
- United Nations, Johannesburg Declaration on Sustainable Development, 2002, <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002> (10.06.2025).
- United Nations, Non-legally Binding Authoritative Statement of Principles for a Global Consensus on the Management, Conservation and Sustainable Development of

All Types of Forests, 1992, <https://digitallibrary.un.org/record/144461?v=pdf> (10.06.2025).

United Nations, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5–16 June 1972, 1973, <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972> (10.06.2025).

United Nations, Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26/Vol.I, Rio de Janeiro, United Nations Conference on Environment and Development, 1992, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (10.06.2025).

United Nations, United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20), 2012, <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20> (11.06.2025).

United Nations, United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 1972.

United Nations. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), signed May 9, 1992, entered into force March 21, 1994, https://treaties.un.org/doc/source/recenttexts/unfccc_eng.pdf (11.06.2025).

United Nations, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 1992, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (10.06.2025).

United Nations. Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, United Nations Treaty Series, cilt 1155, 331.

United Nations, World Charter for Nature, A/RES/37/7, 28 October 1982, General Principles, <https://www.un.org/ruleoflaw/files/World%20Charter%20for%20Nature.pdf> (13.06.2025).

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO). Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Adopted by the General Conference at its seventeenth session. Paris, November 16, 1972, <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (12.06.2025).

UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Forty-sixth session, New Delhi, India, July 21–31, 2024, WHC/24/46.COM/10A.Rev. Paris, July 10, 2024, 7, <https://whc.unesco.org/archive/2024/whc24-46com-10A.Rev-en.pdf> (12.06.2025).

UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage: Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage

Convention, Annex 6, C. “The IUCN Procedure for the Evaluation of Natural Properties.” Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2021.

UNESCO. Evaluation of UNESCO’s Standard-setting Work of the Culture Sector Part II – 1970 Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. https://www.obs-traffic.museum/sites/default/files/ressources/files/Evaluation_UNESCO_70.pdf (12.06.2025).

UNESCO, IUCN, and Ramsar Convention, Report on the Joint UNESCO/IUCN/Ramsar Reactive Monitoring Mission to Doñana National Park, Spain, 25 to 28 February 2020. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2020.

UNESCO. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, “I.C The States Parties to the World Heritage Convention.” Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2023.

UNESCO World Heritage Centre. Mission Report on the Conservation Status of Srebarna Nature Reserve and World Heritage Site in Danger (Bulgaria), 1–6 October 1998. WHC-98/CONF.203/INF.6. Paris: UNESCO, 1998.

UNESCO World Heritage Centre. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. Paris: UNESCO, 2023. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> (09.06.2025).

UNESCO World Heritage Centre and Ramsar Convention Bureau. Memorandum of Understanding between the World Heritage Centre and the Ramsar Convention Bureau, 1999, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/mou_unesco_whc_ramsar_1999_transcribed_e.pdf (12.06.2025).

UNESCO World Heritage Centre, IUCN, and Ramsar Convention. Report of the Joint World Heritage Centre/IUCN/Ramsar Convention Mission to the World Heritage Property of Doñana National Park, Spain, 19–22 January 2011. <https://whc.unesco.org/en/documents/106841> (12.06.2025).

UNESCO World Heritage Committee. 45 COM 7B.97: Doñana National Park (Spain) (N 685bis). Paris: UNESCO, 2023, <https://whc.unesco.org/en/soc/4507/> (09.06.2025).

United Nations General Assembly. *Universal Declaration of Human Rights*. Res. 217 A (III), adopted December 10, 1948. Paris.

World Commission on Environment and Development, Our Common Future (Brundtland Report), 1987, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (10.06.2025).

İnternet Kaynakları

- Amendments to Articles 6 and 7 of the Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat ("Regina Amendments"), Regina, Saskatchewan, May 28, 1987, entered into force May 1, 1994.
- Bauer, Sophie. "European Commission to Take Spain to Court over Destruction of Doñana." WWF European Policy Office. <https://wwf.panda.org/es/?341990%2Fcommission-takes-spain-to-court-over-donana> (12.06.2025).
- BioLEARN. Sulak Alanlara Yönelik Tehditler ve Sulak Alanların Korunması: Eğitimci Kitapçığı. Black Sea Basin CBC Programme, 2021, 11, https://blacksea-cbc.net/wp-content/uploads/2021/05/BSB142_BioLEARN_11a_Threats-to-Wetlands-and-Wetland-Conservation_Trainers-Booklet_TR.pdf (11.06.2025).
- BirdLife International. "Doñana Is Going Extinct." May 15, 2023. <https://www.birdlife.org/news/2023/05/15/donana-is-going-extinct/> (09.06.2025).
- Birleşmiş Milletler, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, 1945, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093041bm_02.pdf (10.06.2025).
- Cambridge Dictionary, "Anthropocentric," <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/anthropocentric> (10.06.2025).
- Carlsson, Cindy. "What is the Doñana National Park World Heritage site?." World Heritage Sites, <https://worldheritagesites.net/donana-national-park/> (10.06.2025).
- Chemwatch, "CFC'lerin Kimyası: Etkilerini Anlamak," Chemwatch Blog, 10 Mayıs 2023, <https://chemwatch.net/tr/blog/the-chemistry-of-cfcs-understanding-their-impact/> (10.06.2025).
- Council of Europe, Çevre ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, (Strasbourg: Avrupa Konseyi Yayınları, 2015), Adalet Bakanlığı çevirisi, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/25032022152620Convention_TUR.pdf (10.06.2025).
- Council of Europe, "Key Concepts" module, The Environment and Human Rights – HELP Online Course (Strasbourg: Council of Europe, 2024), <https://help.elearning.ext.coe.int/course/section.php?id=51727> (E.T. 01.06.2025).
- Department of Climate Change, Energy, the Environment and Water. Wetlands and Biodiversity. Canberra: Commonwealth of Australia, 2016, <https://www.dcceew.gov.au/sites/default/files/documents/factsheet-wetlands-biodiversity.pdf> (11.06.2025).

European Environment Agency. "Natura 2000 Sites Designated under the EU Habitats and Birds Directives," last updated December 19, 2024, <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/natura-2000-sites-designated-under> (12.06.2025).

European Environment Agency. Technical Report No. 45: Guidelines of the EC Reporting Obligations under the Barcelona Convention and Its Protocols in Force. Prepared with the support of Garrigues and Andersen. Project Manager: José Luis Salazar-Máñez. Copenhagen: EEA, 2001, https://www.eea.europa.eu/publications/Technical_report_No_45/file (09.06.2025).

GetAlper. "Doñana National Park." <https://www.getalper.com/donana-national-park/> (12.06.2025).

Getzner, Michael. "European Union Natura 2000." in EBSCO Research Starters: Science, 2025, <https://www.ebsco.com/research-starters/science/european-union-natura-2000> (12.06.2025).

Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES). "About." <https://www.ipbes.net/about> (12.06.2025).

International Court of Justice, "History," <https://www.icj-cij.org/history> (10.06.2025).

Jones, Sam. "Andalucía Accused of Pandering to Far Right over Plans for Spanish Wetlands." The Guardian, April 17, 2023. <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/17/spanish-wetlands-donana-andalucia-far-right> (12.06.2025).

Lyratzaki, Irini. "MedWet Culture Network." Ramsar Convention Secretariat, <https://www.ramsar.org/medwet-culture-network> (12.06.2025).

Maine Department of Environmental Protection. "Threats to Wetlands." Maine.gov, <https://www.maine.gov/dep/water/wetlands/threats.htm> (12.06.2025).

MedWet. "SUDOE: Inventory, Assessment and Monitoring for Wetland Management." 2010, <https://medwet.org/2010/03/sudoe-inventory-assesment-and-monitoring-for-wetland-management/> (12.06.2025).

"MedWet Culture Network." Ramsar Convention, <https://www.ramsar.org/medwet-culture-network> (12.06.2025).

MedWet Managers Network. "The Network." MedWet Managers, <https://medwetmanagers.net/the-network/> (12.06.2025).

MedWet Scientific and Technical Network (MedWet/STN). The Scientific and Technical Network. MedWet, 2016, <https://medwet.org/wp->

content/uploads/2016/10/MedWet_Scientific_Technical_Network_presentation.pdf (12.06.2025).

Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (MedINA). "About." <https://med-ina.org/about/> (12.06.2025).

National Geographic Society. "Encyclopedic Entry: Aquifers." National Geographic Education, <https://education.nationalgeographic.org/resource/aquifers/> (12.06.2025).

National Green Tribunal (India), "Official Website of the National Green Tribunal," <https://www.greentribunal.gov.in/> (10.06.2025).

National Park Service. "Threats to Wetlands." U.S. Department of the Interior, <https://www.nps.gov/subjects/wetlands/threats-to-wetlands.htm> (12.06.2025).

Natural Justice, Environmental Court Case Series: Ganges Case Summary (2020), https://naturaljustice.org/wp-content/uploads/2020/07/Environmental-Court-Case-Series_Ganges-Case-Summary_Natural-Justice-2020.pdf (10.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. "Doñana (Site No. 234): Ramsar Information Sheet." May 4, 1982, updated March 26, 2007. <https://rsis.ramsar.org/ris/234> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. List of Ramsar Advisory Missions. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, May 2025, https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/list_of_ramsar_advisory_missions.pdf.

Ramsar Convention Secretariat. "Proceedings of past COPs." Ramsar.org, <https://www.ramsar.org/proceedings-past-cops> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. Ramsar Information Paper no. 2: What Is the Ramsar Convention on Wetlands? Rev. ed. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Secretariat, 2007, 3, <https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/info2007-02-e.pdf> (12.06.2025).

Ramsar Convention Secretariat. *The Wise Use of Wetlands*. Ramsar Convention on Wetlands. <https://www.ramsar.org/about/our-mission/wise-use-wetlands> (20.06.2025).

Ramsar Sites Information Service. "Blekinge Archipelago." Ramsar Convention Secretariat, <https://rsis.ramsar.org/ris/1115> (12.06.2025).

Ramsar Sites Information Service. "Domic," last modified October 17, 2001, <https://rsis.ramsar.org/ris/1092?language=en> (12.06.2025).

- Ramsar Sites Information Service. Information Sheet on Ramsar Wetlands (RIS) – Naardermeer, Netherlands, Site no. 194, November 2, 2022, https://rsis.ramsar.org/RISapp/files/RISrep/NL194RIS_2211_en.pdf (12.06.2025).
- Ramsar Sites Information Service. Ramsar.org, <https://rsis.ramsar.org/> (12.06.2025).
- Ramsar Sites Information Service. "Sr barna." <https://rsis.ramsar.org/ris/64?language=en> (12.06.2025).
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. "Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution (Bucharest Convention)." <https://www.mfa.gov.tr/convention-on-the-protection-of-the-black-sea-against-pollution-bucharest-convention.en.mfa> (11.06.2025).
- Secretaría de la Convención de Ramsar. Texto actual de la Convención sobre los Humedales (Ramsar, Ir n, 1971). Gland, Suiza: Secretaría de Ramsar, t.y., <https://www.ramsar.org/document/present-text-convention-wetlands> (12.06.2025).
- Secretariat of the Convention on Biological Diversity. *Convention on Biological Diversity*. <https://www.cbd.int/> (12.06.2025).
- Tabiat Varlıklarını Koruma Genel M d rl   . "Kızılırmak Deltası UNESCO Geçici Listesinde." <https://tvk.csb.gov.tr/kizilirmak-deltası-unesco-gecici-listesinde-haber-65502> (12.06.2025).
- T.C.  evre ve  ehircilik Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü. "2019-2023 Samsun Kızılırmak Deltası Sulak Alan ve Ku  Cenneti Doğal Süt Alanları Yönetim Planı." Ankara, 2018, https://webdosya.csb.gov.tr/db/tabiati/icerikler/k-z-l-rmak_yp_tr-20180921095516.pdf (12 Haziran 2025).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü. "Sulak Alanlar." <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/31/Sulak-Alanlar> (12.06.2025).
- The Convention on Wetlands. "The Standing Committee." Ramsar, <https://www.ramsar.org/standing-committee> (12.06.2025).
- The Convention on Wetlands. "Convention on Wetlands: The Values of Wetlands." YouTube Video, 00:26–01:20. January 24, 2022, <https://youtu.be/6JK4VylwtNc?si=BmGe2XgUsc5kUU2C>.
- The Water Diplomat. "Ramsar Convention 'Has Not Been Able To Keep Up With Growing Wetlands Threats'." The Water Diplomat, February 8, 2021, https://www.waterdiplomat.org/story/2021/02/ramsar-convention-has-not-been-able-keep-growing-wetlands-threats_180564 (12.06.2025).

Tour du Valat. "The Mediterranean Wetlands Observatory, Coordinated by Tour du Valat, Research Institute for the Conservation of Mediterranean Wetlands, Ramsar Framework, MedWet Initiative." <https://tourduvalat.org/en/actions/les-zones-humides-mediterraneennes-enjeux-et-perspectives-2-solutions-pour-des-zones-humides-mediterraneennes-durables/> (12.06.2025).

Tour du Valat. "The Tour du Valat Is Hiring a Task Officer to Strengthen the Mediterranean Wetlands Observatory." <https://tourduvalat.org/en/jobs/the-tour-du-valat-is-hiring-a-task-officer-to-strengthen-the-mediterranean-wetlands-observatory/> (12.06.2025).

Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü. Ramsar Sözleşmesi. <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/MEVZUAT/Uluslararası%C4%B1%20S%C3%B6zleşme/7%20RAMSAR%20S%C3%96ZLE%C5%9EMES%C4%B0.pdf> (12.06.2025).

Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe Sözlük. "Çevre." <https://sozluk.gov.tr/?ara=%C3%A7evre> (10.06.2025).

United Nations, "African Ministers in Cape Town Resolve to Promote Partnership for Water in Cities," Press Release HAB/148, December 17, 1997, <https://press.un.org/en/1997/19971217.hab148.html> (12.06.2025).

United Nations. "Conserve and Sustainably Use the Oceans, Seas and Marine Resources for Sustainable Development (Sustainable Development Goal 14)." UN Sustainable Development Goals, <https://sdgs.un.org/goals/goal14> (12.06.2025).

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). "Aarhus Convention: Introduction," <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/introduction> (10.06.2025).

United Nations. "Ensure Availability and Sustainable Management of Water and Sanitation for All (Sustainable Development Goal 6)." UN Sustainable Development Goals, <https://sdgs.un.org/goals/goal6> (12.06.2025).

UNEP-WCMC. "Donana National Park (World Heritage Datasheet)." <https://world-heritage-datasheets.unep-wcmc.org/datasheet/output/site/donana-national-park/> (09.06.2025).

United Nations Environment Programme/Mediterranean Action Plan. "Governing and Subsidiary Bodies." <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/governing-and-subsidiary-bodies> (12.06.2025).

United Nations Environment Programme (UNEP)/Mediterranean Action Plan, "Contracting Parties", <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/contracting-parties> (E.T. 12.06.2025).

United Nations Environment Programme. "Who We Are." UNEP Mediterranean Action Plan, <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are> (9.06.2025).

UNEP/MAP (United Nations Environment Programme / Mediterranean Action Plan). "Barcelona Convention and Amendments." Contracting Parties, MED – Mediterranean Action Plan, <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/contracting-parties/barcelona-convention-and-amendments> (12.06.2025).

United Nations. Johannesburg Declaration on Sustainable Development, 2002, <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002> (10.06.2025).

United Nations, Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26/Vol.I, 1992.

United Nations, United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 1972.

United Nations, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 1992, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> (10.06.2025).

UNESCO. "Man and the Biosphere Programme (MAB)." <https://www.unesco.org/en/mab> (12.06.2025).

UNESCO. Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat (Ramsar Convention), signed Ramsar, Iran (Islamic Republic of), February 2, 1971, entered into force December 21, 1975, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-wetlands-international-importance-especially-waterfowl-habitat?hub=348> (11.06.2025).

UNESCO Dünya Mirası Merkezi. "What Is Periodic Reporting?" <https://whc.unesco.org/en/periodicreporting/> (12.06.2025).

UNESCO Dünya Mirası Merkezi. "Working Together: Abu Simbel." <https://whc.unesco.org/en/story-abu-simbel/> (12.06.2025).

UNESCO Dünya Mirası Merkezi. "World Wetlands Day 2025: Protecting Wetlands for Our Common Future." Yayınlanma tarihi 31 Ocak 2025, <https://whc.unesco.org/en/news/2740> (12.06.2025).

UNESCO, IUCN, and Ramsar Convention, Report on the Joint UNESCO/IUCN/Ramsar Reactive Monitoring Mission to Doñana National Park, Spain, 25 to 28 February 2020. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2020.

UNESCO. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, "I.C The States Parties to the World Heritage Convention," Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2023.

- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. "UNESCO." <https://unesco.org.tr/Pages/96/2/UNESCO> (12.06.2025).
- UNESCO World Heritage Centre. "Doñana National Park, Outstanding Universal Value – Brief Synthesis." <https://whc.unesco.org/en/list/685/> (09.06.2025).
- UNESCO World Heritage Centre. "UNESCO Statement on the Doñana National Park, Spain." May 24, 2023. <https://whc.unesco.org/en/news/2566> (12.06.2025).
- UNESCO World Heritage Centre. "World Heritage Committee Inscribes Five New Sites on World Heritage List." UNESCO, June 28, 2012, <https://whc.unesco.org/en/news/907/> (12.06.2025).
- U.S. Environmental Protection Agency. Threats to Wetlands. January 2021, https://www.epa.gov/sites/default/files/202101/documents/threats_to_wetlands.pdf (11.06.2025).
- Vancura, Vlado. "People Interact with the Wetlands." European Wilderness Society, 24 April 2023, <https://wilderness-society.org/people-interact-with-the-wetlands/> (04.06.2025).
- Wetlands International. "Celebrating 50 Years of a Wetland Convention for Collaboration Across Borders." Wetlands International, January 29, 2021, <https://www.wetlands.org/celebrating-50-years-of-a-wetland-convention-for-collaboration-across-borders/> (12.06.2025).
- Wetlands International. <https://www.wetlands.org/> (12.06.2025).
- Wetlands International. "Time for Action, Not Despair: The IPBES Global Assessment Report and the Solutions We Offer." Wetlands International, May 10, 2019, <https://www.wetlands.org/time-for-action-not-despair-the-ipbes-global-assessment-report-and-the-solutions-we-offer/> (12.06.2025).
- Wetland-Based Solutions. "Past, Present and Future: Mediterranean Wetlands in Everyday Life." Wetland-Based Solutions, September 19, 2022, <https://www.wetlandbasedsolutions.org/2022/09/19/past-present-and-future-mediterranean-wetlands-in-everyday-life/> (12.06.2025).
- Wildfowl & Wetlands Trust. "Threats to Wetlands." <https://www.wwt.org.uk/our-work/threats-to-wetlands> (12.06.2025).
- WorldAtlas. "What Are the Major Threats to Wetland Ecosystems Around the World?" <https://www.worldatlas.com/articles/what-are-the-major-threats-to-wetland-ecosystems-around-the-world.html> (12.06.2025).
- World Health Organization, World Health Statistics 2024: Monitoring Health for the SDGs, Sustainable Development Goals. Geneva: World Health Organization, 2024, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240094703> (10.06.2025).

WWF España. Una Década Perdida: Informe del Estado del Acuífero de Doñana, julio 2020. 1, https://wwfes.awsassets.panda.org/downloads/wwf_informe_acuifero_donana.pdf (12.06.2025).

WWF-Europe. “Spanish plan to legalise water-guzzling strawberry farms threatens Doñana nature reserve.” January 21, 2022. <https://www.wwf.eu/?5786441/Spanish-plan-to-legalise-water-guzzling-strawberry-farms-threatens-Donana-nature-reserve> (12.06.2025).

WWF. “Spain’s Failure to Protect Doñana World Heritage Site Warrants UNESCO in Danger Listing.” December 1, 2016. https://wwf.panda.org/wwf_news/?286470/Spains%2Dwarrants%2DUNESCO%2Din%2Ddanger%2Dlisting (09.06.2025).

Mevzuat

Act No. 91/1978 of 28 December on the Doñana National Park, Official State Gazette No. 11, January 12, 1979. Entered into force on February 1, 1979. <https://www.boe.es/buscar/pdf/1979/BOE-A-1979-932-consolidado.pdf> (09.06.2025).

Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora. OJ L 206, 22 July 1992. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:3192L0043> (09.06.2025).

Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the Conservation of Wild Birds (Codified Version). OJ L 20, 26 January 2010. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0147> (09.06.2025).

Ecuador, Constitution of 2008, October 20, 2008 (rev. 2021).

India, The Constitution of India, 26.01.1950.

İspanya Devlet Başkanlığı. 28 Aralık 1978 tarihli ve 91/1978 sayılı Doñana Milli Parkı Yasası. BOE No. 11, 12 Ocak 1979. <https://www.boe.es/buscar/pdf/1979/BOE-A-1979-932-consolidado.pdf> (09.06.2025).

İspanya Özerk Milli Parklar Ajansı Kararı.” BOE No. 47, 24 Şubat 2004. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2004-3371> (09.06.2025).

İspanya Tarım Bakanlığı. 16 Ekim 1969 tarihli ve 2412/1969 sayılı Doñana Milli Parkı'nın kurulmasına ilişkin Kararname. BOE No. 257, 27 Ekim 1969. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1969-1252> (09.06.2025).

- T.C. Cumhurbaşkanlığı. 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Resmî Gazete, July 10, 2018, Sayı: 30474, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf>.
- T.C. Çevre Bakanlığı. “Sulak Alanlar Tebliği (Tebliğ No: 2).” Resmî Gazete, 5 Nisan 1995, no. 22249.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik, Resmî Gazete, 19 Temmuz 2012, Sayı 28358.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, “Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği,” Resmî Gazete, 23 Haziran 2022, Sayı 31875, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/06/20220623-5.htm>.
- T.C. Resmî Gazete. *Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararname No: 85)*. 29 Ekim 2021, Sayı 31643. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211029-1.pdf>.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği, Resmî Gazete, 17 Mayıs 2005, Sayı: 25818.
- Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü. Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği ve İlgili Mevzuatı. <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/MEVZUAT/Hassas%20Alanlar/Sulak%20Alanlar%C4%B1n%20Korunmas%C4%B1%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi%20ve%20%C4%B0lgili%20Mevzuat%C4%B1.pdf> (12.06.2025).
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete. “Resmî Gazete Sayı: 21937.” 17 Temmuz 1994, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21937.pdf>.
- Türkiye. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kanun No. 2863, Resmî Gazete, 23 Temmuz 1983, Sayı: 18113.
- Türkiye, 2872 sayılı Çevre Kanunu, RG 11.08.1983-18132.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. Tutanak Dergisi: 22. Dönem, 5. Yasama Yılı, Cilt 133, 12. Birleşim (31 Ekim 2006). Ankara: TBMM, 2006, 2025, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/tbmm/d22/c133/tbmm22133012.pdf> (12.06.2025).

Mahkeme Kararları

AYM, E.2006/99, K.2009/9, 15/1/2009.

AYM, E.2011/110, K.2012/79, 24/5/2012.

AYM, E.2013/89, K.2014/116, 3/7/2014.

AYM, Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karluk [2. B.], B. No: 2013/6587, 24/3/2016.

ECHR, Case of López Ostra v. Spain, Application no. 16798/90, 09/12/1994.

ECHR, Case of Guerra and Others v. Italy, Application no. 116/1996/735/932, 19/02/1998.

ECHR, Case of Kyrtatos v. Greece, Application no. 41666/98, 22.05.2003.

ECHR, Case of Jugheli and Others v. Georgia, Application no. 38342/05, 13/07/2017.

ECHR, Case of Verein Klimaseniorinnen Schweiz And Others v. Switzerland, Application no. 53600/20, 09/04/2024.

European Commission v. Kingdom of Spain. Judgment of the Court (First Chamber), Case C-559/19. ECLI:EU:C:2021:512. June 24, 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A62019CJ0559> (10.06.2025).

Uttarakhand High Court, Mohd. Salim v. State of Uttarakhand and Others, Writ Petition (PIL) No. 126 of 2014, decided March 20, 2017.